

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Dette værk er downloadet fra

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

www.genealogi.dk

Bemærk, at hjemmesiden indeholder værker, som er omfattet af ophavsret. For ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan PDF-filen frit downloades og anvendes.

For værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun må benyttes til rent personligt brug. Distribution og publicering af PDF-filen er ulovlig.

Personalhistorisk Tidsskrift 2001:1

Indhold

Artikler:

<i>Vibeke Andersson Møller</i> : Fragmenter fra storkøbmand Peter van Hemert	1
<i>Ole Degn</i> : De danske efternavne på -sen	14
<i>Poul Erik Jensen</i> : Historien bag et gravmæle	35
<i>Aage Heiken</i> : Generalauditør Jens Mathias Hollendahl og slægten Hunderup fra Odense	44
<i>N. H. Frandsen</i> : Hvor går bøgerne hen?	64
<i>Villads Villadsen</i> : Langstedstudier I	86
<i>Vello Helk</i> : Danske, norske og nordslesvigske elever i det akademiske gymnasium i Altona 1738-1850	108

Orientering:

Datasupplement til Dansk Biografisk Leksikon	117
--	-----

Anmeldelser:

Sogn, Herred, Amt (Slægt & Data. Særnummer 1998) (<i>Arne Jensen Knudby</i>)	121
Ditlev Tamm og Tim Knudsen m.fl. (red.): Dansk Forvaltnings- historie I-II. Stat, Forvaltning og Samfund + Stat, Forvaltning og Samfund efter 1950. (<i>Lisa Elsbøll</i>)	121
Martin Larsen og Birgit Nüchel Thomsen (red.): Rigsarkivet og hjælpe midlerne til dets benyttelse IV. 3. bind: Private institu- tioners arkiver (<i>Tommy P. Christensen</i>)	124
Danske for- og efternavne. Betydning. Oprindelse. Udbredelse. Af Georg Søndergaard (<i>Hans H. Worsøe</i>)	125
Hans H. Worsøe: Slægtshistorie i Sønderjylland – en vejledning (<i>Arne Jensen Knudby</i>)	127
Henrik M. Jansen (red.): Årbog 1999 for Svendborg & Omegns Museum (<i>Tommy P. Christensen</i>)	127
Claus Bjørn og Benedicte Fønnesbech-Wulff (red.): Mark og menneske. Studier i Danmarks historie 1500-1800. Tilegnet Karl-Erik Frandsen (<i>Charlotte Lindhardt</i>)	128
1760 slægtsbøger udgivet af kommercielle slægtsforskningsbureauer i Danmark efter 2. Verdenskrig. En oversigt af Peter Kudsk (<i>Hans H. Worsøe</i>)	131
Henrik Zip Sane: Billige og villige? Fremmedarbejdere i fædre- landet ca. 1800-1970 (<i>Tommy P. Christensen</i>)	132

Billedet på omslaget:

Peter van Hemert's exlibris med rokokko-ornamenter. Nationalmuseet. Foto Ole Woldbye. Se Vibeke Andersson Møllers artikel.

Fragmenter fra storkøbmand Peter van Hemert

Af Vibeke Andersson Møller

Brede Hovedbygning, opført i 1790'erne af storkøbmand og etatsråd Peter van Hemert, har igennem mange år udgjort en vigtig del af Nationalmuseets udstillinger i Brede. Van Hemert skal i det følgende forsøges karakteriseret gennem de forholdsvis få bevarede genstande, der har været i hans eje.

Ti bøger, to exlibris, to medaljer, en smørskål, to knive, to gaffler, tre spejle og et hus er udgangspunktet for nærværende artikel. De har alle tilhørt storkøbmand og etatsråd Peter van Hemert, men er siden indgået i Nationalmuseets samlinger. Her skal det handle om, hvordan van Hemert lader sig skildre gennem disse genstande.

Huset er et landsted, Brede Hovedbygning, som Peter van Hemert lod opføre i 1795-97 til sig og sin familie. Denne bygning har siden 1974 udgjort en væsentlig del af Nationalmuseets permanente udstillinger i Brede. Forinden var gået fire travle år, hvor museumsinspektør, dr. phil. Tove Clemmensen havde ledet den omfattende restaurering af bygningen. På baggrund af arkivstudier og bygningsundersøgelser blev huset ført tilbage til dets oprindelige udseende fra slutningen af 1700-tallet. Rumudsmykningerne, der i sin tid blev forestået af periodens førende interiørkünstler, hofdekoratør Joseph Christian Lillie (1760-1827), blev dels afdækket, dels rekonstrueret på grundlag af de bevarede spor. Parallelt hermed blev interiørerne indrettet med møbler, der i tid, stil og proveniens svarer til det inventar, som van Hemert må formodes at have haft. Gennem denne indsats kom Peter van Hemert i fokus på Nationalmuseet.

Peter van Hemerts livsforløb

Inden vi ser nærmere på de enkelte genstande og på, hvad de kan fortælle om van Hemert, skal dennes livsforløb kort ridses op. De, der måtte ønske en mere detaljeret gennemgang af hans historie, henvises til *Brede Hovedbygning 1795-1806. Etatsråd Peter van Hemerts sommerbolig* ved Tove Clemmensen og Hanne Raabyemagle.¹ De faktuelle forhold omkring Peter van Hemerts liv er ganske godt belyst. Hans farfar Peter van

Hemert (1648-1703), som 'vores' Peter blev opkaldt efter, var i slutningen af 1600-tallet indvandret til København, hvor han nedsatte sig som vinhandler. Den ene af hans sønner, Joost van Hemert (1696-1775), var en energisk forretningsmand, der etablerede et velfungerende handels-hus. Den 29. maj 1734 fødtes i ægteskabet med Petronella Elisabeth Me-stecker (1703-78) hans første søn, Peter, der siden skulle blive Brede Hovedbygningens bygherre. Til dennes barndom kendes der intet. Han er først at finde i de skriftlige kilder i 1763, hvor han udnævntes til kongelig agent med justitsråds rang. Peter van Hemerts hovedopgave lå dog i familiefirmaet, som både han og hans stedbror Gijbert Behagen (1725-83) indtrådte i, og som herefter blev kaldt *Joost van Hemert & Sønnen*. Efter faderens død i 1775 drev brødrene handelshuset i fællesskab, indtil Behagen døde i 1783. I Peter van Hemerts første år som forretningsmand havde han ganske god succes, og handelshuset deltog da også i både den vestindiske og ostindiske handel. Herudover var han engageret i Asiatisk Kompagni, hvor han sad i direktionen fra 1776 til 1783. Yderligere ejede van Hemert kobberværkerne ved Brede, Fuglevad og Nymølle samt sejldugsfabrikken Vodroffgaard ved Skt. Jørgens Sø i København. Alt i alt var han således en ganske driftig storkøbmand, der nød godt af den fremgang, som blev det danske handelsliv forundt i denne såkaldte florissante tid. Som mange andre af sine kolleger rantes han siden af økonomisk krise, og i 1791 blev hans bankgæld opgjort til 611.000 rdl. I løbet af 1790'erne blev tiderne lidt gunstigere for van Hemert, hvad der tilsyneladende gjorde det muligt for ham at igangsætte det ganske kostbare byggeri af Brede Hovedbygning. Lykken var dog kortvarig, og i 1805 gik han i en alder af 71 år fallit. I de følgende par år blev alle hans ejendele solgt på tvangsauktion. Økonomisk forvandt van Hemert aldrig dette slag, og han forblev fattig de sidste år frem til sin død.

Også på familiefronten fortæller de skriftlige kilder om de ydre forhold. Peter van Hemert giftede sig i 1763 med Charlotte Fabritius, datter af en anden af Københavns storkøbmænd. Sammen fik de i 1765 en datter, men allerede året efter døde moderen. Van Hemert havde i 1764 erhvervet sig en ganske stor ejendom på hjørnet af Købmagergade og Klareboderne i København. Her blev han boende, da han i 1767 giftede sig igen, denne gang med Agatha Hooglandt (1746-1823). I løbet af de næste ti år fødte hun syv børn, hvoraf to døde som spæde. Af de fem overlevende børn var de fire piger og den yngste en dreng. Mens børnene endnu var små, flyttede familien i 1781 ind i naboejendommen Købmagergade nr. 44-46. Det var en betydelig udvidelse af boligen, der gav ganske anseelige rammer for både familie- og forretningsliv. Ved konkursen i 1805 måtte van Hemert sammen med sin hustru og de tre

Yngste, ugifte døtre flytte ind hos sønnen Joost Johan og svigerdatteren Adelaide Høyer i deres bolig i Købmagergade. Her boede han frem til sin død den 20. maj 1810.

Dette er i korte træk, hvad vi fra arkivalsk side ved om Peter van Hemerts livsforløb. Vi kender således de ydre omstændigheder, de faktuelle oplysninger om familie- og arbejdsforhold, men selve personen bag er langt sværere at indkredse.

Storkøbmand og etatsråd Peter van Hemert. Miniatureportræt udført af Cornelius Høyer o. 1795. Statens Museum for Kunst. Foto Hans Petersen.

Et portræt

På Statens Museum for Kunst findes der et portræt af Peter van Hemert, hvor han er omkring 60 år gammel. Det er et miniaturemaleri fra omkring 1795, udført af Cornelius Høyer. Vi kender således hans udseende og kan danne os et indtryk af ham, men hans personlige egenskaber er stadig kun delvis belyst. Den eneste skriftlige beskrivelse af van Hemert stammer fra den tyske embedsmand August Hennings besøg i Brede i 1802. Her giver Hennings implicit i sin beretning fra besøget en karakteristik af van Hemert som menneske: »Ejeren med de slørede øjne førte os selv rundt, og tog del i alt, hvad han kunne skimte for øjnenes tåge. Over huset sad en latinsk indskrift gjort af Suhm, som berettede, at van Hemert havde ladet dette hus opføre for sine børn, ikke for sig selv: Den var opstået således: Suhm havde spurgt, hvad der skulle stå på gesimsens platte. Lav mig en indskrift svarede van Hemert! – Hvad skal der siges? – Sig van Hemert er en nar! – Er det Deres alvor? Ja. – Godt, så skal De få den. – Så lavede Suhm indskriften og troede dermed at have udtrykt van Hemerts tanker. Hvad han egentlig mente, ved jeg ikke – den der sørger mere for sine børn end for sig selv er dog ingen dåre«. ² Hennings historie er kuriøs, men giver dog stadig kun en antydning af mennesket og tankerne bag.

Peter van Hemert set gennem genstande

Af andre kilder til en forståelse – om en sådan overhovedet er mulig – af Peter van Hemert som menneske findes der så de genstande, der kan føres tilbage til ham. Deres beretninger er sjældent så eksakte som de arkivalske oplysninger. Til gengæld skaber de en næsten fysisk nærkontakt, og de *kan* fortælle i brede vendinger om den person, der har haft netop disse i sit eje.

Som Brede Hovedbygning står i dag, er den et vidnesbyrd om to ting, den faktiske udformning af familien van Hemerts sommerbolig samt de generelle principper bag 1700-tallets boligkultur og Louis XVI-stilens interiørkunst. Spørgsmålet er da, hvad bygningen kan fortælle om dens bygherre. Huset er af Hanne Raabyemagle tilskrevet hofarkitekt Andreas Kirkerup, en af nyklassicismens kendte arkitekter. Interiørrernes udformning har dog haft sin egen ophavsmand, nemlig den tidligere omtalte J.Chr. Lillie, der stod for nogle af periodens fornemste interiører i Louis XVI-stil. I øvrigt er kun få af Lillies udsmykninger bevarede, f.eks. på Liselund på Møn, hvad der ikke gør Brede Hovedbygning mindre interessant set ud fra en arkitekturhistorisk vinkel. Valget af netop disse to arkitekter til landstedsbyggeriet vidner om store ambitioner, og van Hemert har da til gengæld også fået noget af det bedste inden for samtidens arkitektur. Brede Hovedbygning identificerer således Peter van

Brede Hovedbygning, opført 1795-97, ved bygherren Peter van Hemert. Nationalmuseet. Foto Ole Woldbye.

Hemert som en mand, der har værdsat eller i det mindste været velorienteret inden for tidens arkitektur- og interiøridealer og som har været villig til at ofre de fornødne penge for en bolig af denne kvalitet. Det skal dog ikke underkendes, at der har ligget en vis prestige i et sådant hus, der levede op til stort set alle tidens idealer.

Det var ikke kun huset som sådan, men også inventarets standard, der blev prioriteret højt på familiens nye landsted. Da alt indbo blev solgt ved fallitten, er kun tre originale inventardele fra van Hemerts tid bevaret på stedet. Det var spejle, der som nagelfast inventar ikke indgik blandt auktionens øvrige indbo. Spejlene befandt sig faktisk helt frem til 1918 i bygningen. Ved den daværende beboer, direktør Edmund Daverkosens død dette år forsvandt de fra Brede, men blev atter i 1972 overdraget museet af familien Daverkosen. De befandt sig nu på deres oprindelige pladser, det ene spejl i Havestuen og de to andre i Selskabsstuen. Førstnævnte er meget stort med en højde på ca 3 meter. Det består af tolv stykker spejlglas, fæstnet med messingrosetter og dekoreret med

malede ranker og fugle. Rammen er forgyldt og hviler på en konsol med marmorplade. Selve konsollen er udført med et forgyldt gitterværk på en baggrund af malede kaniner. De to andre pillespejle har ligeledes forgyldte rammer omkring et stort spejlglas, herover suppleret med et mindre i egen indfatning. De tilhørende konsoller er udformet som borde. Spejle indtog en central plads i enhver nyklassicistisk indretning, og van Hemert har helt i denne ånd lagt vægt på, at hans spejle skulle være af meget høj kvalitet. Spejlene til Brede Hovedbygning blev således udført på Lillies værksted. Dette tyder i øvrigt på, at Peter van Hemert har overdraget Lillie den fulde indretningsopgave, så denne ikke blot stod for væg- og loftudsmykningerne, men tillige sørgede for, at landstedet blev udstyret med de rette møbler.

At van Hemert lod sit hjem indrette efter alle kunstens regler, vidner ligeledes de få bevarede dele af familiens bordstel om. Nationalmuseet fik for få år siden overdraget en fin lille smørskål, dekoreret med det van Hemert'ske våbenskjold og et Minervahoved. Skålen er en del af et stort stel i ostindisk porcelæn, som van Hemert må have bestilt hjem gennem Asiatisk Kompagni. Den er dekoreret med emaillefarver i fortrinsvis grønt, rødt og forgyldning. En sådan praksis med bestillingsarbejder udført i Kina var udbredt i de kredse, der havde råd dertil. Dette stykke er

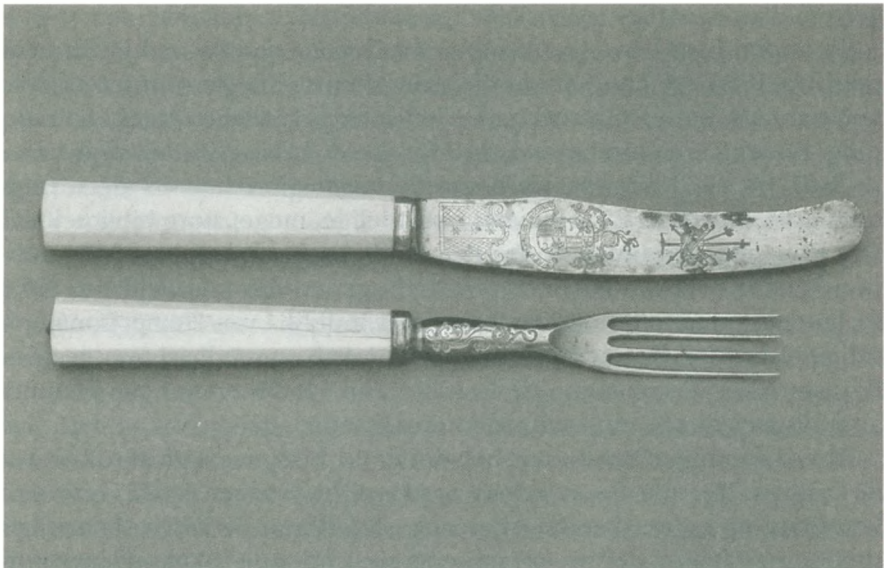

Ostindisk smørskål med Peter van Hemerts våbenskjold, 1780'erne. Nationalmuseet. Foto Ole Woldbye.

det hidtil eneste kendte fra det store stel. Som et kuriosum skal nævnes, at en tallerken med en næsten identisk dekoration for nylig har været til salg. Tallerkenen afveg dog i både materiale, reliefarbejde, detaljeudførelse og farveholdning væsentligt fra smørskålen, hvorfor den næppe kan have hørt til van Hemerts oprindelige stel. Om tallerkenen repræsenterer et prøvestykke fra van Hemerts tid, et senere supplement til stellet, en kopi eller andet, får stå hen i det uvisse.

Van Hemert sørgede altså som så mange andre storkøbmænd for at kunne dække sit bord med det yndede ostindiske porcelæn, men det udelukkede ikke en tilsvarende interesse for den hjemlige, nystartede porcelænsproduktion, Den Kongelige Porcelainsfabrik. På Gisselfeld Kloster findes en fin punchebowle fra denne fabrik, udført i 1799 med Peter og Agatha van Hemerts initialer. Desuden findes i privateje et fad, også fra Den Kongelige Porcelainsfabrik, med et af tidens populære ruinmotiver, udført af H. C. Ondrup og købt af van Hemert i 1793.

Som de sidste genstande fra den van Hemert'ske borddækning skal nævnes fire hidtil upågtede dele fra et bestik, der er indgået i Nationalmuseets samlinger i henholdsvis 1901 og 1957. De to gaffler og to knive er udført i jern med spor af forgyldning. Det ene sæt har elfenbenskafter, det andet træskafter med udskårne løver. Knivsbladene bærer en

Kniv og gaffel med Peter van Hemerts våbenskjold, o. 1770. Nationalmuseet. Foto Peter Danstrøm.

næsten ens indgravering, hvis hovedmotiv er det van Hemert'ske våbenskjold og valgsproget »*Sola Virtus Nobilitat (Kun dyden adler)*«. Kniven med træskaft bærer i øvrigt et skjold med de desværre uidentificerede initialer »CM« og årstallet 1769. Gaflernes indgravninger er rent dekorative.

Skal man forsøge at vurdere Peter van Hemert på grundlag af disse inventargenstande, bliver konklusionen, at vi har at gøre med en mand, der foruden at have råd til det, også forstod at værdsætte fornemt kunsthåndværk og udvalgte det med omhu. Hvorvidt Agatha van Hemert også havde et par ord at skulle have sagt i denne sammenhæng, er næppe usandsynligt, men hun lider den triste skæbne ikke at være hovedpersonen i denne artikel.

Foruden Brede Hovedbygning og de nævnte inventardele er det lykkedes Nationalmuseet at erhverve nogle få genstande, der stammer fra van Hemert selv. Heraf udgør bøger den største genstandsgruppe. En *Memoire instructif* fra 1758 behandler de rette konserveringsteknikker for fugle. Hvad enten van Hemert selv har taget sig af sådant eller vel snarere overladt det til andre, var det for ham en yderst relevant bog, idet han i sin ejendom i Købmagergade havde et stort naturaliekabinet. Bogen og beretningen om hans naturaliesamling identificerer van Hemert som en af de mange, heraf ikke få fra adelen, der i slutningen af 1700-tallet dyrkede naturvidenskabelige interesser. Om van Hemert ligefrem drev egentlige videnskabelige studier, vides dog ikke.

En anden bog, *Theatrum Mechinarum Hydrotecnicarum*, ved Jacob Leopold fra 1724, omhandler vandbygningskunst. En sådan interesse var kun naturlig, når van Hemerts aktiviteter langs Mølleåen tages i betragtning. Endelig er et ottebindsværk, *Memoires de Maximilien de Bethune, Duc de Sully*, fra 1763 bevaret. De bevarede bøger giver kun et yderst fragmentarisk billede af van Hemerts oprindelige, meget store bibliotek. På Det Kongelige Bibliotek findes der heldigvis et eksemplar af det auktionkatalog over van Hemerts bogsamling, der blev udarbejdet i 1807 i forbindelse med fallitten. Kataloget giver indblik i van Hemerts mangesidige interesser. Her er alt fra naturvidenskab og medicin over geografi, historie og kirkehistorie til skønlitteratur.³ Litterært var van Hemert altså tilsyneladende en bredt orienteret person.

At bogsamlingen havde stor betydning for ham, ses også af to bevarede exlibris. Det ene (se forsiden) prydes af hans våbenskjold i en rokokoindfatning og det kendte valgsprog »*Sola Virtus Nobilitat*«. I samtlige van Hemert-bøger, der nu er i museets eje, er denne rokokoudgave indsat. Det andet exlibris, der kun kendes i et eneste eksemplar, ejes af Det Kongelige Bibliotek og er venligt udlånt til Nationalmuseet. Dette er af

Memoire instructif vedr. konservering af fugle, 1758, fra Peter van Hemerts bogsamling. Nationalmuseet. Foto Peter Danstrøm.

senere dato, stukket af Jeppe Sonne (1771-1883), og rummer samme motiv såvel som valgsprog. Det afviger dog på et væsentligt punkt fra det ældre, idet våbenskjoldet her er indføjjet i en stram nyklassicistisk komposition. At van Hemert således lod sit rokokko-exlibris udskifte med et mere tidssvarende nyklassicistisk, er ligesom hans mange andre valg inden for det kunstneriske felt et tegn på et betydeligt engagement i de aktuelle strømninger.

Van Hemert ejede også en mønt- og medaljesamling, der ligesom alle hans andre ejendele blev solgt. Et eksemplar af det hertil hørende auktionskatalog befinder sig på Nationalmuseet. Det viser en ganske imponerende samling på mere end 3000 numre. Af alle disse har Nationalmuseet i dag kun to sølvmedaljer. Det er til gengæld de to mest personlige. Den første medalje blev skåret i 1776 af medaljeskærer J. E. Bauert til minde om faderen Joost van Hemert, der var død året forinden. Motivet er en klassisk sarkofagopbygning med portræt af afdøde og det van Hemert'ske våbenskjold. Den latinske indskrift lyder i oversættelse: »*Til Minde om den bedste Fader Iust von Hemert, født d. 22. juni 1696 fra de hengivne Arvinger i Danmark, Frankrig og Nederlandene, fordi han, der drev den mest vidtstrakte Handel, efterlod dem et Eksempel paa uplettet Redelighed i hele sit*

Liv«. Joosts børn, der satte dette i værk, bestilte et eksemplar i guld og hundrede i sølv. Den anden medalje, der blev slået i familiens regi, stammer fra 1793. Anledningen var Peter og Agatha van Hemerts sølvbryllup i 1792, og opdragsgiveren var nu næste generations børn. Også denne gang stod J. E. Bauert for udførelsen. Motivet var på forsiden en obelisk, prydet af en genius med trefork og merkurstav⁴ samt indskriften: »*Peter von Hemert og Agatha Hooglant/ Foreenede d 11 Sept: 1767*«. Bagsiden blev smykket med ægteskabets gud Hymen, der ofrer ved et alter. Ved alterets fod ligger en jordklode med fem roser, symbolet for de levende børn, mens to roser i slangebirkel foran symboliserer de to døde spædbørn. Denne side bærer ordene: »*Taknemlig Erindring/ Den 11 Sept 1792*«. De to medaljer fortæller i det mindste tilsyneladende om en familie med ganske tætte bånd. Ligesom tidligere ses atter et højt kvalitetsniveau og en vilje til at lade familiebegivenheder omsætte i fysiske minder. Da den van Hemert'ske møntsamling blev solgt i februar 1807, ses af notater til auktionskataloget, at sønnen Joost Johan van Hemert ud af de tusinder stykker tilbagekøbte i alt fire, en af hver medalje samt to mindre sølvmønter.⁵

Samtlige oplysninger fra henholdsvis arkivalisk side og fra genstandene tegner således et billede af en driftig forretningsmand og en privatperson med mangeartede, for så vidt tidstypiske interesser. Dette er på sin vis en korrekt beskrivelse af van Hemert og på sin vis næsten blot en kliche over en storkøbmand fra den florissante periode. Genstandene har primært bidraget med flere facetter til billedet af Peter van Hemert, idet de fortrinsvis drager hans kunstneriske, kulturelle og naturvidenskabelige interesser frem i lyset. Hvor de skriftlige eller arkivalske kilder i tilfældet van Hemert giver forholdsvis eksakte oplysninger om personen, er genstandenes budskaber undertiden mindre præcise, men ikke mindre centrale i indkredsningen af en personkarakteristik.

Peter van Hemert som museumsobjekt

Denne artikels fokus på genstandene selv og deres budskaber er karakteristisk for museumsarbejdet. Her er den fysiske genstand i centrum, omend konteksten på ingen måde negligeres. Et museums virkefelter kan kort defineres som indsamling, forskning og formidling. Brede Hovedbygning står i dag som et skoleeksempel på, hvorledes disse processer løbende har været og fortsat er i indbyrdes dialog med hinanden.

Efter Nationalmuseets erhvervelse af Brede i 1959 blev Brede Hovedbygning snart et centralt forskningsfelt. I løbet af 1960'erne blev de indledende manøvrer foretaget. Bygningen blev undersøgt og opmålt, og et restaureringsforslag blev udarbejdet af arkitekt Ester Andersen.

Medalje slået 1793
i anledning af
Peter og Agatha
van Hemerts sølv-
bryllup. Udført af
J. E. Bauert.
Nationalmuseet.
Foto Ole Woldbye.

Først i 1970 lykkedes det dog at igangsætte den omfattende bygningsrestaurering, der blev gennemført i et samarbejde mellem museumsinspektør Tove Clemmensen, museets konservatorer og arkitekter. Den oprindelige rumopdeling samt J. Chr. Lillies væg- og loftudsmykninger blev identificeret for derefter enten at blive rekonstrueret eller afdækket. Denne komplicerede opgave stillede store krav til en stringent håndtering af de mange historiske aflejringer i bygningen. Ikke mindst de utallige lag i de omfattende væg- og loftudsmykninger repræsenterede en udfordring. Afhængig af forholdene blev afdækning og konservering foretaget ud fra tre forskellige principper, der alle blev konsekvent gennemført. Hvor kun få fragmenter forefandtes, udførtes en forsigtig rekonstruktion, der holdt sig tæt til de bevarede spor. Hvor en udsmykning var velbevaret, begrænsedes indsatsen til en afdækning. I begge disse tilfælde søgte man tilbage til husets første fremtræden i 1790'erne, men da bygningen også herefter havde haft et liv af interesse, blev mindre partier af senere dekorationer ligeledes bevaret for eftertiden. Herved genopstod bygningen fortrinsvis i sin skikkelse fra 1790'erne, men den fortalte også om sin senere skæbne. Disse konserveringsprincipper fremstår særlig tydeligt i bygningsrestaureringen, men blev også anvendt ved de udstillede møbler. Således formår den

enkelte genstand både at vise sig i sin oprindelige form og at fortælle sin egen historie gennem de efterfølgende 200 år. Begge aspekter er væsentlige for en museums-genstand.

Den næste fase i hovedbygningens istandsættelse var indretningen. Ved at møblere med inventar fra Peter van Hemerts samtid skabte Tove Clemmensen et realistisk billede af et landsted i slutningen af 1700-tallet. Da næsten alle originalmøbler var forsvundet, måtte andre nødvendigvis anvendes. I dette tilfælde blev autenticitetsbegrebet derfor til en vis grad fraveget, men det historisk korrekte udtryk fastholdtes gennem de nøje udvalgte møbler enten fra Lillies værksted, fra tidens øvrige førende møbelsnedkere eller fra hjem svarende til van Hemerts. Nogle af møblerne havde museet allerede i sin besiddelse, andre blev løbende erhvervet og atter andre blev inddeponeret.

Da Tove Clemmensen i 1975 fratrådte sin stilling som museumsinspektør, overgik ansvaret for Brede Hovedbygning til museumsinspektør Inge Mejer Antonsen. Denne fortsatte indsamlingen af de rette møbler til Brede Hovedbygning, og i de følgende år fik indretningen sin nuværende og endelige form. Da jeg i 1995 efterfulgte Inger Mejer Antonsen som museumsinspektør med hovedbygningen som ansvarsområde, var min opgave på indsamlingsfeltet derfor ikke at supplere møbleringen af huset – den behøvede ingen tilføjelser – men fortsat at holde udikik efter genstande med van Hemert-proveniens. Dette har hidtil resulteret i et par nyerhvervelser.

Denne årelange eftersøgning af van Hemerts ejendele tegner et udmærket billede af de betingelser og ikke mindst den tidsramme, der ligger til grund for en indsamlingsproces med et sådant ganske specifikt sigte. Et langstrakt forløb hører ofte til selve museumsarbejdets væsen, også når det gælder indsamling og dokumentation.

Da vi i dag er forholdsvis godt orienterede om van Hemert, er der næppe meget håb om, at identificeringen af hidtil ukendte genstande vil ændre vores opfattelse af manden, men hver lille brik kan ikke desto mindre vise sig at være nok så væsentlig. Et illustrativt eksempel er van Hemerts exlibris. Ét bevaret exlibris fra van Hemert ville have antydnet, at han i et eller andet omfang var bibliofil. To forskellige udgaver ville have fortalt, at han nok var det i ganske udpræget grad. Men den aktuelle situation med to ekslibris, hvor det ene stilistisk afløser det andet, præsenterer os ikke blot for en bogelsker, men også for en person med et stærkt kunstnerisk engagement. I tilfældet van Hemert er den enkelte genstands budskab set uden for sin kontekst nok begrænset, men sættes genstandene sammen, fungerer de som brikker i et puslespil, der når som helst kan udvide sig i uventede retninger.

Det var altså genstanden, Brede Hovedbygning, der oprindeligt satte personen Peter van Hemert i centrum. Uden huset havde storkøbmanden ikke fået en sådan opmærksomhed fra museets side. Siden er billedet på sin vis vendt, og van Hemert danner udgangspunktet for indsamling.

Når Brede Hovedbygning igennem de sidste 25 år har åbnet sine døre for publikum, er det, som nævnt, kun en meget lille del af det udstillede inventar, der kan føres tilbage til van Hemert. Derfor har de genstande, som det er lykkedes museet at erhverve gennem de forløbne år, selvfølgelig så meget mere værdi for den del af udstillingen, hvis opgave det er at nærme sig en enkelt person fra fortiden. I interiørudstillingen finder vi den fysiske ramme om Peter van Hemerts liv. I Peter van Hemert finder vi den faktor, der giver interiørerne identitet. I Brede Hovedbygning, blandt hans få bevarede ejendele, bliver Peter van Hemert næsten nærværende.

Noter:

1. Tove Clemmensen & Hanne Raabyemagle, *Brede Hovedbygning 1795-1806. Etatsråd Peter van Hemerts sommerbolig*, Kbh. 1996. Nærværende artikel står i gæld til dette værk.
2. Louis Bobé, *August Hennings' Dagbog under hans Ophold i København 1802*, Kbh. 1934, p. 35f. Her gengivet i dansk oversættelse, fra Tove Clemmensen & Hanne Raabyemagle, *Brede Hovedbygning 1795-1806*, p. 69f.
3. For nærmere gennemgang se Tove Clemmensen & Hanne Raabyemagle, *Brede Hovedbygning 1795-1806*, p. 58-60.
4. Genien, her i form af en yngling med vinger, er udstyret med en Merkurstav og en trefork, hvorved den symboliserer henholdsvis Merkur, handelens gud, og Neptun, havets gud.
5. *Det von Hemmertske Mynt-Kabinet*, auktionskatalog 1807. Nationalmuseet.

De danske efternavne på -sen

Landbefolkningens reaktioner på navnelovene af 1828 og 1856

Af Ole Degn

Ved en navnelov af 1828, efterfulgt af endnu en i 1856, søgte regeringen at få indført faste slægtsnavne. Landbefolkningen, især i Jylland, fortsatte imidlertid i stort omfang den gamle tradition med navngivning i form af sen-navn efter faderens fornavn, og der skulle gå årtier, før lovbestemmelserne blev fulgt overalt. I artiklen skildres udviklingen i de forskellige landsdele ud fra undersøgelser i kirkebøgerne, og de uheldige følger for nutidens efternavnebestand vises.

I det danske middelaldersamfund var slægten et bærende element, men til trods herfor var brug af faste slægtsnavne meget ualmindelig. I løbet af nogle århundreder vandt dog brugen af slægtsnavne hos adelen og i meget begrænset omfang hos det velstillede borgerskab i byerne frem. Da kong Frederik 1. i 1526 påbød alle slægter i den gamle danske adel at føre et fast slægtsnavn, havde allerede langt over halvdelen af de danske og indvandrede udenlandske adelsslægter et slægtsnavn.¹

Som det også ofte senere var almindeligt, var de gamle adelsnavne oprindeligt tilnavne, med en beskrivelse (Hvid, Hvas, Skeel), et hjemsted (Friis, Kås, Urup, Skovgård), et erhverv (Munk, Degn, Skytte), en tingsbetegnelse (Bjælke, Sparre, Ulfstand, Gyldenstjerne, Båd, Holck) eller et dyre-, fugle- eller fiskenavn (Marsvin, Oxe, Galt; Falk, Høg; Gedde, Mule).² Navnene kunne som figurer symbolsk være malet på det adelige skjold, en praktisk foranstaltning ved tjeneste i felten. Sådanne talende skjoldmærker kunne omvendt også være baggrund for et slægtsnavn.

I tiden efter middelalderen, afgrænset af reformationen i 1536, udvikledes det faste efternavn, først i byernes overklasse, blandt købmændene og embedsmændene, i mindre omfang håndværkere. Herfra bredte skikken sig langsomt også til de lavere samfundslag. Blandt embedsmændene var de gejstlige især fremtrædende, og fra 1500-1600-årene stammer adskillige slægtsnavne i præstefamilier, der skulle gøre sig be-

mærket i århundreder, som Balslev, Høgsbro, Vedel, og i latiniseret form Pontoppidan (af Broby) og Paludan (af Kærby). I borgerstanden er de ældste eksempler på faste slægtsnavne fra midten og slutningen af 1600-årene.

Navneskikken i byerne har formentlig været præget af de mange indvandrere blandt købmænd og håndværkere, indvandret fra især Tyskland, men også fra Nederlandene, England og Skotland. Den tyske påvirkning var dog afgørende, og personnavnestoffet blev kraftigt formet heraf.

Hvorledes slægtsnavnene kun vandt meget lidt frem, kan iagttages ved at se på skatteborgerne i eksempelvis en by som Ribe. Forholdet mellem skatteborgere med et ikke-sennavn og et egentligt efternavn fremgår af tabel 1. Det ses, at i løbet af fire århundreder blev ikke-sennavnene kun forøget fra 29 til 35%, idet erhvervsnavnene i 1570 formentlig i langt de fleste tilfælde ikke var egentlige navne.

Tabel 1. Ribe-skatteborgernes efternavne 1570 og 1870: mænd, typer i procent

	1570	1870
<i>ikke-sen-navn</i>	29	35
<i>erhvervsnavn^a</i>	32	
<i>sen-navn</i>	39	65
<i>I alt</i>	100	100
<i>Antal</i>	693	2.487

Anm.: a: Erhvervsnavne af typen murer, skrædder, skriver osv. Kilde: Skatteliste fra Ribe 1570, Ribe rådstuearkiv og *Skattebog og vejviser for Ribe kommune 1949-50*.

Bøndernes og de jævne befolkningslags vekslende patronymikonnavne

På landet bevarede bønderne imidlertid til langt op i tiden deres gamle navneskik med brug af patronymikon, således at sønner og døtre fik efternavn efter faderens fornavn, tilføjet et -søn eller -datter.

Denne navneskik voldte på flere måder problemer i samfundet, og de blev i høj grad forstærket af, at der i fædrenes navne var et meget begrænset navnestof, bl.a. på grund af skikken med navneopkald. De æld-

ste sønner og døtre i en børneflokk fik fornavn efter deres bedstefædre og bedstemødre, og de ældste børn i en række kuld fik dermed de samme navne. Resultatet fremgår tydeligt af kirkebøger, tingbøger, skattelister osv.

Forholdene kan belyses eksempelvis ud fra personnavnestoffet i kopi-bøgerne fra 1652 fra den danske centraladministration, Danske Kancelli. Man finder nævnte år anført i alt 3.700 personnavne, hvoraf de 2.800 var båret af mænd i bondestanden. Af disse tegnede de 73% sig for blot ti forskellige drengenavne, mens de resterende 27% tegnede sig for 109 forskellige drengenavne. I 1971 var de ni hyppigst forekommende danske efternavne navne, der var dannet af ni af de ti hyppigst forekommende drengenavne i 1652, jf. tabel 2.

Tabel 2. Fornavne i bondestanden i Kancelliets Brevbøger 1652, fordelt på navne i procent

<i>Navne</i>	<i>%</i>	<i>Rang i 1971 som efternavn</i>
<i>Peder</i>	12	4
<i>Niels</i>	11	2
<i>Jens</i>	10	1
<i>Hans</i>	9	3
<i>Christen</i>	7	6
<i>Laurids</i>	6	7
<i>Oluf</i>	5	13
<i>Anders</i>	5	5
<i>Rasmus</i>	4	10
<i>Søren</i>	4	8
<i>Øvrige^a</i>	27	
<i>I alt</i>	100	
<i>Antal</i>	2.800	

Anm.: a: De øvrige navne, 109, var båret af fra 1 til 79 personer. Kilde: *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1652*. Udgivet i uddrag ved Ole Degn af Rigsarkivet, 1998.

Endnu omkring 1800 udgjorde bybefolkningen blot 20% af Danmarks befolkning, og selv om borgerskabets navneskik havde statusværdi, havde bondebefolkningen overvejende holdt fast ved den ældgamle navneskik med patronymikon. Påvirkningen fra Tyskland fik dog her formentlig igen betydning. I hertugdømmet Slesvig var ved et reskript af 1771 blevet indført faste slægtsnavne.³ Med en befolkningsvækst fra begyndelsen af 1800-årene og en forøget kommunikation voksede problemerne som følge af de ensformige personnavne. Ved en forordning af 1828 om faste slægtsnavne søgte kongen og regeringen at løse problemerne.

Love af 1828 og 1856 om indførelse af faste slægtsnavne

I 1828 foreskrev den enevældige konge og hans regering med en forordning, at hele befolkningen skulle have slægtsnavne. Det måtte give problemer. Centralt blev det forordnet, at alle lokalt skulle følge en navneskik, der for de fleste var ny og brød en århundredgammel tradition. Tilmed ramte den noget personligt meget grundlæggende: individets identitet og dets forhold til dets ophav. På baggrund af den gamle tradition måtte den nye skik give mange den følelse, at det var bedstefædrene, der var fædre til den nye generation.

Til dette kom, at befolkningen hér ikke var ens stillet. I byerne havde man under påvirkning fra udlandet og indvandrede handlende og håndværkere siden første halvdel af 1700-årene i mange kredse fulgt den skik, der nu blev påtvunget alle. Og det gjorde det ikke bedre, at det var de velhavende, der havde haft brug for og nytte af at kunne træde frem som slægter med navne, hvor de kunne blive kendt som personer af *god familie*, med god position.

At befolkningen nu skulle have faste slægtsnavne, forsøgte man at formulere i den nævnte navneforordning eller dåbsforordning i 1828: *I øvrigt bør ethvert barn ved dåben benævnes ej alene med fornavn, men og med det familie- eller stamnavn som det i fremtiden bør bære.*⁴ Formuleringen var ikke klar, og en række cirkulærer og skrivelser var ikke nok til at skabe afklaring. Det blev bl.a. slået fast, at faderen selv kunne afgøre, om barnets familie- eller stamnavn skulle være hans eget tilnavn, et -sen-navn dannet af hans eget fornavn på den hidtil brugelige måde eller navnet på det sted, hvortil han hørte, idet dog alle børnene skulle have samme efternavn.⁵ Det måtte her vække anstød, da det ved kancelliskrivelse 1829 blev slået fast, at pige børns efternavn nok måtte være faderens fornavn, blot det var med endelsen -sen og ikke -datter, for hvordan kunne en pige hedde -søn.⁶

Navneforordningens krav om faste slægtsnavne gjorde det nødven-

digt at indskrive børnenes fulde navn i kirkebøgerne ved deres dåb. Indtil da havde præsterne langt de fleste steder efter gammel skik i dåbsrubrikken blot indskrevet fornavnet, *the Christian name*, som man siger på engelsk om fornavnet.⁷ At denne praksis ikke var blevet ændret allerede i forbindelse med en kirkebogsreform i 1814, er for så vidt uforståeligt. Ved denne reform indførtes kirkebøger med trykte rubrikker, og rubrikken til indførelse af de døbte børns navn havde som overskrift: *Barnets fulde navn*. Men kun ganske få steder ser man allerede fra 1814 rubrikken udfyldt i overensstemmelse hermed.⁸ At også efternavnet blev tilført kirkebogen, må siges at være en forudsætning for, at man kunne have faste slægtsnavne, for med faderens valgmuligheder var det nødvendigt at få angivet, hvad navnet var. Endda ser man endnu i 1840'erne stadig præster, der blot indskrev børnenes fornavne!⁹

Da dåbsforordningens krav om brug af faste slægtsnavne kun fik ringe virkning, udstedte Kirke- og Undervisningsministeriet i 1856 et cirkulære, der indskærpede bestemmelserne fra 1828.¹⁰ Det blev klart slået fast, at det én gang valgte familienavn *ikke blot skal komme til anvendelse for alle børn i samme generation, men også for alle følgende generationer i den samme familie, medmindre bevilling til afvigelse erhverves*. Afgørende blev dog for endnu en tid, at en stor del af landbefolkningen ikke ønskede at ændre gammel navneskik.

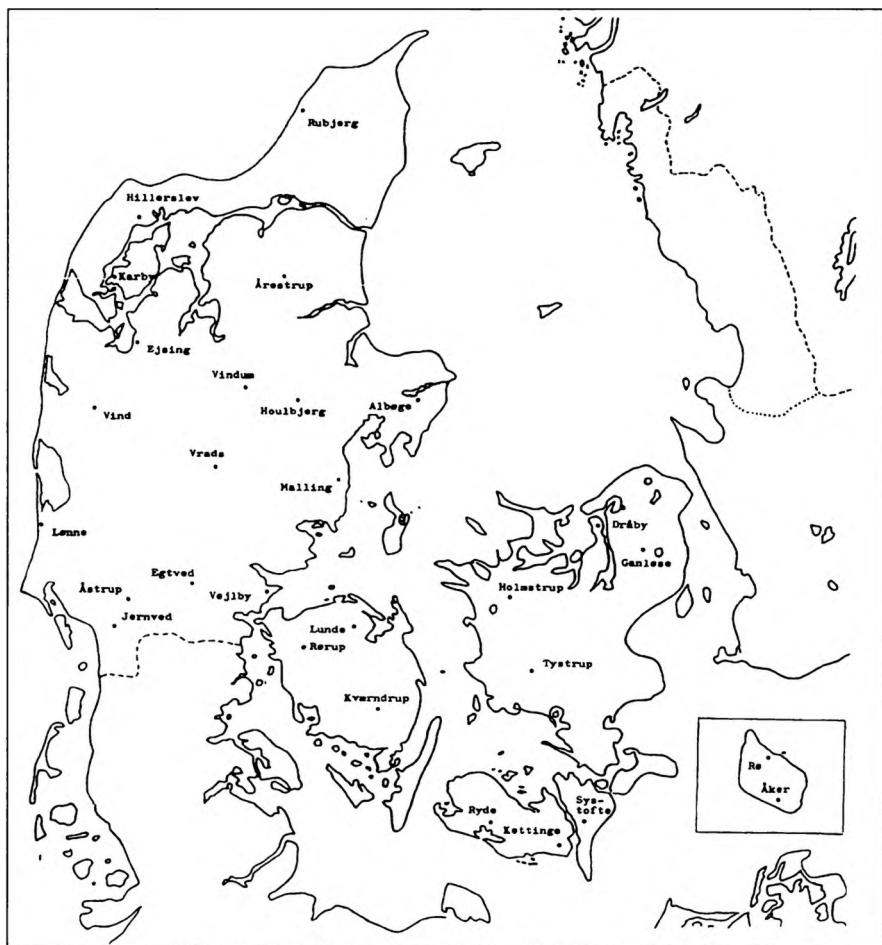
Regeringens holdning var rigtig, ikke mindst set i lyset af den efterfølgende udvikling. Lokalsamfundene fik stadig større befolkninger, og man fik en stadig øget kommunikation mellem stadig større områder, også udtrykt i en voksende administration, der på stadig flere områder skulle have kontakt med borgerne. Men regeringen greb ind i gamle indgroede vaner, hvor noget så væsentligt som individernes navne var inddraget. Praksis blev da også gennem årtier for en væsentlig del af befolkningen noget ganske andet, end lovgiverne havde forestillet sig.

Befolkningens reaktioner

Dette kan nøje følges i kirkebøgerne fra 1800-årene. Sogn for sogn kan man iagttage, hvorledes der gik årtier, før alle børn fik faderens efternavn.

Af de godt 2.000 sogne i Danmark er hér udvalgt 28 til nærmere iagttagelse, 16 i Jylland og 12 på Øerne, spredt ud over landet, med henblik på at se, om der var forskelle fra egn til egn.¹¹ For en række udvalgte år er undersøgt navngivningen for drengebørnene, set i forhold til fædrenes navne, og overgangen fra -datter- til -sen-navne for pigerne.

Efter de almindelige drengenavne kunne forekomme flere former for efternavn. Derfor kan billedet være temmelig kompliceret. Efternavne

var ikke blot patronymerne, altså fædrenes navne med et tilføjlet -sen, og gamle patronymer, der som fastlåste navne blev slægtsnavne, men også mange typer slægtsnavne eller tilnavne, efter erhvervsbetegnelser, stedsnavne, herunder gårde, egenskaber osv. Man ser også mange personer med flere efternavne eller tilnavne, både -sen-navne og ikke-sen-navne i forskellig rækkefølge. Der var mange kombinationsmuligheder, og det kan være af interesse her at se, på hvilken måde befolkningen fulgte eller ikke fulgte de nye bestemmelser.

Blev gammel sædvane fulgt, fik sønnen faderens fornavn med et tilføjlet -sen, eventuelt fulgt af et ikke-sen-navn, der var et egentligt slægtsnavn. Det kunne her forekomme, at sønnen blot fik det første, ikke faderens

ikke-sen-navn. Og en mulighed for at følge den gamle sædvane, trods tvang fra myndighederne for at få gennemført de nye bestemmelser, kunne være at give barnet *to* sen-navne, ét, der fulgte gammel sædvane, og et for at fornøje myndighederne. Som når Niels Hansens søn kom til at hedde Hans Nielsen Hansen, hans datter Kirsten Hansen Nielsen, om det da ikke gik så vidt, at det blev Kirsten Hansdatter Nielsen.

Blev *de nye bestemmelser* fulgt, fik sønnen faderens sen-efternavn, eventuelt fulgt af et ikke-sen-navn. Eller han fik et nyt slægtsnavn, sådan som faderen ifølge forordningen 1828 havde ret til at give ham det. Var det blevet forsømt i slægten, kunne det nås endnu langt op i århundredet. Men i 1879 udtalte Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet i et brev til bispem i Århus, at *den ret, som kancellicirkulære af 4. oktober 1828 gav forældrene til at vælge et fast familienavn for deres børn, nu må antages forlængst at være bortfalden for de fædres vedkommende, der er født efter året 1828.*¹²

Faste slægtsnavne vinder langsomt frem

Hvorledes navneskikken udviklede sig i de førnævnte sogne gennem 1800-årene, fremgår af tabel 3 og 4. Som helhed ses for de undersøgte år et billede, hvor 30-37% af sønnerne blev døbt med faderens fornavn + sen i Nord-, Vest- og Østjylland, 28-39% på Øerne, mens tallet i Sydjylland blot er 21%, og på Bornholm endda blot 5%. Med faderens -sen-efternavn blev døbt 39-41%, i Sydjylland dog næppe meget mindre, 37%, idet forklaringen er, at en del af de sydjyske fik -sen-navne i forbindelse med endnu et, altså dobbelt -sen-navn, og på Øerne blev hele 49-62% døbt med faderens -sen-efternavn. Skævheden i forhold til -sen-navne på grundlag af faderens fornavn er for Jylland heller ikke helt så stor, når man medtager de navnekombinationer, hvor dette -sen-navn indgår sammen med et egentligt efternavn. Som det fremgår, står Sydjylland dog her med 37% imod det øvrige Jyllands 40-45%, Øerne med 28-48%, dog Bornholm så lavt som 5%. Medvirkende til de lave tal for flere af Øerne er, at -sen-navn efter faderens fornavn så godt som ikke optræder i forbindelse med et andet -sen-navn eller et ikke-sen-navn.

Dog ses der for de egentlige efternavne et skel mellem Vest-, Nord- og Østjylland og Sydjylland, og det er også tidligere iagttaget.¹³ I hertugdømmet Slesvig havde man som nævnt allerede i 1771 ved et kongeligt reskript fået påbudt, at faste slægtsnavne skulle benyttes ved ethvert barns dåb, og de sønderjyske forhold har formentlig påvirket det sydjyske område. Et skridt i den retning var det, da bispem i Ribe i 1790 ved et kancellipromemoria fik befaling til, at der ved dåb skulle anvendes fa-

Tabel 3. Efternavnstyper i Danmark: drenge døbt i en række sogne i perioden 1858-80, fordelt i procent på typer

Navnetype	Nord- jylland	Vest- jylland	Øst- jylland	Syd- jylland	Fyn	Sjæl- land	Lolland Falster	Born- holm
<i>Sønnen fik:</i>								
<i>fars fornavn + sen</i>	30	35	37	21	28	32	39	5
<i>fars -sen- efternavn</i>	42	39	41	37	62	59	51	49
<i>ikke -sen- navn</i>	6	8	6	8	7	6	3	43
<i>sen-navn+ ikke-sen-navn</i>	9	10	8	15	3	1	6	3
<i>heraf faders- navn</i>	5	6	4	9				
<i>sen-navn + -sen-navn</i>	9	2	5	15				
<i>heraf faders- navn</i>	5	1	3	7				
<i>ikke -sen+ -sen-navn</i>	4	6	3	4		1	1	
<i>heraf faders- navn</i>		1	1					
<i>I alt</i>	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>Heraf faders- navn</i>	40	43	45	37	28	32	43	5
<i>Antal</i>	152	211	268	271	281	423	285	212

Kilde: Kirkebøger fra de under kilder og litteratur anførte sogne.

ste familienavne i de danske sogne, der hørte under Tørninglen, dvs. Gram, Frøs, Kalvslund og Hvidding herreder, som oprindeligt havde været undtaget fra bestemmelsen i reskriptet 1771.¹⁴

Tabel 4. Efternavnetyper i Danmark: drenge døbt i en række sogne 1858-60, 1868-70 og 1878-80, fordelt i procent på typer

Navnetype	Nord- jylland	Vest- jylland	Øst- jylland	Syd- jylland	Fyn	Sjæl- land	Lolland Falster	Born- holm
<i>Sønnen fik:</i>								
<i>fars fornavn + -sen</i>								
1858-60	52	77	69	38	67	64	72	9
1868-70	31	29	31	16	22	29	28	3
1878-80	12	5	7	6	4	7	15	5
<i>fars -sen-efternavn</i>								
1858-60	24	6	15	26	26	28	24	46
1868-70	41	52	44	38	66	64	58	39
1878-80	58	54	68	47	86	82	71	60
<i>ikke -sen-navn</i>								
1858-60	4	2	6	5	7	8		36
1868-70	7	5	5	5	8	4	5	57
1878-80	7	16	7	14	6	8	4	34
<i>-sen-navn + ikke-sen-navn</i>								
1858-60	12	9	6	15			4	9
1868-70	7	7	11	14	4	1	9	1
1878-80	7	14	8	15	4	2	7	1
<i>-sen-navn+sen-navn heraf fadersnavn</i>								
1858-60	4	2	2	13				
1868-70	7	2	7	19		1		
1878-80	14	4	6	15				

Navnetype	Nord- jylland	Vest- jylland	Øst- jylland	Syd- jylland	Fyn	Sjæl- land	Lolland Falster	Born- holm
<i>ikke-sen + -sen-navn</i>								
<i>heraf fadersnavn</i>								
1858-60	4	4	2	3				
1868-70	7	5	2	8		1		
1878-80	2	7	4	3	1	3		
<i>Antal i alt</i>								
1858-60	50	65	94	100	76	133	102	58
1868-70	45	65	91	77	105	139	82	72
1878-80	57	81	83	94	100	151	101	82

Anm.: For nogle af sognene, især på øerne, er medtaget flere end de anførte tre år, da materialet på grund af små befolkningstal og dermed dåbsindførsler ellers er for spinkelt, jfr. afsnittet *Benyttede kirkebøger* under Kilder og litteratur.

Bag de anførte hovedtræk skjuler sig som før antydte mange nuancer, også når man ser på udviklingen i perioden. Af tabel 4 fremgår, at navngivning med -sen-navne på grundlag af faderens fornavn i slutningen af 1850'erne udgjorde 52-77% af samtlige navngivne i Nord-, Vest- og Østjylland og på Øerne, i Sydjylland blot 38% og på Bornholm endda blot 9%. Flere år efter indskærpelsen i 1856 af dåbsforordningen 1828 blev altså de fleste steder børnene i stort tal døbt i modstrid med lovgivningen.

Ti år senere var forholdene væsentligt ændret. I Nord-, Vest- og Østjylland og på Sjælland og Lolland-Falster var andelen af ulovligt givne navne nu på 28-31%, i Sydjylland på 16%, på Bornholm 3%. Og igen 10 år senere var tallet 4-7%, dog i Nordjylland fortsat 12% og på Lolland-Falster 15%. Endnu 50 år efter udstedelsen af forordningen om faste slægtsnavne fulgte ganske mange gammel skik. Eller de gjorde tilsyneladende uden logiske forklaringer blot som det passede dem – som da Søren Sørensen Søndergaard i Karby sogn i 1869 lod sin søn døbe Niels Nørgaard Sørensen, eller da Christen Sørensen Mejlbj i Årestrup sogn i 1868 lod sønnen døbe Jens Værum Sørensen.

Omvendt var så tallet af navngivninger med faderens -sen-efternavn stadig stigende, fra 1850'ernes 6-28%, på Bornholm dog hele 46%, over 1860'ernes 38-66% til 1870'ernes 47-82%.

født

.A.	År og Datum.	Barnets fulde Navn.	Daabens Datum enten i Kirken eller hjemme.	Forældres Navn, Stand, Haandtering og Opholdssted.
9	1874 19 ^{de} Juni	Henrik Erikson	1874 19 ^{de} Juni	Juunimand Erik Christensen og Lisbet Marie Thomsen af Eustedgaard.
10	24 ^{de} Juli	Anders Christensen	1874 24 ^{de} Juli	Juunimand Erik Christensen og Lisbet Marie Thomsen af Eustedgaard.

Så sent som i 1874 gav gårdmand Erik Christensen i Årestrup sogn i Himmerland sin søn et efternavn dannet af sit eget fornavn, således som det ses af sognets kirkebog. Det var 46 år efter udstedelsen af dåbsforordningen af 1828 og 18 år efter den opstrammende gentagelse af denne.

Også i en indirekte form ser man som nævnt i Jylland en fastholden ved skikken at give børnene faderens fornavn tilføjet et -sen. Sådanne navne forekom nemlig i stort tal i forbindelse med navngivning med faderens efternavn, altså som mellemnavne eller fornavne. Det kunne være i forbindelse med et ikke-sen-navn eller med et eller to -sen-navne. For de undersøgte år som helhed udgjorde i de pågældende jyske sogne de førstnævnte former 4-9% af samtlige navngivne, de sidstnævnte 1-7%. Formen med to -sen-navne var en enkel løsning på problemet med at følge gammel skik trods lovbud, og den blev især anvendt i Sydjylland, der netop ligger nærmest Slesvig, hvor formen som nævnt havde været meget anvendt siden forordningen 1771 for dette område. Systemet med to - eller tre -sen-navne kunne dog give nogen usikkerhed i systemet og sløre det oprindelige, at barnet med sit efternavn viste tilhørsforholdet. Det er svært at se logikken i den ikke helt sjældne form, hvor Anders Thomsen Baltersen i Jernved sogn i 1868 gav sønnen navnet Thomas Baltersen Thomsen.

Set på baggrund af den frimodighed, hvormed børn endnu i 1878 og endda senere fik efternavn ved tilføjelse af et -sen til faderens fornavn, er det temmelig ejendommeligt at se den strengthed, hvormed man allerede i 1870 i Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet så på sådanne sager.¹⁵ En sognepræst fra Ribe stift havde døbt en gårdejers søn med dennes fars efternavn, hvormed denne benævntes i daglig tale, mens han tidligere i et lignende tilfælde havde fordret fremlagt bevilling til navneforandring for at døbe et barn med farfaderens i stedet for med faderens efternavn. Vel på grund af provstens opfattelse vedrørende bestemmelserne angående faste familienavne havde han fået anfægtelser og henvendt sig til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Her fandt man sig foranlediget til at brevveksle med Justitsministeriet og kunne derefter tjenstligt meddele biskoppen over Ribe stift, at enten burde det omhandlede barn have været døbt med det familienavn, der var tillagt dets far i dåben, eller også burde faderen have erhvervet bevilling til, at navnet måtte forandres.

Endnu 1878-80 ser man altså trods lovgivningen især i Nordjylland og på Lolland-Falster ganske mange eksempler på, at befolkningen fulgte den gamle sædvane, at børnene som efternavn fik faderens fornavn med et tilføjet -sen. Der var ellers i årene efter 1856 fra myndighedernes side udfoldet bestræbelser på at hindre det. Præsterne søgte gennem bisperne støtte ved henvendelser til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. I 1874 gjorde biskoppen over Viborg stift ministeriet opmærksom på, at der på sine steder ved dåb af pigebørn var blevet tillagt dem efternavn dannet af faderens fornavn med tilføjelse af endelsen *datter*.¹⁶ Ministeriet mente dog ikke at vide, at *den påankede uskik* fandt sted uden for Viborg stift.

Et benyttet kneb i befolkningen var at argumentere for, at yngre børn i børneflokkene skulle have samme efternavn som det ældste, når man havde haft held til at få tillagt dette et ulovligt navn. Endnu i 1876 måtte ministeriet svare biskoppen over Sjællands Stift i en sådan sag: husmanden Niels Madsen havde anholdt om at få datteren Caroline Madsens navn rettet i kirkebogen til Caroline Nielsen med henvisning til, at et ældre barn havde fået efternavnet Nielsen.¹⁷ Ministeriet meldte tjenstligt bispem, at da Niels Madsens børn burde døbes med hans efternavn Madsen, fandt man ingen anledning til at bevilge, at det sidst fødte barns navn ved tilførsel til kirkebogen blev forandret fra dette til det navn, som det ældre barn urigtigt havde fået. Tværtimod antog man, at det efter nærmere andragende kunne bevilges, at det ældre barns navn forandredes til Madsen.

Tabel 5. Kampen mellem -datter-navne og -sen-navne i Albøge sogn i 1842-1851: piger døbt med de to navneformer

År	-datter	-sen	Både-og	Uden -sen/ -datter
1842	3		1	
1843	2		2	
1844	4	7		
1845	1	3		1
1846	3	3		
1847	2	1		
1848	2	8		
1849		3		
1850	2	12		
1851		3		1
<i>I alt</i>	19	40	3	2

Kilde: Kirkebog for Albøge sogn 1842-51.

Pigernes efternavn: -datter og -sen

Næsten parallelt med overgangen fra brug af faderens fornavn til brug af hans efternavn i børnenes navne forløb overgangen fra brugen af -datter-navnet til brug af -sen-navnet for døtrene. Her var dog fortsat det forhold, at -sen kunne bruges på faderens fornavn også for dem, trods betydningen. Navneelementet -datter var dog iøjnespringende. Det har været følelsesladet, både af hensyn til betydningen og til den klare signalering af, om man fulgte kravet om faste slægtsnavne. Man kan da også i kirkebøgerne i mange sogne følge kampen mellem de to navneformer. Som det fremgår af tallene fra Albøge sogn kunne der gå adskillige år, før det gamle vandt over det nye.

I Albøge sogn blev vendepunktet altså 1848, i de øvrige her undersøgte sogne fandt skiftet sted mellem 1829 og 1852, idet flere havde en længere overgangsperiode, andre et skift indenfor et år. De lange perioder vidner om familiernes problemer, ligeledes, at gårdmanden Rasmus Peder Jensen i Albøge sogn i 1842 kunne finde på at lade en datter døbe Jensine Rasmusdatter Jensen. Med hvilken tøven, man accepterede det nye, kan illustreres med Vrads sogn, hvor den første pige, der blev døbt med -sen-navn, var en forpagterdatter 1829, hvorefter den næste fulgte i 1836, idet man da på én gang helt gik over til den lovbestemte form. I de iagttagne sogne var overgangen, som det ses af tabel 6.

Tabel 6. Pigenavnenes overgang fra -datter til -sen

<i>Landsdel</i>	<i>Sogn</i>	<i>Periode med begge former</i>
<i>Nordjylland</i>	Rubjerg	1841
	Hillerslev	1830 ^a
	Årestrup	1842-52
<i>Vestjylland</i>	Ejsing	1835
	Vind	1832
	Karby	1830
	Lønne	1831 ^b
<i>Østjylland</i>	Vindum	1829-34
	Albøge	1842-51
	Houlbjerg	1834-35
	Malling	1835 ^c
	Vrads	1829-36
<i>Sydjylland</i>	Jernved	1830
	Åstrup	1834-40
	Egtved	1836
	Vejlby	1830-37
<i>Sjælland</i>	Ganløse	1875
	Dråby	1837
	Holmstrup	1847-50
	Tystrup	1842-45
<i>Lolland</i>	Ryde	1834-35
	Kettinge	1849 ^d
<i>Falster</i>	Systofte	1838
<i>Bornholm</i>	Rø	Før 1828
	Åker	1845
<i>Fyn</i>	Kværndrup	1843-44
	Lunde	1830-31
	Rørup	1835 ^e

Anm.: a: Enkelte overstregede -datter 1836. b: 1837 en enkelt -datter. c: Dog en enkelt -datter 1838 og 1839. d: I to tilfælde i 1848 er -datter overstreget og rettet til -søn. e: Ændringen skete 1830, men et enkelt -datter ses 1835. Kilde: Kirkebøgerne fra de anførte sogne.

Ud fra de tilfældigt valgte sogne ser man den hurtigste overgang til -sen-formen i Vestjylland og på Fyn, mens de øvrige landsdele har meget længere forløb, men materialet er spinkelt.

Til trods for, at kancelliet allerede i 1829 havde fastslået, at et pigebarns tilnavn ikke herefter kan gives ved »datter«, men bør være det samme, som er givet eller vil blive givet hendes brødre, kunne piger endnu i 1850'erne blive døbt med navneformen -datter.

Så sent som i 1889 og 1891 måtte Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet i skrivelser konstatere, at der var pastorater, hvor bestemmelserne i forordningen 1828 om indførelse af faste familienavne i høj grad er blevet tilsidesatte.¹⁸ Og fortsat finder man talrige eksempler på det-

F o d t e

Nr	Aar 1842 og Dato.	Barnets fulde Navn.	Daabs Tid og Sted enten i Kirken eller hjemme
1.	1842 Marts	Anne Marie Kristens datter Skamager	19 ^{de} d. i Sct. Hans
2	1842 Juni	Lene Marie Lorens datter Lahn	10 ^{de} d. i Sct. Hans
3.	1842 Juni	Jenssine Rasmus datter Jensen	5 ^{de} d. i Sct. Hans 14 ^{de} d. i Sct. Hans

Udsnittet fra kontraminiesterbogen fra Albøge sogn på Djursland 1842 viser, at gårdmand Rasmus Peder Jensen klarede problemet med kravet i dåbsforordningen af 1828 om et fast slægtsnavn ved at lade datteren døbe Jenssine Rasmusdatter Jensen. De andre beboere i sognet brugte troligt navneformen med datter.

te. I 1893 lod således gårdmand Jens Andersen i Dalbyover nord for Randers sin datter døbe Maren Andersen Hjort og præsten forklarede i anmærkningsrubrikken: *Efternavnet forandret efter faderens ønske ifl. canc. skr. af 4/10 1828.*¹⁹ Præsten forstod ingenting, og gårdmanden var ikke indstillet på at forstå noget.

Variationer i udviklingen

Kernen i hele problemstillingen er vel den, at regeringen med dåbsforordningen 1828 og de senere stramninger greb ind i århundredgamle traditioner og i noget for den enkelte meget personligt. Selv antydede den i begyndelsen forsigtighed. Det hed således i en kancelliskrivelse 1829, at *Da lovgiveren ikke har indskrænket forældrenes sædvanlige ret til selv at bestemme det navn, hvormed barnet ved dåben skal benævnes, ved noget andet lovbud end ved den i forordningen af 20. maj forrige år, §18, indeholdte bestemmelse, at navnet ikke må være upassende, og kancelliets cirkulære af 4. oktober forrige år har tilkendegivet, at bemeldte forordning ved at befale barnets benævnelse med familie- eller stammenavn, ikke har forandret noget i selve de regler, hvorefter disse navne fra først af dannes, så kan præsten ikke nægte at døbe et barn med det tilnavn, som vedkommende fader eller moder begærer, når dette tilnavn både i sig selv er passende og tillige dannet efter de sædvanlige regler.*²⁰

Sagen var følsom. Resultaterne blev derefter. Enkeltindivider reagerede dog meget forskelligt: med ligegyldighed eller med oprør, med konformitet eller med fantasi. Og man ser forskellige hovedtræk i udviklingen i forskellige egne af Danmark. Her har blot på grundlag af et meget begrænset udvalg af materiale kunnet peges på nogle hovedtræk, herunder det forhold, at Øernes befolkning synes at haft været noget mere lovlydige end jyderne.

Emnet fortjener en række nøjere undersøgelser. Hvordan var kronologien i udviklingen for forskellige sammenhængende lokalområder? Hvorfor var sjællænderne mere lovlydige end nordjyderne og lollænderne? – var det, fordi de boede nærmere centralmagten i København, eller spillede det en rolle, at de engang tættere end nordjyderne som fæstebønder havde været knyttet til store godser? Stod bestemte socialgrupper og ejerne af de forskellige brugsstørrelser forskelligt over for tradition og fornyelse? – det synes således iøjnespringende, at skolelærerne og større landbrugere gerne var de første, der lod deres børn døbe med et -sen knyttet til deres eget efternavn og ikke deres fornavn. Hvilken rolle spillede de enkelte præster i forhold til befolkningen? Kan man i nogle sogne se et skift i navneskikken ved skiftet fra én præst til hans yngre efterfølger? Hvor ligger grænsen mellem det nord-vest-østjyske område og det sydjyske i udviklingsforløbet? Er der mon grænser på Øerne?

Forholdene omkring danske slægtsnavne i dag

Følgen af århundreders navneskik og befolkningens reaktion på navnelovene i 1800-årene er blevet, at en stor del af befolkningen i dag bærer et lille stereotypt udvalg af slægtsnavne. Ikke færre end hen ved 330.800 danskere bærer efternavnet Jensen, og de følgende ni på top-ti-listen, alle sen-navne, bæres af så mange, at disse ti efternavne alene omfatter ca. 38% af Danmarks befolkning. For de resterende 62% af befolkningen er der formentlig tale om hen ved 147.000 forskellige slægtsnavne.²¹

Resultatet blev altså stik modsat det, regeringen kunne have ønsket, og flere initiativer for at undgå de mange ens slægtsnavne må formodes at have haft ringe effekt. En baggrund for resultatet synes også at kunne være misforståelser. Det var et problem, at befolkningen, især i Jylland, stillet over for regeringens krav om faste slægtsnavne reagerede ved at

Tabel 7. De ti mest udbredte danske slægtsnavne 1971 og 1994

Navn	Antal	%	Antal	%
<i>Jensen</i>	368.600	7,7	330.800	6,4
<i>Nielsen</i>	349.100	7,3	319.800	6,2
<i>Hansen</i>	297.900	6,2	270.400	5,3
<i>Pedersen</i>	203.400	4,3	199.400	3,9
<i>Andersen</i>	188.400	3,9	180.600	3,5
<i>Christensen</i>	159.900	3,3	142.600	2,8
<i>Larsen</i>	148.200	3,1	138.400	2,7
<i>Sørensen</i>	139.100	2,9	131.700	2,6
<i>Petersen</i>	130.200	2,7		
<i>Rasmussen</i>	117.400	2,3	110.400	2,1
<i>Jørgensen</i>			104.500	2,0
<i>I alt</i>	2.102.200	43,7	1.928.600	37,5
<i>Danmark^a</i>	5.055.000	100,0	5.150.000	100,0

Ann.: a: De samlede tal for Danmark er fra 1975 og 1990.

Kilde: Søndergaard, 1985, s. 19. Kousgaard Sørensen, 1997, s. 108-09.

holde fast ved den gamle navneskik, således at man til sidst blev fastlåst på de stereotype -sen-navne.

Men hertil kom, at man vistnok på grund af en misforståelse ofte fik placeret anvendte ikke-sen-navne på en måde, så de af en senere tid er opfattet som mellemnavne, der ikke er slægtsnavne, og derfor ikke kan erhverves som sådanne. Denne navneform forekommer allerede i 1500-1600-årene, hvor man ser adelige skrive sig eksempelvis Christen Friis Jørgensen, uden at man af den grund har været i tvivl om, at der var tale om en person af Friis-slægten. Er i 1800-årene en person ved dåben i kirkebogen anført som Christen Bach Jørgensen, søn af en Jørgen Bach, opfattes i dag navnet Bach som et mellemnavn, og det kan ikke erhverves som efternavn. I 1800-årene kunne man ellers være i tvivl. Man ser eksempler af typen, hvor præsten i dåbsrubrikken skriver Christen Friis Jørgensen, mens degnen i sin bog skriver Christen Jørgensen Friis.

Ifølge nogle forskere var bøndernes ikke-sen-navne blot øgenavn, ikke officielle navne; de blev benyttet af en begrænset bekendtskabskreds og var ikke virkelige familienavne.²² Kirkebøgerne synes at fortælle noget andet. Som det fremgår af tabel 4, blev allerede 1858-60 2-8% af drengene (på Bornholm 36%) døbt med ikke-sen-navne og 6-15% med et sen-navn + et ikke-sen-navn, hvilket giver 11-20% (på Bornholm 45%).

En af grundene til, at den danske befolkning i 1800-årene fik så monotone familienavne, var også mange sognepræsters og degnes indstilling og opfattelse af forholdene.²³ Fra 1814 førte kirken to kirkebøger: én ført af sognepræsterne og én ført af degnene. Nu og da ser man forskelle i dåbsindførlernes navne i de to bøger. Præsten og degnen kunne, som vi så, skrive sen-navn og ikke-sen-navn i omvendt orden. Præsten kunne skrive Jens Hansen, også selv om faderens navn var Hans Friis, og senere ses Jens Hansen gift og begravet som Jens Friis eller Jens Hansen Friis, og hans navn blev skrevet på tilsvarende måde i forældrerubrikken, når han fik sine børn døbt. Nu og da ser man også, at ikke-sen-navne ikke blev accepteret, men skrevet i parentes. Efter 1856 blev mange personnavne fastlåst i en forkert form.

Det har ellers flere gange været forsøgt at åbne muligheden for navnændring, i første omgang helt frit i en kortere periode, i 1904-05, senere derved, at et slægtsnavn båret af bedsteforældre kunne erhverves ved øvrighedsbevilling, senere udvidet også til oldeforældrene, henholdsvis ved navnelovene af 1961 og 1982. Man møder imidlertid ofte hos de bevilgende myndigheder en restriktiv holdning, og forholdene ændres i bedste fald langsomt i forhold til det, der her er skildret. At der

for nogle år siden blev indført et gebyr på 3.000 kr. for erhvervelse af navnebevilling i statsamtene har ikke støttet udviklingen hen imod færre sen-navne.

Benyttede kirkebøger:

Jylland: Rubjerg 1858-60, 1868-69, 1878-80; Hillerslev 1858, 1868, 1878; Årestrup 1858-59, 1868-69, 1878-79; Ejsing 1858, 1868, 1878; Vind 1858-60, 1868, 1878-79; Karby 1858-59, 1868-69, 1878-79; Lønne 1858-60, 1868-70, 1878-80; Vindum 1858-59, 1868, 1878; Albøge 1858-59, 1868-69, 1878-79; Houlbjerg 1858-60, 1868-70, 1878-79; Malling 1858, 1868, 1878; Vrads 1858-59, 1868-70, 1878-79; Jernved 1858-59, 1868, 1878-79; Åstrup 1858-60, 1868-69, 1878-79; Egtved 1858, 1868, 1878; Vejlbjerg 1858, 1868, 1878. *Fyn*: Kværndrup 1858-60, 1868-70, 1878-80; Lunde 1858-61, 1868-71, 1878-81; Rørup 1858-61, 1868-71, 1878-81. *Sjælland*: Holmstrup 1858-60, 1868-70, 1878-80; Tystrup 1858-60, 1868-70, 1878-80; Dråby 1858-59, 1868-69, 1878-79; Ganløse 1858-60, 1868-70, 1878-80. *Lolland-Falster*: Ryde 1858-61, 1868-71, 1878-81; Kettinge 1858-59, 1868-69, 1878-79; Systofte 1858-62, 1868-72, 1878-81. *Bornholm*: Rø 1858-62, 1868-72, 1878-82; Åker 1858, 1868, 1878.

Litteratur:

Billesø, Per: *20.000 slægtsnavne i Danmark*, 1999.

Degn, Ole: Jens Sørensens søn, Søren Jensen eller Søren Sørensen. Jyske lokalsamfunds reaktioner på navnelovene 1828 og 1856. (Maewe Drewsen, Julie Fryd Johansen, Jørgen Mikkelsen, Kirsten Prange og Knud Prange (red.): *Det store i det små*, Skrifter udgivet af Lokalhistorisk Afdeling, 1997, s. 58-69).

Ejerslev, M. P.: Slægtsnavne paa Mors. (*Sprog og Kultur*, 10, 1941, s. 30-35).

Fogtman, L. (udg.): *Kongelige rescripter, resolutioner og collegialbreve for Danmark og Norge 1660-1870, 1786-1918*.

Kisbye, Torben: Slægtsnavne og patronymer. (*Personalthistorisk Tidsskrift*, 101, 1981, s. 121-32).

Knudsen, Gunnar: Navn. (*Salmonsens konversationsleksikon*, 2. udg., XVII, 1924, s. 733-37).

Love og expeditioner vedkommende kirke- og skolevæsenet, 5-8, 1869-1879.

Lunøe, Ib: *Dansk personnavneret*, 1944.

Meldgaard, Eva Villarsen: *Sydvestjysk navneskik gennem 300 år*, 1965.

Meldgaard, Eva Villarsen: De danske slægtsnavnes historie i nyere tid. (*Studia Anthroponymica Scandinavica*, 2, 1984, s. 39-53).

Meldgaard, Eva Villarsen: *Navnemode og modenavne. 6000 dreng- og pigenaavne*, 2. udg., 1993.

- Meldgaard, Eva Villarsen: *Efternavnets historie*. Folder. Institut for Navneforskning, 1998.
- Nielsen, Frederik, Axel Olrik og Johannes Steenstrup: *Dansk navneskik*, 1899.
- Skautrup, Peter: *Det danske sprogs historie*, 3-4, 1953-68. [3, s. 439-40; 4, s. 310-12]
- Søndergaard, Georg: *Bogen om personnavne. Oprindelse. Historie. Brug*, 1979.
- Søndergaard, Georg: *Danske efternavne – betydning, oprindelse, udbredelse*, 1985.
- Søndergaard, Georg: *Oversigt over efternavne i Danmark. Tabel over forekomst og regional fordeling af de 10.000 almindeligste efternavne i Danmark*, 1987.
- Sørensen, John Kousgaard: *Patronymer*. Folder. Institut for Navneforskning, 1984.
- Sørensen, John Kousgaard: *Patronymer i Danmark. 2. Nyere tid og nutid*, 1997.
- Thomsen, Alfred: *Vore slægtsnavne. En undersøgelse af vore slægtsnavnes oprindelse og fordeling med særligt henblik på -sen navnene*, 1945.

Noter:

En redegørelse for de jyske forhold alene har jeg tidligere fremlagt, se Degn, 1997.

1. Søndergaard, 1979, s. 106-08, 141.
2. Søndergaard, 1979, s. 137-40.
3. Reskript 1. nov. 1771, gengivet i note (under kancellipromemoria til biskoppen i Ribe 15. maj 1790) i L. Fogtman: *Kongelige rescripter, resolutioner og collegialbreve for Danmark og Norge 1660-1870*, 1786-1918.
4. Forordning 30. aug. 1828, § 18, trykt i Fogtman (se note 3)
5. Kancellicirkulære til bisperne 4. okt. 1828, trykt i Fogtman (se note 3).
6. Kancellicirkulære 22. okt. 1829, trykt i Fogtman (se note 3).
7. Om udviklingen i navngivningen med efternavne, se Frederik Nielsen, Olrik og Steenstrup, 1899; Gunnar Knudsen, 1924, s. 735-37; Lunøe, 1944, s. 18-34; Alfred Thomsen, 1945, s. 9-13; Skautrup, 3, 1953, s. 439-40; 4, 1968, s. 310-12; Søndergaard, 1979, s. 221-23; Søndergaard, 1985, s. 7-19; Kisbye, 1981; Meldgaard, 1984, s. 41-46.
8. Således Mammen og Bjerring sogne fra 1813, Grensten sogn fra 1813, Fjellerup sogn fra 1826, Randbøl sogn fra 1815, Velling sogn fra 1815. Fra det nuværende nørrejyske område må også her nævnes de otte sogne i Nørre Tyrstrup herred ved Kolding; Sønder Stenderup, Sønder Bjert, Vejstrup, Hejls, Vonsild, Dalby, Ødis og Taps, der i 1864 blev lagt under Nørrejylland, men som oprindeligt sønderjyske sogne havde fulgt det kongelige reskript af 1. november 1771 og her indført børnene ved dåb med det fulde navn, endda faste slægtsnavne.
9. Således Nors sogn endnu i 1841, da blev indførsel af efternavne begyndt.
10. Cirkulære 6. aug. 1856, trykt i Fogtman (se note 3).
11. Sognene er anført under kilder og litteratur. Kirkebogsmaterialet vedrørende Jylland er gennemgået til brug for Degn, 1997, mens materialet vedrørende Øerne er gennemgået til brug for denne artikel af Jens Degn, Århus.
12. Skrivelse fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet 4. nov. 1879, *Love og expeditioner vedkommende kirke- og skolevæsenet*, 8, (1878-79), 1879-80, s. 215.
13. Alfred Thomsen, 1945, s. 12; Meldgaard, 1965, s. 117.
14. Se note 1.
15. Brev fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet til biskoppen over Ribe stift 19. nov. 1870, *Love og expeditioner vedkommende kirke- og skolevæsenet*, 5, (1869-71), 1873, s. 171.
16. Brev fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet til biskoppen over Viborg stift 27. marts 1874, *Love og expeditioner vedkommende kirke- og skolevæsenet*, 6, (1872-74), 1873-75, s. 259-60.
17. Brev fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet til biskoppen over Sjællands stift 11. maj 1876, *Love og expeditioner vedkommende kirke- og skolevæsenet*, 7, (1875-77), 1876-78, s. 175-76.

18. Lunøe, 1944, s. 22.
19. Kirkebog for Dalbyover sogn, 11. jan. 1893.
20. Kancelliskrivelse 22. okt. 1829, Fogtman (se note 3).
21. Billesø, 1999. Søndergaard, 1985, s. 5, anfører som et muligt tal 85.000.
22. Kousgaard Sørensen, 1997, s. 103. Meldgaard, 1984, s. 42-43.
23. Kisby, 1981, s. 127-28, og Kousgaard Sørensen, 1997, s. 95, har en anden opfattelse.

Historien bag et gravmæle

Af Poul Erik Jensen

På Viskinge Kirkegård findes der en genbrugt gravsten. En undersøgelse af de to afdøde personers livsløb viser, at de også havde andre berøringspunkter end det fælles gravmæle.

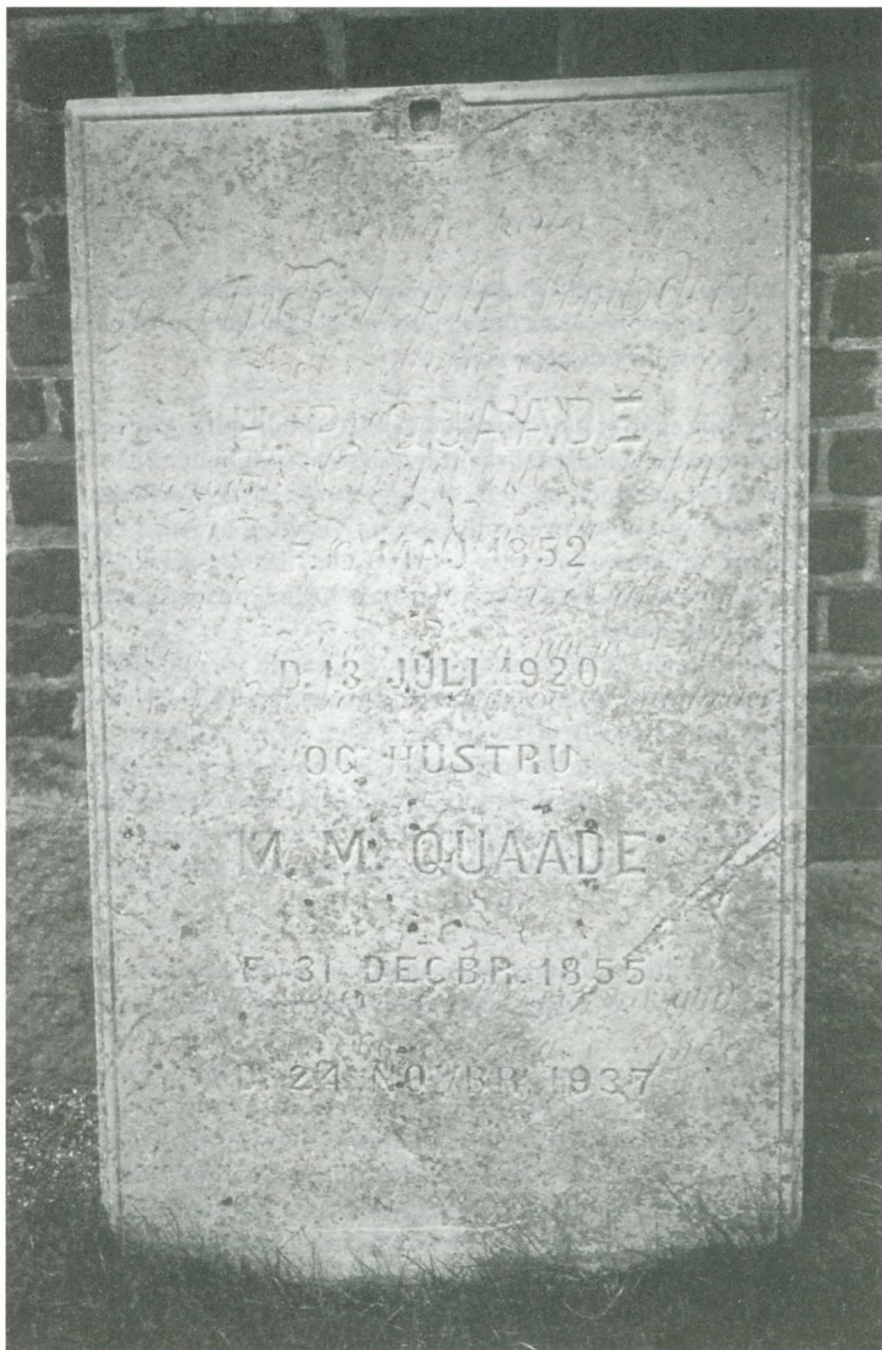
På Viskinge Kirkegård i Nordvestsjælland (Roskilde stift) står op ad tårnets sydmur en stor, gammel, firkantet gravsten, som måler 157 x 92 cm. Stenen er 190 år gammel, og den er noget forvitret på overfladen.

Stenen blev i sin tid sat over sognepræst i Viskinge og Aunsø sogn Andreas Vilhelm Ambders, som blev begravet her i 1807. Gravskriften over ham står med fordybet kursiv og fylder næsten hele stenen indenfor en profilering langs kanten.

I 1920 blev stenen genanvendt over H. P. Qvaade (6. maj 1852-13. juli 1920) og hans hustru M. M. Qvaade (31. december 1855-24. november 1937). Den nye indskrift er lavet med fede, dybe versaler. I 1875 fik proprietær Qvaade skøde på gravstedet syd for tårnet med påtegning, at den i den indhegnede plads liggende ligsten skulle afleveres til kirkeejeren, når graven blev optaget. I 1966 lå stenen stadig på stedet, men nu er gravstedet sløjft og stenen anbragt stående op ad kirketårnet.

Den sidste indskrift dominerer, men man kan stadig læse en del af den oprindelige tekst – og i hvert fald med sikkerhed navnet Andr. Vilh. Ambders.

At vi kender hele teksten, kan vi takke jurist og forfatter Frederik Algreen-Ussing (1838-1869) for.¹ Han studerede i midten af 1800-tallet forskellige danske egne, og et af resultaterne heraf findes i dag på Det Kgl. Bibliotek i form af 2 små, håndskrevne hæfter med titlen: »Gravskrifter og andre monumentale Optegnelser paa Fodvandringer samlede af Frederik Algreen-Ussing.« Heri kan man læse, at han begyndte indsamlingen på Fredensborg august 1856, og at han den 22. august 1859 besøgte Viskinge Kirkegård, hvor han »Paa en stor Sandsten paa Jorden« læste: »*Herunder hviler Hr. Andr. Vilh. Ambders, født 1. Martii 1749, gift med Madame Christiane Ottesen fød Rauberg, som før ham indgik til Evig-*

Den genbrugte gravsten på Viskinge Kirkegård. Foto af forfatteren.

heden. Han var Præst og Religionslærer for Vedskende og Aunsø Menigheder fra Aaret 1782 til hans Dødsdag den 1ste Augustii 1807. Hans Lærdom og Vandel var god, derfor elskes og æres hans Minde«.

Vi ved også, hvem der har hugget indskriften, idet der i skiftet efter Andreas Vilhelm Ambders findes en regning fra P. Dantzer, København, så lydende:

»For Hr. Amders forferdiget en Ligsteen af ølandsk marmor er for Steen og arbejtsløn	25rd
4 hiørne Steen af bornholmsk Sandsteen	6 rd
Inskriptionen at udhuge paa samme 266 Bogstaver á 3 s. Stk.	<u>8-1-14</u>
	39-1-14

Kiøbenhavn d. 27. august 1809 betalt P. Dantzer«

Blandt de samme papirer på Landsarkivet for Sjælland m.m. ligger endnu en regning:

»For at kiøre en Ligsteen fra Kiøbenhavn til Wedskende til afgangne Præsten Ambders Grav paa Wedskende Præste eller Kirkegaard, derfor er mig accorderet af Ambders i Kiøbenhavn	20 rd - » - » -
og derpaa er mig af hr. Ambders i Kiøbenhavn betalt i Afdrag herpaa	<u>10 rd - » - » -</u>
Igien	10 rd - » - » -
For at Sløbye og needlægge Ligsteenen og sætte Piller under samme Steen derfor er mig accorderet	<u>5 rd - » - » -</u>
Tilsammen	<u>15 rd - » - » -</u>
Disse Femten Rigsdaler er mig af Forvalter Oure betalt, derfor quitteres	
Wedskende d. 23de Marts 1810	

*Anders Mouritsen
Sognefoged
og Kirkeværger*

Andreas Vilhelm Ambders blev født 18. marts 1749 i Løgum sogn, Tønder amt som søn af sognepræst Andreas Ambders og Anna Marie Holst. Han tog studentereksamen i Kiel i 1769 og blev cand. theol. i Rendsborg i 1771. Den 18. oktober 1782 tog han teologisk embedseksamen i København med karakteren *haud illaudabilis*. Han blev viet i Svallerup Kirke 25. juli 1786 til Christiane Sophie Rauberg af Ubby, enke efter P. Ottesen i Refsnæs, og begravet her 6. november 1800. Pastor Ambders kom til Viskinge – Aunsø pastorat 18. december 1782, og han blev ordineret 7. februar 1783.

Efter konens død kom dennes søster, Edel Margrethe Rauberg, til Viskinge Præstegård som husholderske for Andreas Vilhelm Ambders, men de giftede sig ikke. Imidlertid var det hende, som i 1807 bekendtgjorde præstens død ved denne meddelelse:

»At min gode og uforglemmelige Svoger A. W. Ambders, Sognepræst til Wedskende og Aunsø Menigheder efter nogle Aars Svaghed, i en Alder af 58 Aar, ved Døden er Afgaaet den 1ste d. m., det giver jeg mig den Ære herved at tilkiendegive for den Afdødes og min Respective Slægt og Venner.

Wedskende Præstegaard pr. Callundborg
den 3die August 1807

Edel Ma[r]grethe Rauberg«.

97

1807

8/7

At min gode og uforglemmelige Svoger A. W. Ambders, Sognepræst til Wedskende og Aunsø Menigheder efter nogle Aars Svaghed, i en Alder af 58 Aar, ved Døden er Afgaaet den 1ste d. m., det giver jeg mig den Ære herved at tilkiendegive for den Afdødes og min Respective Slægt og Venner.

Wedskende Præstegaard pr. Callundborg
den 3die August 1807.

Edel Margrethe Rauberg

4
1807

Meddelelsen om pastor Ambders dødsfald. Landsarkivet for Sjælland m.m., Arts og Skip-pinge Herred, Skiftedokumenter 1807.

Om den nævnte »svaghed« skriver historikeren S. V. Wiberg i sin præstehistorie lige ud: »*døde mente captus*« d.v.s. sindsforvirret. Samme kilde beretter, at han »*lod hele Præstegaardens Mark indhegne med Steendige og tog sig meget af Avlingen*«. Biskop Balle er ligeså åbenhjertig i sin omtale af pastor Ambders, da han den 10. juli 1803 aflægger visitats i Viskinge – Aunsø sogne. Han skriver i sin visitatsbog: »*Præsten Hr. Ambders er svag og halv vanvittig, gandske uduelig til Embedet. I hans Sted forretter Personel-Capellanen Hr. Nielsen*«. ²

A. V. Ambders havde en pæn stor proprietærgård at tage sig af, eftersom han ved udskiftningen, som i Viskinge by skete i 1798, fik en præstegård på 137 tdr. land, og det må være den, han indhegnede. Han vågede nidkært over sine rettigheder, og det samme gjorde hans forpagter, S. Steenkjær, som overtog forpagtningen af præstegården den 1. maj 1800. Det ser vi af 2 retssager, som præsten var involveret i i året 1801. Den ene sag var anlagt af præstens mensalhusmand, urmager Johan Larsen Dam (1769-1804), som boede i et præsten tilhørende hus. Johan Larsen Dam havde før udskiftningen haft ret til at lade 2 køer græsse på præstegårdens jord for en pris af 2 rdl. årlig pr. ko, men præsten havde nu nægtet ham dette, hvorfor husmanden måtte lade sine køer græsse 2 forskellige, fjernereliggende steder med deraf følgende ulempe med hensyn til køernes pasning og malkning. Johan Dam følte sig uretfærdigt behandlet, og han indbragte sagen for Arts og Skippinge herredsret, hvor han vandt, og dommeren gav Andreas Vilhelm Ambders denne salut med på vejen: »*Denne Præstens besynderlige Adfærd, som er, at han nu (han har faaet Forpagter paa hans Præstegaards Avling uden Forbeholden) ikke alene nægter denne sin Jordløse Mensal Huusmand det han endog mod Betaling nødtørftig skulle leve af og understøttes ved. Men endog dermed aftvinger ham Proces og Bekostning og for at gjøre det des kraftigere og eftertrykkeligen søger Beneficium processus gratuiti i Sagen (som da Endelig for det Første blev ham billiget nægtet). Og derved vil ligesom undertrykke – i steden for at understøtte én hans egen og Kaldets Mensal Huusmand, hvoraf han selv skulle hæve aarlig Afgift til hans Indkomsters og Levebrøds Forsørgelse, og hvem han altsaa billigere burde Soutinere og Confessere. Men derimod, som meldt, bestræber sig for ald det Modsatte uden at agte, hvad der i Sagen er – eller ligger imod ham og hans fattede Princip, og hvori hans Forpagter temmelig sandsynlig er hans Styrer og Leder, ham (og man kan sige dem) just ikke til nogen synderlig Ros eller Ære.*«

I den anden sag udtog præsten stævning mod gårdmand Anders Mouritsen, Rugtved, med krav om mere tiende end aftalt. Anders Mouritsen havde byttet et stykke jord med sin nabo, udelukkende for at få mere bekvem adgang til markerne, og han betalte naboen 110 rdl. i bytte, hvilket præsten udlagde sådan, at så måtte den jord, Anders Mouritsen over-

tog, være bedre end den, han afstod – til trods for at forvalter Oure på Birkendegaard vurderede jordstykkerne til at være ens i størrelse og bonitet. Præsten fik denne dom i herredsretten: « *Citanten Hr. Ambders bør holde og efterleve den med Anders Mouritsen i Rugtved ingaaede og sluttede Tiende og Smaa Redsels Accord af 18de Augustii 1798 som gensidig Pagt og Rettesnor i Præste Korn Tiendes og Smaaredselers Ydelse saa længe Citanten lever eller er Præst i Vedskende* ».

Den sagsøgte Anders Mouritsen blev senere sognefoged og kirkevæрге i Viskinge, og det var ham, som 9 år senere hentede præstens gravsten i København og anlagde gravstedet på Viskinge Kirkegård.

Andreas Vilhelm Ambders klarede sig godt økonomisk med forpagtningssafgift af 137 tdr. land, tiende af høsten i resten af sognet og »småredsler« (naturalieydelse fra sogneboerne) i form af æg, høns, ænder og gæs, som han derudover modtog, og han blev en holden mand, kan man se af skiftedokumenterne.

Den store præstegård gik videre til efterfølgerne i embedet indtil 1856, da 58 hektar (godt 100 tdr. land) blev solgt fra (matr.nr. 1b,c,d,e) til den helt nye gård – Stensgaard eller Stengården, som den senere er blevet kaldt. Da Nordvestbanen fra Roskilde til Kalundborg blev anlagt i 1878, skar banelinjen tværs gennem præstegårdens og Stensgaards jorder, således at det blev nødvendigt med et mageskifte, der førte til, at Stensgaard fik sin jord samlet syd for banen.

Den 15. februar 1858 fik Frantz Ludvig Qvade (13. oktober 1817-25. marts 1885) tinglyst skøde på Stensgaard.

Slægten Quade (Quaade, Qvade) er af tysk oprindelse – sandsynligvis fra Westfalen. Derfra rejste et par familiemedlemmer i 1700-tallet til Slesvig-Holsten, og deres efterkommere var med i den skare af holstenske mejerifolk, der i sidste halvdel af det 18. århundrede drog ind i Kongeriget, hvor de nedsatte sig som mejeriforpagtere på de store herregårde og indførte det dengang ansete holstenske mejeribrug.

Qvade-slægten kom til Nordvestsjælland med Frantz Ludvig Qvades fader Claus Hinrich Qvade (1771-1858), der i 1798 blev forpagter af Skellebækgaard ved Holbæk. I 1810 forpagtede han Smakkerupgaard i Viskinge sogn, hvor han imidlertid i forbindelse med statsbankerotten i 1813 kom til at sidde så hårdt i det, at han i 1822 eller 1823 måtte gå fra gården. Han stod fuldstændig på bar bund og flyttede ind i et af Smakkerupgaards huse, hvor han måtte tage til takke med en indsidders beskedne lod.

Claus Hinrich Qvade var gift to gange. Han blev viet første gang i Svindinge på Fyn 18. maj 1798 til Henriette Emilie Tietgen (ca. 1761-1814)

og anden gang i Bjergsted 13. januar 1815 til Johanne Frantzen (1759-1832). Han fik i alt 8 børn. Alle børnene blev døbt Qvade, men de 7 børn af 2. ægteskab genoptog i voksen alder den tidligere form Quaade. I slægtsbogen fortælles, at Carl Albrecht Qvade (Claus Hinrich Qvades fader) i sit hjemland stavede navnet Quaade, men da han kom til Jylland, simplificerede han stavemåden. Navnet skal i sin tid have givet anledning til så mange forvekslinger af stavemåde og udtale, at det var blevet familien for broget.

Det næstældste barn af 2. ægteskab Frantz Ludvig Qvade blev født på Smakkerupgaard i 1817. Han blev uddannet væver, men måtte af helbredsmæssige grunde forlade dette fag. Frantz Ludvig Qvade blev i 1844 viet til Anna Hansdatter (1820-1898), som var datter af gårdmand i Smakkerup Hans Jensen og hustru Ane Petersdatter. I 1845 boede han som indsidder og handelsmand hos en enke i Viskinge. Nogen tid efter købte han gården Granly i Viskinge og få år efter – som nævnt – et stort areal af Viskinge præstegårds jorder. I begyndelsen drev han al jorden fra Granly, mens han lidt efter lidt opbyggede Stensgaard. Samtidig fortsatte han sin handel med kreaturer og svin. I nogle år var han svineopkøber i ret stor stil. Svinene slagtede han hjemme på gården for derefter at sende dem til København.

I 1881 stod Stensgaards hovedbygning færdig, og sønnen – Hans Peter Quaade – flyttede ind på gården som bestyrer.

Hans Peter Quaade fødtes på Granly i Viskinge sogn i 1852. Han lærte landvæsen af sin fader og hos den ældre broder Carl Christian Quaade, der ved faderens hjælp i 1876 havde købt Værslvgården i nabosognet Værsløv. Hans Peter Quaade blev samme år, som han flyttede ind på Stensgaard, gift med Mathilde Marie Rask (31. december 1855-24. november 1937), født i København, adoptivdatter af sognepræst i Viskinge Hans Christian Rask. Parret fik 3 børn. Den ældste datter Anna Elise Quaade (1882-1961) blev i 1905 gift med Hans Møller, som fra 1899 havde købmandsforretning i Svebølle, nu Gl. Svebølle.

Sønnen Ludvig Quaade (1884-1911) blev i 1909 gift med Anna Margrethe Petersen, datter af sognepræst i Viskinge Christian Petersen. Samme år etablerede han sig som købmand i Jerslev. Han døde 2 år senere.

Den yngste datter Fedora Quaade (1885-1961) blev i 1912 gift med Karl Taarning. Parret forpagtede 1913-20 Granly i Viskinge, hvorefter ægteparret købte gården.

Hans Peter Quaade blev ved moderen – Anna Hansdatter's – død i 1898 ejer af både Stensgaard og Granly. I 1913 trak han sig tilbage fra landbruget, idet han bortforpagtede Granly til sin datter og svigersøn, og han solgte Stensgaard, som dermed gik ud af Quaade-familiens be-

siddelse. Han købte samme år et hus, der lå lige ved siden af Granly på Hovedgaden i Viskinge, hvor han boede til sin død i 1920. I en lille nekrolog i *Kalundborg Folkeblad* omtales han som »en af Omegnens gode gamle Landmænd«.

Over et interval på ca. 100 år ser vi nu tre berøringspunkter i Andreas Vilhelm Ambders og Hans Peter Quaades livsløb: 1) De har begge ejet og dyrket præcis de samme marker. 2) De er stedt til hvile i den samme jord på samme gravsted. 3) De har haft nøjagtig det samme gravmæle.

Slægten Quaades familiegravsted på Viskinge Kirkegård var tidligere indhegnet med et nygotisk støbejernsgitter, men det er nu borte, og det her beskrevne gravmæle er alt, hvad der er tilbage. Når det er bevaret til den dag i dag, hænger det utvivlsomt sammen med, at denne gamle gravsten kom til at tjene som mindsten ikke én, men to gange og netop derved blev bevaret til vore dage.

Referencer:

Trykte kilder:

S. V. Wiberg: *Almindelig dansk Præstehistorie*, 1870.

Danmarks Kirker, 3. bind, 1986. Udgivet af Nationalmuseet.

Dansk biografisk leksikon. 3. udg., 1979. Red. af Sv. Cedergreen Bech.

Carl Anton Frederik Qvade: *Den danske Qvade – Quaade – Qvadeslægt*, 1928.

Danmarks større gårde, v. E. Bülow. Holbæk Amt, bd. 2, 1961.

Kalundborg Folkeblad, den 13. juli 1920.

Utrykte kilder:

Det Kgl. Bibliotek:

Frederik Algreen-Ussing: Gravskrifter og andre monumentale Optegnelser.

Landsarkivet for Sjælland m.m.:

Arts og Skippinge Herred, Justitsprotokol 1799-1810.

Arts og Skippinge Herred, Domprotokol 1788-1822.

Arts og Skippinge Herred, Skiftedokumenter 1807.

Noter:

1. Frederik Algreen-Ussing blev efter sin juridiske embedseksamen først ansat i Indenrigsministeriet og senere i Finansministeriet. Han skrev nogle noveller under pseudonymet Fritz Hammer, men hans hovedinteresse var og blev personalhistorie og topografi.
2. *Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807*, ved Christian Larsen, 1999.

Poul Erik Jensen, f. 1929, speciallæge i hud- og kønssygdomme. 1969-97 praktiserende læge i Næstved og siden Kalundborg. Har gennem mange år beskæftiget sig med slægts- og lokalhistorie. Den Johan Larsen Dam, der omtales i artiklen, er forfatterens tip-tip-oldefader. Adresse: Kordilgade 36, 2. sal t.v., 4400 Kalundborg. Tlf. 59 51 44 00.

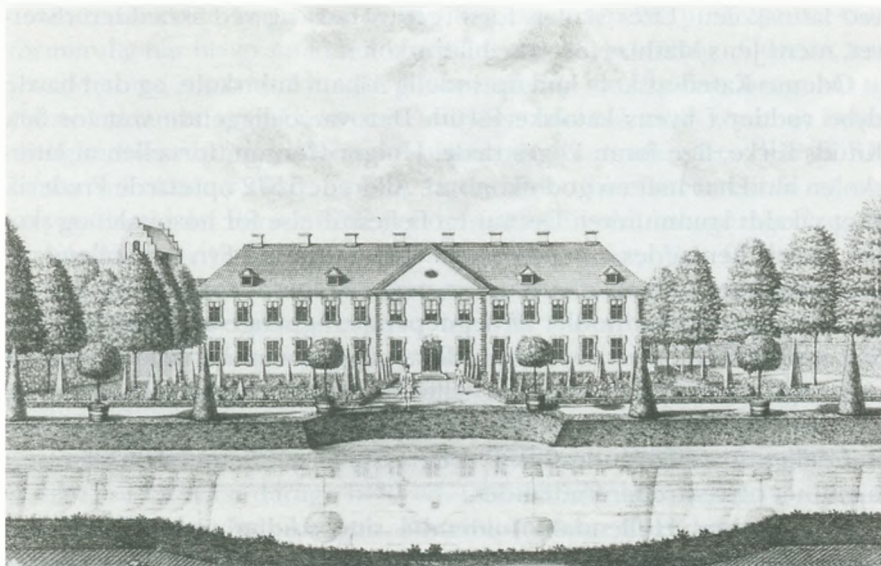
Generalauditør Jens Mathias Hollendahl og slægten Hunderup fra Odense

Af Aage Heiken

Hensigten med foreliggende artikel har været at følge generalauditør Jens Mathias Hollendahls hidtil ganske ubemærkede skæbne i 1700-tallets Odense. Hans mødrene slægt anskueliggøres ved hjælp af en anetavle, der tager udgangspunkt i Catharina Elisabeth Hunderup, som ved århundredets slutning giftede sig ind i slægten Keller. Denne slægt er tidligere indgående behandlet.

I 1769 var Odense en anelig og betydningsfuld by i fuld fremdrift. Siden 1672 var befolkningstallet vokset fra 3.808 til 5.209, og det var højere end i nogen anden dansk købstad.¹ Kongerne havde siden middelalderen jævnligt gjort ophold her i forbindelse med deres rejser gennem riget og fortrinsvis boet på Sct. Hans Kloster. En ganske særlig sympati for byen nærede Frederik IV. Dette gav sig udslag i temmelig kraftige indgreb i dens udvikling. I 1717 bestemte han, at landets ryttergods skulle forøges, så det kunne underholde flere rytterregimenter. Der måtte i den anledning indkøbes adskillige herregårde til supplerung af krongodset som ryttergods. Ved Odense erhvervedes bl.a. Christiansdal (Dalum Kloster). Til Sct. Hans Kloster og Næsbyhoved Slot hørte der i forvejen betydelige jordarealer med vidtstrakte græsningsområder til rytterhestene.

Odense måtte nu indstille sig på at indkvartere en større del af det fynske rytteri. Kongen besluttede, at borgerskabet skulle opføre barakker og stalde imod at få overladt Sct. Hans' og Sct. Knuds klosterstalde til nedbrydning, så materialerne kunne genanvendes. Borgerne fik desuden 3.000 rdl. til hjælp ved opførelsen af de nye bygninger. I årene 1719-20 lod han desuden Odense Slot opføre på det sted, hvor Sct. Hans Kloster stod. Det skete delvis ved benyttelse af de bestående klostermure, men nordfløjen var en nyskabelse. Klosterets gamle ladegård blev revet ned, og det store areal foran slottet omdannet til »Kongens Have«. Ved kgl. resolution af 10. juni 1722 bestemtes det endvidere, at Sct. Hans Kirke skulle være garnisonskirke.²

Kobberstik af Odense Slots nordfløj, efter tegning af Johan Jacob Bruun fra omkring 1750. I forgrunden ses »Kongens Have« med den for længst udfyldte fiskedam. Til venstre i baggrunden skimtes Sct. Hans Kirke. (Odense Stadsarkiv).

Ladefoged på Sct. Hans Kloster, Hans Sørensen (Hollendal), har naturligvis været dybt berørt af alle disse gennemgribende forandringer. Hans arbejde måtte fuldstændigt omlægges i takt med, at ladegården forsvandt. Personligt har det derimod påvirket ham mindre. Han boede i sit eget hus »bag skolen« på hjørnet af Smedestrædet. Det havde han erhvervet ved ægteskab med Anne Marie Pedersdatter, datter af Odensekøbmanden Peder Hansen Hunderup og enke efter borger Mads Rasmussen Kudsk i Odense. Det følgende år fik han en søn, som 4. april 1704 blev døbt i Sct. Knuds Kirke med navnet Jens Mathias. Faddere var gehejmerådinde Schultz, frøken Frederikke Schultz, amtsforvalter Møller, rådmand Hans Kier og hr. Madsis datter Margrethe.³

Jens Mathias var ikke moderens første barn. Hun var i alt gift tre gange, og fra sit første ægteskab havde hun sønnen Hans, hvis far var Jens Hansen Hunderup. Hans blev født i december 1688, så aldersforskellen mellem de to drenge var godt 14 år. Kort tid efter Hans' fødsel døde hans far imidlertid, og moderen indgik sit andet ægteskab med Mads Rasmussen Kudsk. Jens Mathias er åbenbart blevet opkaldt efter hendes to foregående ægtefæller. Som værge indsattes morbroderen, Peder Pedersen Hunderup, der var klokker ved Sct. Hans Kirke og skrivemester

ved latinskolen. Efter skolen forsørgede Hans sig ved skrædderhvervet, mens Jens Mathias fortsatte i latinskolen.

Odense Katedralskole hed oprindelig Albani latinskole, og den havde dybe rødder i byens katolske fortid. Den var beliggende vest for Sct. Knuds Kirke, lige foran Pogestræde. Holger Hansen⁴ fortæller, at latinskolen altid har haft en god økonomi. Allerede 1572 oprettede Frederik II et såkaldt kommunitet. Det var en fællesstiftelse for hospitalet og skolen, hertil henlagdes kongetienden af 43 sogne på Fyn og Lolland, så kommunitetet blev efterhånden en meget velhavende stiftelse. Der tilflød desuden skolen midler af degnepenge, ligpenge og tavlepenge fra Sct. Knuds Kirke, men navnlig havde mange personer af bl.a. Mule'ernes slægt oprettet betydelige legater.⁵ Alle disciple havde gratis skolegang og i de øverste klasser tillige fri kost. Ikke desto mindre var det ganske almindeligt, at velhavende folk lod deres børn uddanne af huslærere i hjemmet og ved rejser i udlandet.

Jens Mathias Hollendahl fuldendte sine studier ved latinskolen i Odense og immatrikuleredes 1724 ved Københavns Universitet.⁶ Et par år senere var han imidlertid atter i Odense, hvor han sammen med sin bror Hans, der i mellemtiden havde giftet sig med en præstedatter fra Balslev, fremlægger følgende arveforslag for sin far i anledning af, at deres mor ligger for døden: »Kendes jeg underskrevne Hans Jensen og Jens Mathias Hollendahl, at vi med god vilje og velberaad hu haver sluttet og indgaaet følgende forlig og akkord med vores kære fader Hans Sørensen Ladefoged om at nyde for vores tilfaldene mødrene arv, i fald hans hustru, som ved vores kære moder navnlig Anne Marie Pedersdatter, udi denne hendes store svaghed nu ved døden skulle bortkaldes, da for hans kristelige omgængelse og medhandling mod hende saavel forhen som udi denne hendes svaghed som siger til døden saavel som imod os hans børn har været en god og retsindig fader, og endnu fremdeles love her, at ej hans godhed ved hendes død skal ophæves, og særdeles mod sin egen søn Jens Mathias Hollendahl, forpligter han sig hermed som en oprigtig og retsindig fader ham herefter som forhen at assistere og underholde, til Gud en gang vel forunde ham det ... og nu underholdning til sine studier at fortsætte og fuldbringe ...«⁷ (Derefter meddeles, at de hver skal arve 100 rdl. efter moderen, hvorefter de intet skifte fordrer, da de begge er myndige; men hvis deres moder ikke i sin svaghed ville dø, skulle forliget mortificeres). Dateret Odense den 12. juni anno 1726 og undertegnet Hans Sørensen ladefoged (L:S:), Hans Jensen Hunderup (L:S:), J. M. Hollendahl (L:S:). Efter begæring til vitterlighed Claus Pedersen Holm (L:S:), Johan Lorentz Sadelmager (L:S:).

Moderen døde kort efter og blev begravet den 20. juni. Mens Hans formentlig har brugt sin arv til konsolidering af sin stilling i Odense, har Jens Mathias, som det fremgår af ovenstående arveforslag, brugt sin til videre uddannelse ved universitetet. Men han må være kommet i vanskeligheder ved den voldsomme brand, der hærgede store dele af København i oktober 1728, og bl.a. lagde både universitet, regens og observatorium øde. Først i 1732 genopførtes universitetsbygningen og efterfølgende en række videnskabelige institutioner. Ved Christian VI's universitetsfundats samme år skærpedes den teologiske embedsprøve, det juridiske og det medicinske studium fik større betydning og historie en mere fremtrædende plads i det filosofiske »kursus«. ⁸ Om Hollendahl har nået at få gavn af disse forbedringer vides ikke. Den juridiske embedseksamen blev først indført i 1736.

Under en overnatning i Odense den 29. august 1730 forværredes Frederik IV's i forvejen dårlige helbred. Den 12. oktober mellem kl. 1 og 2 »om morgenen« døde kongen. Det nye slot kom til at danne en effektiv ramme om denne sørgelige hændelse, der endte med, at kongens lig i natten førtes bort for at lægges i en overdådigt udsmykket marmor-sarkofag i Roskilde Domkirke. ⁹

Efter studietiden gik Jens Mathias Hollendahl ind i en militær karriere, som i henhold til J. C. W. og K. Hirsch: *Fortegnelse over danske og norske Officere 1648-1814* fik følgende forløb: »Auditør i 2. fynske Rytter Regiment 5.5.1733; meddelt karakter som premierløjtnant 18.11.1737; premierløjtnant i regimentet (som reform.) 21.1.1752; forsat til Livgardien til Hest 30.7.1760 som auditør; generalauditør 11.2.1761 og tillige vicelandsdommer i Fyn fra 2.8.1765. Død 20.12.1772, 69 år gammel.« (Iflg. kirkebogen døde han 20.10.1772, 68 år gammel, begravet 30.10.1772 i Odense, Frue sogn).

Umiddelbart efter kongens død i 1730 ophævede hans efterfølger, Christian VI, de nationale regimenter, der ansås for at udgøre en alt for tung byrde for landet. Det forekom heller ikke længere nødvendigt at holde en så stor hær, da den udenrigspolitiske situation ansås for stabil. Men kongens beslutning medførte en vis flugt fra godserne og de større gårde, eftersom de unge tjenestekarle nu ikke mere var bundet til hjemstavnen ved værnepligten. Efter et par års usikkerhed om spørgsmålet måtte kongen ved udstedelse af forordning af 4. februar 1733 genindføre landmilitisen. ¹⁰ Rytteriet i Odense bestod ved dette tidspunkt overvejende af hvervede soldater af fremmed herkomst, især tyskere. Kommandosproget var iøvrigt tysk. Flere af dem havde kone og børn med, og nogle drev et eller andet håndværk i fritiden. Omgangsformen beskrives enstemmigt som rå, lønnen ussel og moralen lav. Hollendahl var

P. Grønvolds kobberstik af Frederik V's ankomst til Odense Slot på sin rejse gennem Danmark i 1749. (Odense Stadsarkiv).

fortrolig med dette barske miljø, og her fuldendte han sit virke. Mens de menige soldater og underofficererne indkvarteredes i borgernes små huse og de såkaldte »rytterbarakker«, fik officererne mere statelige boligforhold i byens finere huse. Som det fremgår af lejekontrakter med købmanden Hans Møller, udlejede Hollendahl en overgang et større antal møbler til denne. Om han også boede hos denne, vides ikke.¹¹

Jens Mathias Hollendahls sidste øjeblikke kendes, idet fru Baar, født von Bergen, fra Odense den 21. oktober 1772 sender følgende meddelelse til broderen, landsdommer Daniel von Bergen i København: «Generalauditør Hollendahl døde meget hastigt igår aftes kl. 11, da han til middag igår spiste hos von der Maase, mistet han med eet sit mål.»¹²

Der foreligger følgende »Proclama til Creditorers Indkaldelse efter afdøde General Auditeur og Landsdommer Jens Mathias Hollendahl. Thi gøres alle vitterligt, at eftersom Vor elskelig Frue Giertrud Giørtzen afgangne Cancellie Raad Mogens Mules Efterleverske af vor Kiøbstad Odense i Vort Land Fyen, for allerunderdanigst haver andraget, at, efter General Auditeur og Vice Landsdommer Jens Mathias Hollendahl, som den 20 October sistafvigt i bemelte Odense ved Døden er afgangne, er hun ifølge et af ham oprettet Testamente, hans eneste Arving, og som hand icke har staaet for Regnskab, drevet nogen Handel, eller været i Vitløftighed, formodes icke, at nogen skulle noget af Betydelse efter

ham at forordre ... enhver, som kunde have nogen Fordring til forbemelte afgangene General Auditeur Hollendahl, det være sig particuliere Handlinger og Tilfælde eller hidrørende fra hans forhen havde Embeder som Auditeur og Landsdommer, inden 6 Maaneders Forløb efter Publicationen, at melde sig hos hende bemelte i Odense... Christiansborg den 24 December 1772. Ad Mandatum.«¹³

Kancelliråd Mogens Mule, født 1714, død i dec. 1759, var gift (mod sin faders vilje) med Gertrud Gertsen, født 1713, død 23.7.1774 i Odense.¹⁴ Han var søn af professor ved Københavns universitet Erik Mule, født 8.4.1669, død 30.1.1751, og Margrethe Poulsdatter Klingenberg, død 8.4.1723.

Af ukendt anledning er generalauditør Hollendahl ikke medtaget i Sven Wahlstrøm: *Forsvarets auditørkorps*,¹⁵ som ellers synes at være en omhyggelig redegørelse for den danske auditørtjenestes historie, bl.a. indeholdende data for auditørkorpsets militære personel fra 1661 til 1969. En mulig forklaring på dette kan være, at generalauditør Herman Alexander Carocs afsked i november 1766 (p.g.a. svagelighed) sammenfalder med generalkrigskommissær Johan Ernst Erich Schmidts udnævnelse til generalauditør 11. november s.å.,¹⁶ og han derfor ikke har søgt efter Hollendahls udnævnelser.¹⁷

Det har hidtil ikke været muligt at klarlægge Jens Mathias Hollendahls fædrene slægt, og han synes ikke at have efterladt sig afkom, men hans mødrene slægt kan her præsenteres i form af følgende.

Anetavle:

I. Proband

1. Catharina Elisabeth Hunderup

Døbt 9.11.1760 i Randers (Sct. Mortens).

Datter af Laurs Hansen Hunderup og Ane Sofie Povelsdatter.

Gift 28.1.1782 i København (Holmens) med Georg Wilhelm Keller.

Død 19.2.1802 i København (Trinitatis), begravet sst. (Assistens).

Børn:¹⁸

Andrea Sophie Keller, døbt 17.1.1783 i København (Holmens).

Johanne Dorteia Keller, døbt 3.4.1784 i København (Holmens).

Christian Keller, født 1.3.1786 i København (Helligånds).

Catharina Keller, født ca. 1787 i København.

Christian Ulrich Keller, født 27.2.1792 i København (Trinitatis).

Johan Jacob Keller, døbt 11.3.1792 i København (Trinitatis), tvillingbror til ovenstående.

Johan Jacob Keller, døbt 14.8.1796 i København (Trinitatis).

Catharina Elisabeth Hunderup siges at have altergangsattest fra hr. Sommerfeld i Randers, dateret 29.7.1777. Georg Wilhelm Keller får som ungkarl og skræddersvend i København 26.1.1782 tilladelse til vielse i Holmens Kirke og findes her trolovet 18.12.1781 og viet 28.1.1782.

II. Forældre

2. Laurs (Laurits) Hansen Hunderup

Døbt 24.10.1720 i Odense (Sct. Knuds).¹⁹

Søn af Hans Jensen Hunderup og Anna Maria Gjevning.

Gift 25.6.1744 i København (Sct. Nicolai) med Ane Sophie Povelsdatter.

Begravet 9.9.1782 i Randers (Sct. Mortens).²⁰

Mesterskrædder

Hans navn er indført i Sct. Nicolai Kirkes copulationsprotokol 2 (1744-62), s. 9. Han blev skræddersvend i Odense 27.12.1738. Af borgerskabsprotokollen i Randers fremgår det, at hans ansøgning om borgerskab er af 4.12.1749, så familien er formodentlig flyttet til Randers ved dette tidspunkt. I hans mors senere omtalte testamente benævnes han mesterskrædder.

3. Anna Sophia Povelsdatter

Døbt 29.8.1726 i Randers (Sct. Mortens).

Datter af Povel Davidsøn og Anne Margrete N. N.

Gift 25.6.1744 i København (Sct. Nicolai) med Laurs Hansen Hunderup.

Levede endnu ved mandens død 1782, hendes død ikke fundet.

Børn:²¹

Mette Marie Hunderup, gift med skrædder Frederik Schoch i København.

Mariane Hunderup, gift med tømmersmand Baltzer Christensen Holm i København.²²

Mette Cathrine Hunderup, døbt 3.4.1750 i Randers (Sct. Mortens).
Hans Hunderup, døbt 13.7.1755 i Randers (Sct. Mortens). Begravet
18.8.1783 sst. Gift 2.6.1779 i Krstrup, Aarhus amt, med Anna
Marie Christensdatter Lundgaard. Bagermester i Randers, bor-
gerskab 18.4.1783.²³

David Hunderup, døbt 29.9.1758 i Randers. Anføres ved folketællin-
gen 1787 at være 30 år, hans kone Malene (Magdalena) Peders-
datter 29 år. Han fik borgerskab som skrædder i Randers 18.4.
1781 og døde dér 8.3.1811.²⁴

Catharina Elisabeth Hunderup, døbt 9.11.1760, se proband.

Dorthea Hunderup, døbt 22.8.1762 i Randers (Sct. Mortens), død
5.9.1763 sst.

Jens Hollendal, døbt 14.10.1764 i Randers (Sct. Mortens).²⁵

Dorte Hunderup, døbt 5.10.1766 i Randers (Sct. Mortens), begravet
13.5.1767 sst.

Dorthea Hunderup, døbt 14.10.1770 i Randers (Sct. Mortens).

III. *Bedsteforældre*

4. Hans Jensen Hunderup

Født i december 1688 i Odense (Sct. Knuds).

Søn af Jens Hansen Hunderup og Anne Marie Pedersdatter Hun-
derup. Gift 8.8.1718 i Odense (Sct. Knuds) med Anna Maria Lau-
ridsdatter Gjevning.

Begravet 25.11.1747 i Odense (Sct. Knuds).

Skrædder

Borgerskab i Odense 7.10.1711, boende i Nørregade.²⁶ Iflg. Sct.
Knuds kirkebog viet hjemme i huset (kongebrev) Hans Jensen Hun-
drop, skræder, og mademoiselle Anne Marie Lauridsdatter Giefling.
Forlovere: Hans Sørensen, ladefoged, Saxo Nielsen, bager.

5. Anna Maria Lauridsdatter Gjevning

Født 9.2.1700 i Balslev præstegård, Vends herred, Fyn.

Datter af Laurits Jensen Gjevning og Dorthea Sørensdatter. Gift
8.8.1718 i Odense (Sct. Knuds) med Hans Jensen Hunderup. Begrav-
vet 12.3.1778 i Odense (Sct. Knuds), skifte sst. 5.3.1778.

Balslev kirkebog: »Mandagen den 12 februarii 1700 blev døbt af hr. Peder Winther i Føns min egen liden datter og kaldet Anna Maria, som født fredagen den 9 februarii meget tidligt om morgenen ved 1 slet. Hendes faddere var hr. Christen Riisbrigh i Ronæs, Udby sogn, min egen søn Søren Lauridsen og hr. Peders hustru i Føns etc.«

Børn:

Johan Jochum Hunderup, født 1719 (kirkebogsindførsel har ikke kunnet findes), død 2.2.1776 i Odense (Sct. Hans). Gift 1. gang med Mandel Johansdatter Meincke, begravet 5.1.1753 i Middelfart,²⁷ gift 2. gang 21.6.1753 sst. med Anna Elisabeth Wolder (Wøller). Han blev skræddersvend i Odense 27.9.1742 og fik borgerskab som skrædder i Grenaa 18.3.1748, flyttede tilbage til Odense ca. 1757, blev laugsmester 10.4.1763 sst., og er nævnt som forrige mesterskrædder i Odense i skiftet efter moderen 1778.²⁸ Han synes imidlertid at have drevet forretning i både Middelfart, Fredericia og Odense.²⁹

Laurs Hansen Hunderup, døbt 24.10.1720 i Odense (Sct. Knuds), se ane 2.

Jens Mathias Hunderup, født ca. 1721 i Odense, gift 18.5.1757 sst. (Vor Frue) med Karen Langhoff. Begravet 12.3.1767 sst. (Sct. Knuds). Han var skrædder i Odense.³⁰

Anna Kirstina Hunderup siges ved skiftet efter moderen 1778³¹ at have været i ægteskab med Andreas Rose, men hun er nu død og har efterladt en datter, Anna Maria Rose, gift med signeur Appel her i landet, d.v.s. på Fyn.

Anna Maria Hunderup, født ca. 1727, gift 31.10.1757 i Odense (Sct. Knuds) med Peder Roerslev, omtales i skiftet efter moderen 1778³² som Roerslev Sværdfevers enke, opholdende sig i boet. Gift 2. gang 6.5.1778 med Hans Rasch, sadelmager i Odense.³³ Stedmor til Johan Lorentz Rasch.³⁴ Hans Rasch blev begravet 10.4.1792 i Odense (Sct. Hans), 80 år gammel., hans enke blev begravet 29.12.1794 sst. (Sct. Knuds), 67 år gammel.³⁵

6. Povel Davidsen

Gift med Anne Margrete N.N.

Begravet 30.11.1759 i Randers (Sct. Mortens).

Sprøytmester (sprøjtemester, d.v.s. person ved brandvæsenet, der i

alle indre tjenesteforhold er de øvrige underbefalingsmænds og brandfolkernes foresatte og som fører tilsyn med materiellet).³⁶

Han er muligvis bror til Jacob Davidsen Köster, kornmåler, begravet 5.9.1763 i Randers, og Maren Davidsdatter (gift med Anders Jensen Beg), som begravnes 22.1.1759 i Randers.

7. Anne Margrete N.N.

Født omkring 1681.

Gift med Povel Davidsen.

Begravet 21.2.1777 i Randers (Sct. Mortens) som Povel Davidsens enke, 96 år gammel.

Børn:

Anna Sophia Povelsdatter, se ane 3.

David Povelsøn, døbt 13.8.1730 i Randers (Sct. Mortens).

IV. *Oldeforældre*

8. Jens Hansen Hunderup

Gift ca. 1684 i Odense med Anne Marie Pedersdatter Hunderup.

Død i Odense, skifte 28.6.1689.

Boende »bag skolen« på hjørnet af Smedestrædet, Sct. Knuds sogn i Odense. Hans kone, Anne Marie Pedersdatters bror, Peder Pedersen Hunderup, siges ved skiftet 1689 at være værge for hans søn, Hans Jensen Hunderup (ane 4). Hans herkomst kendes ikke.

9. Anne Marie Pedersdatter Hunderup

Født ca. 1664 i Odense.³⁷

Datter af Peder Hansen Hunderup og Anne Rasmusdatter.

Gift 1. gang ca. 1684 med Jens Hansen Hunderup.

Gift 2. gang ca. 1689 med Mads Rasmussen Kudsk.

Gift 3. gang 18.7.1703 med Hans Sørensen Hollendal.

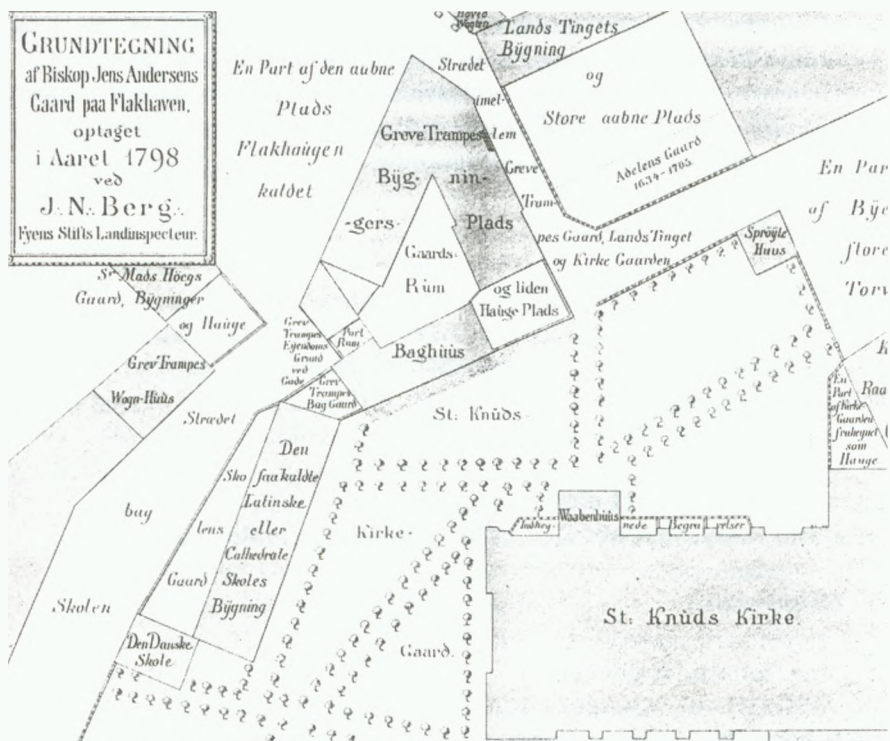
Begravet 20.6.1726 i Odense (Sct. Knuds).

Børn:

I 1. ægteskab Hans Jensen Hunderup, døbt i dec. 1688, se ane 4.

I 3. ægteskab **Jens Mathias Hollendahl**, døbt 4.4.1704.

Det i teksten nævnte stræde »bag skolen«, hvor Jens Mathias Hollendahl blev født, ses på grundtegningen af biskop Jens Andersen Beldenaks gård på Flakhaven fra 1798, som her kaldes »Grev Trampes Bygningers Plads«. (Odense Stadsarkiv).

Af Sct. Knuds kirkebog fremgår: 2.3.1703 blev salig Mads Rasmussen Kudskis lig begravet i Sct. Knuds kirkegårds første part jord, der blev ringet med de små klokker i Sct. Knuds Kirke og Gråbrødre klokker. – 9.5.1703 har ærlig og gudfrygtig kvinde Anna Maria Pedersdatter, salig Mads Rasmussen Kudsk, tidligere borger her i Odense, hans efterleverske ladet registrere og vurdere deres fælles ejendom. Skifte og deling fandt sted mellem enken og hendes tidligere mands brødre, som var Niels Rasmussen, boende i København, og Laurits Rasmussen, rytter, der opholdt sig i Jylland. Enken havde som lavværge Lorens Salbjerg, sadelmager her sst. På de fraværende arvingers vegne kom Peder Pedersen Møller, borger her sst.³⁸ – 20.5.1703 trolovet Hans Sørensen, ladefoged på Sct. Hans Kloster, og salig Mads Kuskis enke, Anne Marie Pedersdatter, viede 18.7.1703. Forlover for ham var Hans Hemmingsen Kudsk, for hende hendes svoger

Lorends Salmager. – 20.6.1726 begravet Hans Sørensen ladefogeds hustru, ringet med alle klokker saa vel i Sct. Knuds som Graabrødre taarn, item prædiket af MB. – 21.9.1734 begravet Hans Sørensen, ladefoged. – 14.6.1735 (Sct. Knuds) Herman Christian Kyhn, kromand i Odense, 1. gang gift med Marie Nissen, enke efter Hans Sørensen Hollendal,³⁹ hun blev begravet 9.7.1746 (Sct. Knuds), barnløs. Hendes arvinger er to søstre: Helvig Nissen, gift med Søren Balslev (se under ane 11), forhenværende Degn i Vejlbj, og Birthe Nissen, gift med Johan Strizau på Brobyværk i Sdr. Broby sogn. H. C. Kyhn giftede sig 2. gang med mademoiselle Marie Elisabeth Møller.

10. Laurits Jensen Gjevning (Giefning)

Født 18.3.1646 på Sjælland (formentlig i Gjevninge, Voldborg herred).

Gift 16.7.1679 i Nørre Aaby med Dorthea Sørensdatte.

Død 16.2.1708 i Balslev og begravet 5.3. sst.

Sognepræst

Student fra Roskilde 1664, kaldet til kapellan cum spe successionis i Balslev og Ejby, Vends herred på Fyn, 3.11.1675, og efterfulgte svigerfaderen (se ane 22) som sognepræst sst.; 10.1.1691 fik han konfirmation på begge sogne; gav kalk og disk 1701.⁴⁰ I Balslev kirkes våbenhus sortmalet ligsten i træramme over præsten Laurits Jensen Gjevning, død 1708, sat 1690 »sibi suisqve«,⁴¹ begravet i koret, epitafiet er flyttet senere. – Af Balslev kirkebog fremgår: »Onsdagen den 16. juli 1679 blev jeg og min kæreste sammenviede af hr. Friderich i Nørre Aaby.« – Den 1. søndag i fasten var den 26. februar 1708, under prædikenen i Balslev Kirke døde hr. Lauritz Jensen Giefning og blev begravet mandagen derefter, som var den 5. marts, 62 år gammel.

Af Vends herreds gejstlige skifteprotokol fremgår: »Anno 1708 den 26 martii vare vi undertegnede som skifteforvaltere efter Hans Kongl. Majestæts Lovs anledning hr. Peder Winther, provst i Vends herred og sognepræst til Føns og Ørslev sogne med hr. Jørgen Frederiksen designeret sognepræst til Nørre Aaby og Indslev, og hr. Hans Mygind, sognepræst til Asperup og Roerslev, som holde protokollen, item paa seign. Søfren Boltis vegne som efter kongl. benaadning og tilladelse er de gejstliges skifteskriver, og auktionsdirektør

Anders Jacob Koch, forsamlede i den ærværdige meget hæderlige og fornemme vellærde nu salige Guds Mand hr. Lauridz Giefning hans sterfboe Balslev Præstegaard, havende hos os fire uvillige vurderingsmænd, nemlig Hans Hansen, Jens Jensen, Lars Nielsen, Anders Eskildsen, alle af Balselv at registrere og vurdere, ja at skifte og dele hans gods og midler, samt indgæld og udgæld kærligen, kristligen og retfærdigen imellem den sl: mands efterladte kære hustru den hæderbaarne, Gud- og Dydelskende matrone Dorthé Søfrensdatter paa den ene side, som have hos sig sin udvalgt lavværge, hr. Knud Rosenvinge, sognepræst til Fjelsted og Harndrup menigheder og efterlevende børn monsieur Søfren Lauridsen sac. minist. cordatet, som er 27 aar; Jens Lauridsen, som er 26 aar; Lambert Lauridsen, som er 26 aar; Jacob Lauridsen, som tjener i Kjøbenhavn, er 16 aar; Elisabeth, Marie Kirstine, Karen og Anne Marie Lauridsdøtre, paa den anden side, de myndige vare alle personlig nærværende, og paa de umyndiges vegne deres formynder til stede navnlig hr. Kjeld Sørensen Balslev, hæderværdige sognepræst for Ore og Vejstrup sogne paa Jacob Lauridsens og Marie Kirstines vegne, hvis værgemaal han som morbroder... sig paatog at ansvare efter loven, og hr. Erik Helm, aarvaagne sjælesørger for Gudme og Brudager kirkemenigheder, ej alleneste paa sin kære hustrus Elisabeth Lauridsdatters vegne men endog paa Karen Lauridsdatters og Anne Marie Lauridsdatters vegne, hvis værgemaal han som en god svoger velvilligen paatog sig at ville efter loven ansvare ...«. ⁴²

Biskop Henning Høirup oplyser, at Gjevning »... havde trukket sig tilbage fra Embedet i 1705, men blev til sin Død i Præstegaarden hos sin Datter, Maren Kirstine Lauridsdatter Gjevning, og Svigersøn Niels Hansen Aalborg, der ligeledes blev kaldet cum spe successio-nis i 1705. At Forholdet mellem ham og Svigerfaderen til at begynde med ikke har været det bedste, fremgaar utvetydeligt af et Brev, som L. J. Gjevning 24. Januar 1705 tilskrev Professor Bircherod – denne havde i sin Ungdom modtaget Privatundervisning af Gjevning – og hvori han først anbefaler sin ældste Søn, Søfren, til Professorens Bevaagenhed og dernæst fortsætter: »I min Alderdom ... holder Svaghed og Skrøbelighed sig jævnlige til mig, som den altid har gjort; har dog ved Guds Bistand hidindtil nu paa 30te Aar stræbt selv uden Medtjener (som jeg dog nu maa antage) at forrette mit Embede. Det er nu 20 Aar siden, der først blev udgivet brev paa mit Kald; men som den, det havde faaet, kort Tid derefter bortdøde, blev det i Stilhed nogle Aar. Siden har en Anden atter imod

min Vidskab og Villie søgt derom, og har nu haft Brev derpaa snart i 12 Aar; har tidt imidlertid frembødet sin Tjeneste; men som det alt af mig er afslaget, saa har han nu erlanget kgl. Konfirmation paa sit bemelte Brev, saa jeg nu ikke kan blive ham quit. Han er Mag. Hans Aalborgs forstum præst i Weilby, hans Søn. Gud ved, jeg havde vel ønsket, at min egen Søn Søfren, som snart kunde blive færdig dertil, da han nu er paa sit 25de Aar ... kunde succederet mig, men som det ikke kunde gaa an, saa faar man vel være tilfreds; den rige Fader i Himmelen har vel og Brød om ikke her, saa dog andetsteds at forsyne hannem med.« – Hr. Niels Aalborg døde 1725, efterladende sig Enke, 4 Sønner og 1 Datter. – Af Skrifteprotokolens Fortegnelse over hans Bo fremgaar det, at han har haft en efter Datidens Forhold betydelig Bogsamling (21 Folio-Bind, mest latinske Skrifter, Bibelkommentarer, Luthers Postille og Copernicus, samt 43 Bind i Kvart og 50 i Oktav).⁴³

11. Dorte Sørensdatter

Født 16.7.1660 i Balslev sogn, Vends herred, Odense amt.

Datter af Søren Thomesen.

Gift 16.7.1679 i Nørre Aaby med Laurits Jensen Gjevning.

Død 1727.

Børn (jfr. de under ane 10 anførte):

I ægteskabet var der 5 sønner og 5 døtre.⁴⁴ Da kun 4 sønner og 4 døtre nævnes i den under ane 10 citerede gejstlige skifteprotokol, må det formodes, at en dreng og en pige er døde før år 1708.

Hvad Elisabeth Lauritsdatter angår skal nævnes, at hun 1. gang var gift med Jørgen Rasmussen Herrested af Herrested, sognepræst i Gudme-Broager. Han blev student fra Odense 1680, ordineret 27.8.1689 og døde 1703. I ægteskabet var der en søn.⁴⁵ Hun blev 2. gang gift med mandens efterfølger i embedet, Erik Ernstsens Helm, født i Hårslev, student fra Fredericia 1684, død 1723.⁴⁶

Hvad Anna Maria angår, se ane 5.

At Søren, som gav sin far så mange bekymringer, også fandt sin plads i livet, fremgår af K. Bang Mikkelsens undersøgelse.⁴⁷ Søren Lauritsen Balslev, degn i Vejlbj fra 1719 til 1739, begravet 12.9.1739, gift 24.11.1719 med Helvig Nissen på Billeshave, begravet 23.5.1744. Degnekaldet lå til Middelfart skole.⁴⁸

12.-15. kendes ikke.

V. *Tipoldeforældre*

16.-17. kendes ikke.

18. Peder Hansen Hunderup

Født ca. 1616 (i h.t. Odense mandtal 1672, husstand 393, vestre kvarter).

Gift 1. gang før 1651 med Anne Rasmusdatter (skifte 8.7.1667).

Gift 2. gang (trolovet på Drejø 16.6.1667) med Abalone Nielsdatter.

Død 1684 i Odense (skifte 3.7.1684).

Borger, indvåner og købmand i Odense.

Det er med stor sandsynlighed ham, der er nævnt i supplement til register over borgerskaber i Odense 1674 under navnet Hans Hunderup. Hans 2. hustru, født ca. 1645 (iflg. Odense mandtal 1672), senere trolovet med borger i Odense Laurs Høgh og begravet 7.4.1686 sst. Formodentlig datter af sognepræst på Drejø Niels Christopher sen Fabricius.

Peder Hansen Hunderup må også anses for identisk med den Peder Hunderup, der indgår i Svend Larsens⁴⁹ tabeller over ansættelse af 1. kvartals skat 1662 i Odense. Takseringen giver ikke blot oplysning om, hvilke beløb hver enkelt borger skulle betale, men viser også hvorledes dette beløb er fremkommet som summen af ansættelse af fast ejendom og af handel, håndværk og formue. Det er altså muligt at opdele skatteyderne i tre grupper, af hvilke den første indeholder de borgere, der var højest ansat i skat, den anden viser placeringen efter værdien af fast ejendom og den tredje placering efter handel, håndværk og formue. Peder Hunderup er medtaget i alle tre grupper. I den første, der omfatter 51 købmænd og håndværkere, er han anført som nr. 26 med en ansættelse på 36 mark (højeste 300 mark, laveste 27 mark). Ved ansættelse af fast ejendom opføres han som nr. 47 af 54 med 6 mark 4 skilling (højeste 48 mark, laveste 6 mark). Ved ansættelse af handel, håndværk og formue opføres han som nr. 28 af i alt 77 med 29 mark 12 skilling (højeste 252 mark, laveste 8 mark). Disse tal kan give en vis fornemmelse af Peder Hunderups sociale stilling i det samfund, han levede i ved enevældens begyndelse.

Kobberstik af Odense by efter Pontoppidans Danske Atlas fra 1767. I forgrunden ses Sct. Jørgensgade, der var vejen til Nyborg. I baggrunden til venstre dominerer Sct. Knuds Kirke billedet. Kirken længst til højre er Sct. Hans Kirke. (Odense Stadsarkiv).

I Peder Hansen Hunderups tid lå landsbyen Hunderup udenfor Odenses byporte, men da den ikke havde egen kirke kom den til at høre under Sct. Knuds landsogn og fik derved en nær tilknytning til byen. Alle har sikkert taget for givet, at Peder Hansen stammede fra denne landsby. Men hvor rimeligt det end forekommer, har det ikke her kunnet bevises. Eva Lund⁵⁰ har udgivet en omhyggelig genealogisk redegørelse for beboerne i landsbyens 8 gårde, alligevel har det ikke været muligt herudfra at identificere Peder Hansen Hunderups forældre. Måske er familien flyttet til Odense meget tidligere. Eva Lund skriver, at Hunderup i hvert fald kendes tilbage til 1100-årene, da den skænktes til Dalum kloster af Knud VI. Selve navnet kan have sin oprindelse fra mandsnavnet Hune, altså Hunetorp.

19. Anne Rasmusdatter

Gift med Peder Hansen Hunderup (i henhold til skifte i Odense 8.7.1667).

Børn:⁵¹

Peder Pedersen Hunderup, født ca. 1651, død 3.1.1728, begravet 9.1. i Odense (Sct.Hans), 77 år gamml. Gift 1. gang 27.6.1675 med Birgitte Jørgensdatter, begravet 14.1.1696. Gift 2. gang 15.6.1696 med Anna Marie Rasmusdatter, død 27.2.1724, 62 år gammel. Gift 3. gang i Odense (Sct. Knuds) 22.6.1724 med Anne Eriksdatter, begravet 10.8.1768 i Odense (Vor Frue), 78 år gammel.⁵² Epitafium i Sct. Hans kirkes søndre sideskib: Oval kalkstenstavle over Peder Pedersen Hundrop, kirkens klokker og skrivemester i den latinske skole, død 1728.⁵³

Laurs Pedersen Hunderup, tjenende i København.

Anne Pedersdatter Hunderup, salig Hans Otte grovsmeds enke i København.

Kirsten Pedersdatter Hunderup, gift med Adam Jacobsen, grovsmed her i byen.

Maren Pedersdatter Hunderup, gift med Lorentz Salbjerg, sadelmager her i byen.

Else Pedersdatter Hunderup, gift med Laurs Laursen, sadelmager her i byen.

Anne Marie Hunderup, tjenende Maren Hansdatter, salig Henrik Jørgensen Rådmands enke her i byen, se ane 9.

20.-21. kendes ikke.

22. Søren Thomsen

Født 1629 i København.

Søn af Thomes Sørensen⁵⁴ og Ane (Anna) Nielsdatter.

Gift 1658 i Balslev med Kjeld Jørgensen Føns' uanavgivne enke.

Død 21.11.1678 i Balslev, Vends herred, Fyn.

Sognepræst

Ordineret til Balslev-Ejby 29.8.1658.⁵⁵ Kjeld Jørgensen Føns var hans forgænger i embedet som sognepræst for Balslev og Ejby menigheder, han blev ordineret 8.6.1655, var gift to gange og døde 1658. Han blev født ca. 1625 vistnok som søn af sognepræst Jørgen Kjeldsen til Føns og Ørslev, provst 27.8.1632, gift med Anna Pedersdatter, datter af dr. Peder Iversen i Viborg.

Børn:

Dorthea Sørensdatter, født 16.7.1660, se ane 11.

Kjeld (Achilles) Sørensen Balslev, student fra Nyborg, sognepræst for Oure-Vejstrup menigheder (Sct. Michaëlis kirke), Gudme herred, Svendborg amt, 10.8.1689. Gift 1. gang med forgængrens enke. Gift 2. gang med Birgitte Hansdatter Møller af Gudbjerg (2 sønner og 1 datter).⁵⁶

23.-31. kendes ikke.

For stor hjælp ved de arkivalske undersøgelser takkes hjerteligt Kenneth Vejgaard Jørgensen og Bodil Clausen.

Noter:

RA: Rigsarkivet, LAO: Landsarkivet i Odense, LAV: Landsarkivet i Viborg, SVW: S. V. Wiberg: *Almindelig dansk Præstehistorie* 1870-73, suppl. 1879, FT: Folketælling.

- Jfr. Holger Hansen i *Odense Bys Historie*, udg. af H. St. Holbeck, Odense 1926, s. 178.
- Jfr. Erh. Mørch i samme, s. 655.
- Gehejme- og kancelliråd Diderik von Schult ejede Dalum Kloster til sin død i 1704. Han gav det navnet Christiansdal. Efter hans død overgik ejendommen til enken Ermegaard Sophie Gabel, der døde 1719. Datteren Frederikke Christiane Schult døde 1731 efter at have ægtet kommandørkaptajn, senere vice-admiral Chr. Carl Gabel, der i 1722 i h.t. svigermoderens kontrakt af 1718 skødede Christiansdal for 30.000 rld. til kronen, der lagde den til ryttergodset (jfr. J.P. Trap: *Danmark*, 5. udg., V, 1, s. 207). – Den omtalte Margrethe har hidtil ikke kunnet identificeres. Hun er ikke medtaget i Mads Rasmussen Kudskss senere omtalte skifte (se note 38).
- Se note 1, s. 217.
- Se note 1, s. 219.
- RA: Københavns Universitets Matrikel 1611-1740, s. 461: E schola Otthiniana. Immatrikuleret 1724. Fejlagtigt angivet som 22 år gammel, han var 20. Janus Matthias Hollendahl. Publ. præcept: Horreboe.
- LAO: 12.6.1726 i Odense skøde- og panteprotokol X, s. 93. – Ved skifte efter faderen mandag 24. januar 1735 blev læst flg. dokument, nemlig Hans Jensen Hunderups og Jens Mathias Hollendahls forlig med Hans Sørensen ladefoged. Nr. 2. 1726.
- Salmonsens Konversationsleksikon*, 1923, bd. 14, s. 86.
- Danmarks historie*, Politikens Forlag, København 1977, bd. 9, s. 173.
- Doktordisputats af Jens Holmgaard: *...uden at landet besværes. Studier over Frederik 4.s landmilitis med særligt henblik på spørgsmålet om stavnsbånd og bønderkarlenes vilkår i øvrigt*. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland 1999. – Af disputatsen fremgår, at Frederik IV ikke bare har ansvaret for landmilitisens oprettelse i februar 1701 ved begyndelsen af Den store nordiske Krig, men også for stavnsbåndets indførelse samme år. I 1884 fremsættes ellers en længe accepteret tese om, at stavnsbåndet først blev indført med forordningen af 4. februar 1733, men denne tese forkastes nu.
- Hans Chr. Johansen: *Næring og bystyre*, Odense 1700-1789, i *Odense bys historie*, 1983, s. 185. I h.t. Odense skøde- og panteprotokol 1744-55 (SP 24) oprettedes lejekontrakt mellem lieutenant og auditor Jens Mathias Hollendahl og købmand Hans Møller (fol. 145, 12.4.1747). Fol. 289: Lieutenant Jens Mathias Hollendahls og Hans Møller købmands kontrakt 28.3.1750, fol. 410 b; for major Evers obligation til lieutenant Jens Mathias Hollendahl af 11.3.1752/26.4.1752, læst 29.5.1753 (mandag).
- Odense Amtsarkiv nr. 678 (jfr. Wads sedler i LAO).
- RA: Sjællandske og fynske eller Det første Departements aabne Breve 1.maj 1771- ultimo Februar 1773, pag. 765, nr. 623.
- Danmarks Adels Aarbog*, 1904, s. 330 (under den nyere slægt). Iflg. kirkebogen blev Giertrud Görtzen begravet 30.7.1774 i Odense (Frue sogn). Testamente af 28.3.1740 i RA, Fynske Registre 8, undertegnet af både Mogens Mule og Giertrud Görtzen. (Af særlig in-

- teresse, da dato for ægteskabs indgåelse er ukendt).
15. Stencileret eksemplar af Forsvarets auditørkorps, udsendt 1969 af Sven Wahlstrøm, venligst tilsendt forfatteren fra den nuværende generalauditørers kontor.
  16. Denne sammenfaldende afskedigelse og udnævnelse er helt klart refereret i Holger Hansen: *Inkvistionskommissionen af 20. Januar 1772*, bd. 4, s. 42: »...l'apotre Schmidt est nomé pour r'emplacer Carock qui a étes mit à pension, chaqu'un de ses Messieurs garde ce qu'il avoit, l'un 1500, d'autre 1550 ecus ...« PÅskrift af generaløjtnant Peder Elias von Gähler: »repondu le 16 septbr.« (1766). I øvrigt beordredes 10.2.1772 Johan Ernst Erich Schmidt til at tiltræde denne inkvistionskommission, som førte til Struensees henrettelse. Han blev også medlem af den kommission, som 13.3.1772 blev nedsat for at kende og dømme i sagen ang. ægteskabets ophævelse mellem Christian VII og Caroline Mathilde.
  17. RA: Krigskancelliet. Koncepter til Kgl. ekspeditioner 1761. Bestalling for General Auditeur Hollendahl: »F V tus giøre vitterligt, at Vi allernaadigst have antaget og bestilt, saa og hermed antage og bestille Vor elskelig velædle og velbyrdig Jens Mathias Hollendahl til at være Vores General Auditeur; Thi skal han... efter den sædvanlige Formular. Jægersborg, den 11te Februarii 1761.« Som tidligere omtalt udnævntes Jens Mathias Hollendahl 8.8.1765 tillige som vicelandsdommer på Fyn. Da denne stilling var ulønnet, skønt særdeles ansvarsfuld, (jfr. *Salmonsens Konversationsleksikon*, 1923, bd. 15, s. 374-75) må det antages, at han fortsat aflønnedes som generalauditør. »Ved retssagerne medvirkede de to landsdommere og de eventuelle vicelandsdommere, som fandtes gennem det meste af århundredet. Dommerne rekrutteredes fortrinvis blandt fynske adelige godsejere, hyppigt sådanne som havde nogen erfaring fra centraladministrationen. De nød gennemgående stor anselse...« (Hans Chr. Johansen, se note 11, s. 292).
  18. Jfr. *Den Kellerske slægtbog* ved Aage Heiken, Dansk Historisk Håndbogsforlag, Lyngby 1991. Findes på Det Kgl. Bibliotek, Frederiksborg Bibliotek, Rigsarkivet samt alle landsarkiver.
  19. Blandt fadderne ved dåben ses mosteren Karen Lauridsdatter.
  20. LAV: Randers skifteprotokol 1782 (B-50-344), fol. 116b, 117a, 117b, 118b. Se også skiftet i Odense efter moderen (Odense skifteprotokol 29 (1779), s. 65).
  21. LAV: Randers kirkebog og skifteprotokol som ovenfor anført.
  22. RA: Testamente af 7.6.1787. Mariane Hunderup gift med Baltzer Christensen Holm af København. Alle børn døde. Sjællandske Registre 201 (el. 301). København 5.2.1787.
  23. I ægteskabet var der en søn, Laurids Christian, født 19.11.1780, begravet 14.4.1781.
  24. Deres børn er Ane Sophie Hunderup 5 år, Karen Hunderup 3 år og Lars Peter Hunderup 1 år ved FT 1787.
  25. Optræder som fadder ved Christian Kellers dåb i Kbh. (Helligånds) 1786, fejlagtigt angivet som Mollendal, se *Den Kellerske slægtbog*, s. 65 (12.1). Er åbenbart opkaldt efter Jens Mathias Hollendahl (se under ane 9).
  26. *Holbergtidens Odense. En perspektivtegning og en vejviser fra 1761* redigeret af Finn Grandt-Nielsen. (LAO: håndbibliotek, bestillingsnr. XXXVI o. 72). II. Nørre Kvarter, s. 43. Nørregade nr.16-18. 367 (750). Hans Jensen Hunderup skrædders enke (nr. 367): Anne Marie Larsdatter Giesling, ca. 1700-78. Han død 1747. Desuden nævnes under Østre Stationsvej nr. 9, 425 (40) Hans Hunderups enke (nr. 367) og under Bangs Boder nr. 2, 593 a-b (130) Hunderup skrædders enke (nr. 367).
  27. LAO: Middelfart skifteprotokol 5, s. 84, 24.1.1753.
  28. LAO: Odense skifteprotokol 23, s. 5, 1778.
  29. I 1. ægteskab var der 4 børn: Hans Johansen Hunderup, født ca. 1746; Johan Adolf Hunderup, født ca. 1748; Anna Maria Hunderup, født ca. 1750; Dorothea Hunderup, født ca. 1752. Nævnte Hans Hunderup døde 17.5.1830 i Odense (Sct. Knuds), hvor han tog borgerskab som skrædder 21.2.1746 og blev laugsmester 26.8.1771. Han virkede desuden som bedemand. Gift 22.10.1772 i Odense (Vor Frue) med Mette Cathrine Liebe, født ca. 1752, begravet 27.2.1818 sst. (Sct. Knuds), 66 år gammel. I dette ægteskab var der en søn: Jochum Peter Hunderup, døbt 8.7.1782 i Odense (Sct. Knuds), død 1831 i Korup, 49 år gammel. Gift med Sophie Frederikke Dahl, død i Særsløv 7.3.1856, 70 år gammel. Han blev student i Odense 1800 og var ansat som degn i Herringe 1803-04, i Korup (degnekaldet hér lå til Odense skole) 1804-31. Tidl. huslærer i København hos major W. C. Huulbech, har undervist i fremmede sprog på B. C. Rothwigs institut (jfr. K.Bang Mikkelson: *Degne og skoleholdere samt kateketer, klokker og organister i Fyns stift indtil 1814*, Odense 1977). Hvad angår Hans Hunderups søster, Dorothea, var hun en tid i tjeneste hos geheimerådinde von Holsten på Holstenshus ved Diernæs (nordøst for Fåborg); gift 19.5.1774 i Odense (Sct. Knuds) med Johan Christian Schønberg, som døde 5.2.1829 sst. (Sct. Knuds), 78 år gammel. Han var da graver. Tidligere nævnes han som skriverkarl og far til Samuel Frederik Schønberg (1805-52), organist i Odense, gift med Christine Cecilie Kehlet, død 26.2.1844 i Fangel, 57 år gammel.

- mel, datter af sognepræst J. Kehlet i Stenløse.
30. I ægteskabet er der 3 børn. Søren Hunderup, som ved skiftet efter faderen 4.4.1767 (Odense bys skifteprotokol, bd. 25, s. 384) er 1/2 år, Anna Maria Hunderup er i sit 3. år og Karen Hunderup i sit 6. år. Som værge for børnene optræder skrædder i Odense Andreas Rose, som har taget den afdøde mands søster til ægte.
31. Se note 28.
32. Se note 28.
33. Testamente af 15.12.1793 på RA (Fynske registre 36).
34. LAO: Odense skifteprotokol, 23.12.1794, bd. 43, s. 709, 733, 944, 757, 1006, 10031.
35. Hans Rasch blev 1. gang viet 21.11.1743 i Odense (Sct. Knuds) til Maren Johansdatter Wilmann, som begravdes 31.12.1777 i Odense (Sct. Hans). I Registerne til borgerskaber i Odense forekommer Hans Rasch, fh. Ribe, sadelmager, 18.1.1717 samt Hans Rasch, sadelmager, 28.4.1774, måske far og søn.
36. Jfr. Verner Dahlerups *Ordbog over det danske sprog*, 1943, bd. 21, sp. 598-600.
37. LAO: Iflg. mandtal 1672, husstand nr. 393, vestre kvarter.
38. LAO: Odense skifteprotokol 13, (1703-09), s. 26.
39. Se under Herman Christian Kynh i Wads seder på LAO, dette er det hidtil eneste sted, hvor Hans Sørensen Ladefoged er omtalt som Hollendal. Navnet Hollendal/Hollendahl (efter underskrift) er sjældent, men i Odense, Sct. Knuds kirkebog, er indført: »Laurs Jørgensen Hollendal, viet 2.4.1756 til Kirsten Lauritsdatter Kylling (trolovet 4.5.1755) salig Laurs Ladefoged enkes hus »bag skolen«.
40. SVW, I, s. 141.
41. Laust Kristensen: *En kort beskrivelse af Balslev kirkes historie*, udg. af Balslev menighedsråd u.å. J. P. Trap: *Danmark*, 5. udg., Odense amt, Balslev sogn, s. 433. *Jens Bircherods historisk-biografiske Dagbøger fra Aarene 1658-1708*, udg. ved Molbech 1846, s. 467.
42. LAO: Vends herreds gejstlige skifteprotokol, bd. 1, s. 30 (fra modsatte ende af bogen).
43. Henning Høirup: *Ejby Kirke*, Fyns Boghandler Forlag ved Viggo Madsen, Odense 1942. Høirup henviser til Jens Bircherods historisk-biografiske Dagbøger for Aarene 1658-1708, udg. ved Molbech 1846, s. 467.
44. SVW, se note 40.
45. SVW, I, s. 493.
46. Denne sidstnævntes far, Ernst Günther Helm, blev sognepræst i Brenderup - Ore 8.8.1688 efter at have været kapellan i Haarslev fra 22.10.1666. Han var født 1637 (el. 38) i Sønderborg og 1688 gift med Anna Giødesdatter. I dette ægteskab var der 3 sønner og 2 døtre (jfr. SVW, I, s. 216).
47. K. Bang Mikkelsen: *Degne og skoleholdere samt kateketer, klokkere og organister i Fyns stift indtil 1814*, Odense 1977, s. 190.
48. Samme bog, samme side: Niels Christensen Rønning, degn 1739-79. Student fra Fredericia 1736, født i Fredericia 3.5.1715, begravet 19.2.1779, gift med forgængerens datter, Dorte Johanne Balslev, død i august 1786 på Øregaard ved Viborg. Søn: Søren Rønning i Husby.
49. Svend Larsen: *Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede*, Odense 1965, bd. 1, s. 192-94.
50. Eva Lund: *Om Landsbyen Hunderup og dens beboere*, Odense, Sct. Knuds landsogn, Odense 1987.
51. LAO: Odense bys skifteprotokol 9 (1674-84), s. 475, 3.7.1684.
52. Se note 47, s.190.
53. J.P. Trap: bd. 12, V, 1, s. 48. I *Gudsfrøgt og oplysning*, Odense 1700-1789, i *Odense bys historie*, 1981, s. 60, af Anne Rising nævnes Peder Hunderup i forbindelse med et slagsmål inde i Sct. Hans kirke. Modstanderen var en graver. Provsteretten afgjorde sagen med, at de begge skulle undskyldte sig. Graveren skulle desuden betale en bøde på 2 slettedaler til fattige præsten, mens Hunderup gik fri på grund af sin fattigdom. Han var da 67 år.
54. Som forældre til Søren Thomesen er Thomas Sørensen og Ane Nielsdatter, anetavlns nr. 44 og 45, de eneste kendte af Catharina Elisabeth Hunderups 32 tiptipoldeforældre. Thomas Sørensen er født omkring 1600 i København, hvor han døde 1630. Han var 2. residerende kapellan ved Sct. Nicolai Kirke i København (kaldet 4.11.1622), blev magister 1623 og 1. residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København 1624 (kaldet 14.2.1623). Jfr. SVW, II, s. 175 og s. 128 (bemærk forskellig dato for kaldelsen som 2. kapellan). Hans enke blev 2. gang gift 1630 med Niels Christensen, der var 2. kapellan ved Vor Frue Kirke i København; 3. gang gift med efterfølgeren i dette embede Jens (eller Hans) Pedersen Todberg, som 1642 blev kaldet til sognepræst i Sæby og Hallenslev, Løve herred, Holbæk amt (jfr. SVW, III, s. 248-49).
55. SVW, I, s. 140.
56. SVW, II, s. 645.

Aage Heiken, f. 1921, tidl. professor, fil.dr. Har bl.a. skrevet: *Den Kellerske slægtbog*, 1991 og *Anetavle for Cathrine Keller født Graue (1833-1906)*, 1997 samt (sammen med Bodil Clausen) *Slægten Fohlmann fra Tystrup i Personhistorisk Tidsskrift* 1998:1, s. 74-91. Adresse: Trondhjemsgade 3, 1. tv, 2100 København Ø.

Hvor går bøgerne hen?

Bøger i Nordgrønland 1790-1850, hvem ejede dem og hvor blev de af?

Af N. H. Frandsen

Skifterne kan vise, hvilke bøger en person ejede ved sin død. Men ikke de bøger, der er gået ind og ud af biblioteket gennem personens levetid. Artiklen viser, at der kan være stor forskel på, hvad en person har ejet og hvad samme har efterladt sig.

Baggrund

Grønland er et godt sted at belyse spørgsmålet om ejerskab kontra skifte, for der er gode oplysninger om bøger og bogkøb.

Den Kongelige grønlandske Handel (KGH) havde 753 personer ansat i perioden 1790-1850.¹ Nogle var kun i Grønland en kort periode,² andre var der i flere perioder og en del stiftede familie og forblev i Grønland. Der findes mange skifter efter KGH-ansatte og deres hustruer. Desuden er der nogle skifter efter kateketer³ og andre, der havde været ansat ved KGH. Skiftet er som regel meget detaljeret, fordi alle ejendele blev solgt på auktion. Registreringen fungerede derfor også som auktionskatalog. I registreringerne er hver enkelt bog som regel opført særskilt med forfatter og titel, selv om man kan finde indførsler som »et bundt bøger«, »nogle bøger« o.l.

Da ejendele blev solgt på auktion, er det i de fleste tilfælde muligt at se køberen af hver enkelt bog og derefter se, om denne bog også findes i skiftet efter køberen. Køberne var overvejende ansatte ved KGH, men der kunne også være fangere, medlemmer af en skibsbesætning o.l. I nogle tilfælde er auktionsforretningen ikke bevaret.

Desuden var der en del auktioner, hvor købmænd (kolonibestyrere),⁴ assistenter og missionærer solgte ud af deres ejendele, som regel i forbindelse med hjemrejse. Ofte var der bøger med på disse auktioner og de er ligeledes medtaget.

Tabel 1 er en oversigt over antal ansatte, antal skifter, i hvor mange tilfælde skiftet er registreret, i hvor mange skifter der er bøger, hvor

Christianshåb/Qasigiannguit kolonibestyrerbolig (opført o. 1750). De fleste af kolonibestyrerne her efterlod sig pæne bogsamlinger. Det gælder således Christian Møller (1792-1800, skifte 1802, 43 bøger), J. C. Steen (1800-1807, auktion 1807, 57 bøger), J. C. Geisler (1807-26, skifte 1836, 61 bøger), og J. P. Petersen (1830-50, skifte 1850, 187 bøger samt 16 bogbundter). Foto af forfatteren.

mange der købte bøger, og hvor mange der ejede bøger. De ansatte er fordelt efter stilling. Kategorien købmænd dækker købmænd (kolonibestyrere) og assistenter, og desuden er lægen og inspektøren anbragt her. Håndværkere er en mellemgruppe, der foruden håndværkere også omfatter bådsmænd, formænd og udstedsbestyrere.⁵ Gruppen matroser dækker også kolonister, kokke m.m.

Mange ansatte ændrede status under opholdet. Matroser blev forfremmet til bådsmænd eller udstedsbestyrere, og enkelte, der var antaget som håndværkere, viste sig uduelige og blev matroser. Inddelingen er sket efter stillingsbetegnelsen ved død, hjemrejse eller i 1850, hvor denne undersøgelse slutter.⁶

Desuden er personerne inddelt efter afstamning. »Danskere« burde egentlig hedde »europæere«, fordi der også var nordmænd, svenskere, islændinge m.m. ansat i Grønland. Men da det overvejende flertal var

danskere, er denne betegnelse brugt for nemheds skyld. »Blandinger« defineres her som personer, der er født i ægteskab mellem en europæisk fader og en grønlandsk moder.⁷ »Grønlændere« omfatter således også personer med en europæisk bedstefader.

Når blandingerne er taget for sig selv, skyldes det ønsket om at se, hvorvidt det har betydning for bogbestanden, at personen er født i et blandet ægteskab.

Tabel 1. Skifter og købere

Kategori	Antal an-satte	Antal skifter	Regi-stre-ning	Med bøger	Bøger i %	Kø-ber	Kø-ber i %	Bog-ejere	Bog-ejere i %
Danske købmænd	98	27	26	25	96.2	62	63.3	69	70.4
Danske håndværkere	229	56	56	39	69.6	96	41.9	106	46.3
Danske matroser	279	53	50	29	58.0	64	22.9	79	28.3
Blandings-håndværkere	16	7	7	6	85.7	5	31.3	9	56.3
Blandings-matroser	47	17	10	4	40.0	4	8.5	8	17.0
Grønlandske håndværkere	4	1	1		0	2	50.0	2	50.0
Grønlandske matroser	80	27	16	1	6.3	5	6.3	6	7.5
Totalt KGH-ansatte	753	188	166	104	62.4	238	31.6	279	37.1
Missionærer	27					15	55.6	17	63.0
Blandings-kateketer		10	9	7	77.8	1		7	
Grønlandske kateketer		11	5	2	40.0	1		3	
Danske hustruer		7	4	2	50.0	2		4	
Blandings-hustruer		41	25	5	20.0			5	
Grønlandske hustruer		61	39	4	10.3	1		5	
Andre		27	8	1	12.5	31		31	
Totalt		345	256	125	48.8	288		351	

Der er mange skifter, hvor der ikke findes nogen registrering. I nogle tilfælde kan den være forsvundet, men ofte har boet aldrig været registreret. Der er 7 tilfælde, hvor der mangler registrering for danskere. Årsagen kan være bortkomst eller, at ægtefællen fik lov at sidde i uskiftet bo. For blandinger og grønlandere, især for hustruer, er der i mange tilfælde ikke foretaget registrering. Skiftet oplyser, at den afdødes ejendele er fordelt mellem familie og andre efter grønlandsk skik. Der er skifte efter en del af bogkøberne. Man får derfor ikke det samlede antal bogejere ved at lægge kolonnerne »Med bøger« og »Købere« sammen.

Som det fremgår af tabellen, er der kun skifte efter en fjerdedel af de ansatte. Det skyldes to forhold.

Det ene er, at KGH ansatte sine folk for en begrænset periode. I begyndelsen var det for 3, 4 eller 6 år ad gangen, senere blev det fast en treårs periode. Mange af de ansatte var kun ansat i tre år – undertiden endda kortere tid – og rejste derefter hjem ved periodens udløb.

Den anden årsag er, at i undersøgelsesperioden var der i Nordgrønland til enhver tid over 100 ansatte i KGH. I året 1850 var der 129 ansatte, der følgelig ikke kan findes skifte efter.⁸

Omkring halvdelen af de personer, der er registreringer efter, ejede bøger. Andelen er langt over 50% for de danske ansatte i alle tre grupper (købmænd, håndværkere og matroser), mens kvinderne (uanset om de var gift med danskere eller grønlandere) kun i begrænset om-

Bøger		
1. Johannes Sværds Brevbrev		118
Arabiskis Grønlandske Ordbog		48
1 uigjæft Brevb.		12
1 gammel. Balmabog		16
1 grønlandske Grammatik		24
1 Balmabog med Jean's Brev		16
1 Brev og Rigshæbet	1	-
1 uigjæft Bog / Defekt.		2
1 Malingnaursut		12

Ja indtil inden forinden, der afhørdte hofjorde,
 blev i indrettede og b. Delen, Omvendt,
 den u. Forordning / Brev
 Overlægt Hustru Bjelund
 den 11/4 Noddi. 1824.

J. A. Morsø

Spækskærer Andreas Sandgreen var søn af købmand Svend Sandgreen og dennes grønlandske hustru. Ved sin død i 1827 efterlod han sig ni bøger, hvoraf den grønlandske ord- bog og grønlandske grammatik blev købt på auktion i 1821 i forbindelse med købmand O. A. Windings hjemrejse. Den sidste bog på listen, *Malingnaursut*, er en grønlandsk oversæt- telse af Thomas a Kempis. (Nordgrønlands inspektoratsarkiv, skiftesager 1835-36. Skifte ef- ter pensionist Andreas Sandgreen. 01.02, 81.20 æske 18)

fang ejede bøger. En undersøgelse af skifter i Viborg⁹ viser 33% bogejere i perioden 1802-16. Tallet for den tilsvarende periode i Nordgrønland er 43.6%. For mændene alene er tallet 56.4%. Forskellen kan dog skyldes, at registreringerne har været mere grundige i Grønland end i Viborg.

Blandt bogejerne i Viborg 1802-16 fandtes borgmester Thomas Wising med 100 numre, assessor Steinfeldt med ca. 50 numre, herredsfoged Peter Styhr med ca. 50 numre og distriktskirurg J. G. H. Weiskopf med 60-70 numre. Blandt bogejerne i Nordgrønland 1801-18 kan nævnes kirurg T. C. Eulner med 125 bøger, købmand C. F. Hount med 59 bøger, assistent Rasmus Brandt med 62 bøger og spækskærer¹⁰ Andreas Larsen med 71 bøger. Der var således begge steder personer med et ret stort bibliotek, ligesom der også begge steder var skifter med få bøger.

Ud over skifterne var der som nævnt en del auktioner, hvor købmænd eller missionærer solgte en del af deres ejendele, herunder bøger, i forbindelse med hjemrejse. Men der forekom også tilfælde, hvor en købmand eller assistent ikke rejste hjem, men – muligvis af pengetrang – satte ejendele på auktion. Desuden er der et tilfælde, hvor en missionær døde i Grønland. Dette skifte findes ikke i tabellen, fordi inspektøren ikke havde skiftemyndighed over missionærerne. Men selv om skiftet blev behandlet i Danmark, blev en stor del af hans ejendele solgt på auktion i Grønland for at undgå transportudgifterne. De fleste af bøgerne blev dog sendt til København.

Der var i alt 22 sådanne auktioner – hos tre missionærer ved hjemrejse samt den afdøde, og 15 købmænd, hvoraf tre satte ejendele på auktion to gange. Købere ved sådanne auktioner er medregnet i kolonnen med bogkøbere, og bøgerne er ligeledes medtaget.

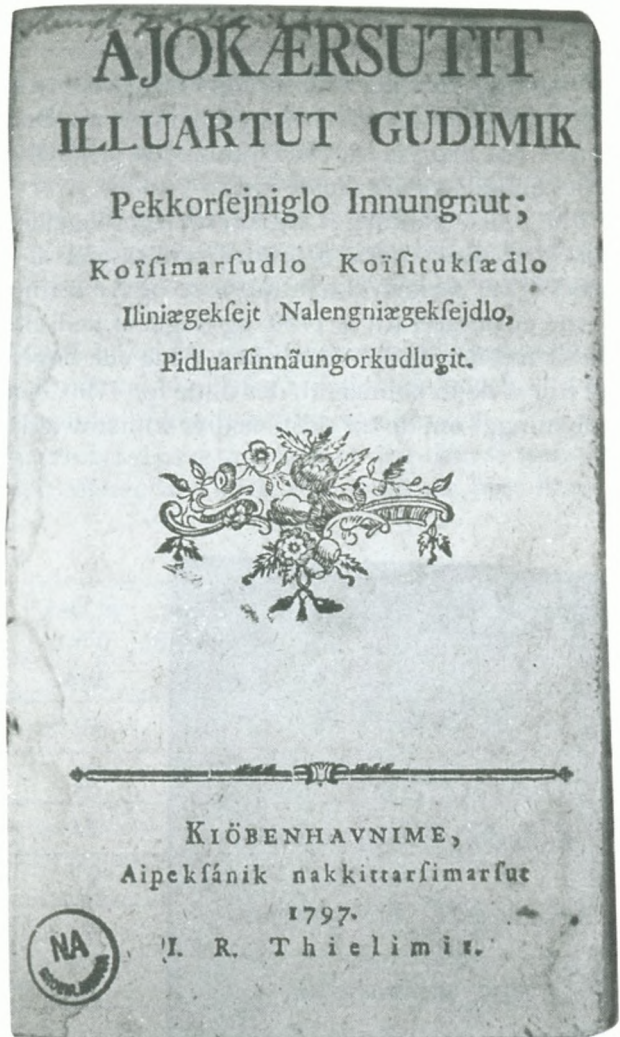
Hvem ejede bøger?

Procenttallene for skifter og købere/bogejere kan ikke umiddelbart sammenlignes, fordi de har to forskellige grundlag. Tallene for skifter viser, hvor stor en procentdel af skifter med registrering der indeholder bøger. Tallene for bogkøbere og bogejere viser, hvor stor en andel af det samlede antal personer i kategorien der er registrerede som bogkøbere eller bogejere.

For købmandsgruppens vedkommende må man gå ud fra, at alle ejede bøger. Der er ganske vist et købmandsskifte uden bøger. Det er assistent Schades, men da han er registreret som bogkøber, har han også haft en bogsamling, der så af en eller anden grund ikke blev medtaget.

For håndværkere og matroser som helhed ligger den virkelige andel

Otho Fabricius, der havde været missionær i Grønland 1768-73, skrev en forklaring til Luthers katekismus. Den udkom første gang i 1790 og blev genoptrykt flere gange. I perioden 1791-1850 blev der sendt 3595 forklaringer til Nordgrønland (se note 14), men den findes kun i ét skifte af 126.

af bogejere nok et sted mellem procenttallet for skifter med bøger og andelen af registrerede bogejere. Mange af de personer, der efterlod sig bøger, er ikke registreret som købere. Man kan derfor gå ud fra, at en del af dem, der rejste hjem til Danmark, også ejede bøger.

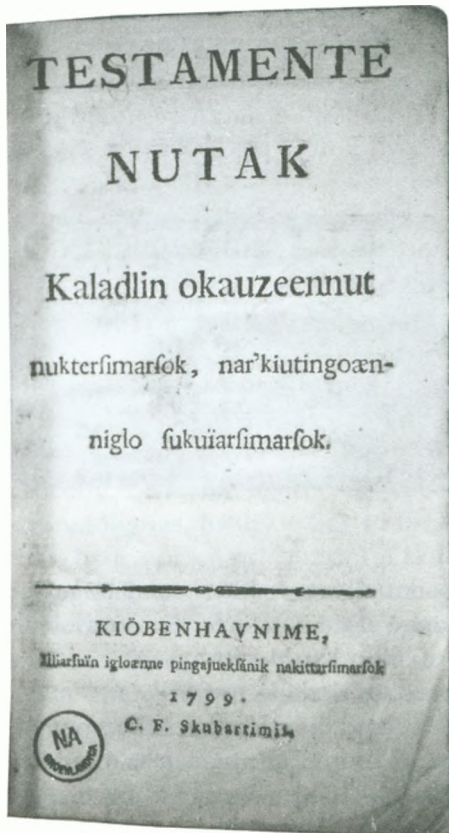
Men også blandt dem, der blev i Grønland, har der været flere bogejere end de, der er registreret her. Som eksempel kan nævnes, at kokken Peter Christensen, der kom til Grønland i 1846, i året 1848 fik tilsendt klæder og bøger fra madam K. Christensen. Han er ikke registreret som

bogkøber, og da han døde i 1889, fik hans enke lov til at sidde i uskiftet bo.

Blandingerne, der voksede op i et halvdansk hjem, ser ud til at have ejet bøger i højere grad end grønlænderne. Det gælder især håndværkerne. For matrosernes vedkommende er tallene så forholdsvis små, at tilfældighederne kan spille ind.

I alt er 17 blandinger registreret som bogejere enten ved skifte eller køb. 9 af disse (heraf 4 brødre) var sønner af købmænd, 5 (heraf to brødre) var sønner af håndværkere og tre sønner af matroser. Skiftesagerne er bevaret fra o. 1790, og nogle af fædrene var døde før den tid. De fædre, der findes skifte efter, ejede alle bøger. Man kan desuden gå ud fra, at de to købmænd, der døde før 1790, ejede bøger. Der mangler oplysninger om de tre sidste fædre, en håndværker og to matroser.

Det ny testamente blev oversat flere gange, bl.a. af Otho Fabricius. Hans oversættelse udkom i 1794 og blev genoptrykt 1799. Den blev sendt til Grønland i stort tal, men findes kun i 7 af de 126 skifter.

Køb af bøger

Som nævnt blev alle den afdødes ejendele solgt på auktion, og det er derfor muligt at se, hvem der købte bøgerne. Der er et større antal, der købte bøger, end der er skifte efter. Derved sker der en kraftig udvidelse i antallet af personer, der vides at have ejet bøger.

Der er nogle skifter, hvor auktionsforretningen ikke er bevaret. Desuden er der ved slutningen af perioden en del tilfælde, hvor bøgerne er solgt kontant, således at køberens navn ikke oplyses. Det er imidlertid sandsynligt, at en del af disse købere enten var grønlandere, eller kom fra en skibsbesætning.¹¹

Som det fremgår af tabel 1, var det især danskerne, der købte bøger. Det er, hvad man ville forvente. Ligeledes at købmændene havde forholdsvis flest købere, efterfulgt af håndværkere og matroser.

Afstanden mellem håndværkere og matroser er dog ikke så stor, som tabellen giver udtryk for. Mange blev ansat som matroser, men blev se-

Tabel 2. Bogkøbere

Kategori	Død før 1850, skifte	Død før 1850, uden skifte	Død efter 1850	Hjem- gået	Andre	Total
Købmænd	18	2	7	35		62
Danske håndværkere	26	4	26	40		96
Danske matroser	15	3	8	38		64
Blandings-håndværkere	2	1	2			5
Blandings-matroser	1	1	2			4
Grønlandske håndværkere		1	1			2
Grønlandske matroser			5			5
Missionærer				15		15
Andre					35	35
Total	62	12	51	127	35	288

Den første kolonne omfatter personer, der døde før 1850 og hvor skiftet indeholder bøger. Anden kolonne viser antal personer, der døde før 1850, men hvor der enten ikke findes registrering, eller hvor skiftet ikke indeholdt bøger. Den tredje kolonne omhandler personer, der døde i Grønland efter 1850. Skifterne efter disse kan indeholde bøger. For personer i de to følgende kolonner kan der ikke findes skifte.

ner formænd, bådsmand eller udliggere og dermed placeret i håndværkergruppen. Der er ikke skelnet mellem, hvad de købte som matroser, og hvad de købte efter forfremmelsen.

Blandingerne købte både danske og grønlandske bøger. Bortset fra et lommeetlas, en grønlandsk ordbog og en grønlandsk grammatik var det religiøse bøger: salmebøger, testamenter/bibler og en enkelt dansk huspostil. De fire bøger, der blev købt før 1820, var alle danske. Efter den tid var det bøger på grønlandsk, bortset fra at Ludvig Geisler på en auktion købte tre danske salmebøger.

Grønlænderne købte udelukkende grønlandske bøger: salmebøger, bibelhistorier og testamenter. Alle køb skete efter 1820.

Som det fremgår af tabel 2, er det især hos de 62 personer i den første kolonne, at det er muligt at genfinde købte bøger. Men også for de 51, der døde efter 1850, er der forskningsmæssige muligheder i skiftet. Dog med begrænsninger. Registreringen bliver mere sporadisk, efterhånden som man nærmer sig 1900. I mange tilfælde ser det ud til, at kun de vigtigste ejendele er registreret, og i andre tilfælde er bøgerne ikke registreret individuelt.

Der er også før 1850 skifter, hvor en stor del af bøgerne er uoplyste. Bådsmand Peter Rasmussens skifte indeholder således 4 bøger med titel og 9 bundter bøger. Så det er umuligt at sige, hvor mange han ejede.

Antal bøger

I skifterne og auktionerne er der i alt 2224 bøger,¹² hvoraf 1700 blev solgt på auktion, hvor køberens navn er oplyst. Af de 524 resterende bøger blev en del solgt kontant. Der mangler nogle auktionsforretninger – og dermed købere – og ved skiftet efter kirurg Eulner blev 103 bøger, overvejende medicinske værker, sendt til København, fordi man vurderede, at de ikke kunne sælges i Grønland.

Bøger er her egentlig at forstå som værker, fordi mange er i flere bind, og en forfatters samlede værker er her regnet for én bog. Ud over bøgerne var der mange tidsskrifter, som ikke er medregnet. Dertil kommer indførsler som »nogle bøger«, »adskillige bøger«, »et bundt bøger« o.l. Der er i alt 61 af sådanne indførsler, som viser, at der var flere bøger, uden at man kan sige hvor mange.

Hvor mange kan genfindes?

Som nævnt ovenfor er det hos de personer, der døde i Grønland, og for hvem der findes en skifteregistrering, at det er muligt at genfinde de købte bøger.

Udsigt over de ældste bygninger i Upernavik. Fra venstre missionærboligen, kirken, butikken og kolonibestyrerboligen (bag en moderne bygning). Det tætte naboskab kunne være en fordel, når KGH solgte missionens bøger, men kunne også give anledning til konflikt. Foto af forfatteren.

De auktioner, hvor købmænd, assistenter og missionærer solgte en del ejendele – herunder bøger – inden hjemrejsen, indeholder ikke nødvendigvis alle bøgerne, og der kan derfor være mange købte bøger, som er gået med hjem, uden at man kan spore dem. Eksempelvis solgte assistent H. N. P. Jørgensen femten bøger, inden han forlod Grønland. Men ved hjemrejsen medtog han en bogreol med bøger, så det var ikke hele biblioteket, han solgte.

Der er derfor heller ikke gjort forsøg på at se, hvor mange af de bøger, der blev købt, der kan genfindes på sådanne auktioner, fordi nogle af de bøger, der ikke kan genfindes, kan være taget med til Danmark.

Tallene i tabel 3 må tages med noget forbehold. I denne tabel er kun regnet med de bøger, der kan identificeres. Det vil normalt sige, hvor der enten er forfatter og titel eller titel alene. Men der kan være andre tilfælde, hvor bøger kan identificeres. De 5 islandske bøger, Jon Sivertsen købte på auktion i november 1792, er talt med, da de optræder på samme måde i hans skifte september 1795. Bibler og salmebøger er som

Tabel 3. Købte bøger, der genfindes i skifte

<i>Kategori</i>	<i>Bøger i skifte</i>	<i>Købte bøger</i>	<i>Genfundet</i>	<i>% Genfundet</i>	<i>Mulige</i>	<i>% Samlet</i>
<i>Købmænd</i>	881	242	65	26.9	5	28.9
<i>Danske håndværkere</i>	245	170	22	12.9	4	15.3
<i>Danske matroser</i>	88	46	17	37.0	1	39.1
<i>Blandings-håndværkere</i>	10	3	2	66.7		
<i>Blandings-matroser</i>	2	2	1	50.0		
<i>Total</i>	1226	463	107	23.1	10	25.3

Oversigten omfatter kun skifter efter personer, der har købt bøger. 23% af de købte bøger blev fundet i køberens skifte, et tal der stiger til 25%, hvis de muligt genfundne medtages. Af en eller anden grund er det især håndværkernes købte bøger, der forsvinder.

regel regnet for genfundet. Undtaget er dog de tilfælde, hvor en person købte en gammel salmebog og skiftet indeholder en ny ditto. Disse to typer bøger er sjældent nærmere identificeret, så der er mulighed for fejl. Selv om bibler og til en vis grad salmebøger formentlig bevares i længere tid end de fleste andre bøger, kan der alligevel ske en udskiftning. Men den kan sjældent spores, netop fordi identificeringen er så vag.

De 10 bøger, der muligvis er genfundet, drejer sig om litteratur, hvor der er en rimelighed i at antage, at det kan være samme bog. Den »Zifferbog«, der nævnes i Rasmus Brandts skifte, kan være identisk med den Cramers regnebog, han købte på auktion nogle år tidligere. I skiftet efter Carl Egtved omtales to grønlandske grammatikker. Det er muligt, at der er tale om en fejlskrift, så det drejer sig om den grønlandske grammatik og den grønlandske ordbog, han havde købt 7 år tidligere.

Tabel 3 omfatter 68 personer af de i alt 113 mulige.¹³ Der mangler skifte eller registrering for en del af de bogkøbere, der døde 1850-1900, ligesom mange af de registrerede skifter fra denne periode ikke inde-

Bødker Bent Thorin købte fire bøger på auktionen efter Andreas Larsen i 1819, men ingen af dem genfindes i hans skifte. Af assistent Plums indkøb findes kun nr. 168 og nr. 172 i hans skifte. (Nordgrønlands inspektorsarkiv, skiftesager 1816-20. Skifte efter spækskærer Andreas Larsen. 01.02, 81.20 æske 7)

Afdeling Saltebat		No. sp.	Det Solgarene	Kunder rang		Ligebare	Afdeling Saltebat		
No.	sp.			No.	sp.		No.	sp.	
	48.	160.	Erfructu og 1 Bog	1	"	Asjstaud Pavn	1	1.	
	"	32.	161. Decondmud	"	8.	} Goder P. Thorin	"	18.	
	"	64.	162. Nadmanus Oadromauka	"	2.		} Guldmoelig Gaenthold	"	25
1	40.	163.	163. Philokaled	"	4.			} Asjstaud Pavn	"
	"	11.	164. Munaflets Odragaesju	"	6.		} Oen Foccarua		"
	"	32.	165. Oen pleuaga P. B. H.	"	12.	} Natunfalsaria			"
	"	32.	166. Kristnas Graft	"	2.		} Gudraeg Tola	"	9.
	"	8.	167. Jyftoris oue Lord Demby	"	8.	} Oadromauka		"	7.
	"	32.	168. Oen Foccarua	"	5.		} Profaiske Digte	"	12.
	"	8.	169. Natunfalsaria	"	6.	} P. Konfers Oeples		"	4.
	"	32.	170. Gudraeg Tola	"	9.				
	"	32.	171. Oadromauka	"	7.	o _o o _o	"	30.	
	"	32.	172. Profaiske Digte	"	12.				
	"	32.	173. P. Konfers Oeples	"	4.				

97.	Statistisk. Ujevognes Bist. af Sverige af Frankrig	2	Asbjørnsen Norrquard x
96.	Hija Annadotes von Napoleon	12	Cornelius Joh: Siegel x
97.	Fiscitets Waterlooparis	16	Misfionius Bjerrum x
98.	Aaals. Hvidvandsbag	4	Makros Joseph Vallentin x
99.	Himnetyg Cisterciens Anis 2 Dele	95	Lund Petersen x
100.	10 Diagrams Succoadian	64	De Hirschhimer x
101.	Dans Quixote, 4 Bind	3 15	Lund Petersen x
102.	Holberg's monagka Sables	10	De Hansen Arkath x
103.	Buggerens Rindsvans	24	Misfion: Bjerrum x
104.	De 2. Lunde af Lafontaine	36	Gundam Walther x
105.	Triobentanus Skildris for 1787, 88 og 89, 3 Bind	56	Ludkas Niels Peter Petersen x
106.	Gellerts Sables	24	Bendt Thorin x
107.	4 Dele af Todis Skriften	56	Lund Petersen x
108.	Tris for 1791, 92 og 93	1 48	Bendt Thorin x
109.	Dansk Bibliografi, 6 Bind	32	Gundam Walther x
110.	Princis Vildingen	18	Cornelius Joh: Siegel x
111.	Sammens Rindsvans	10	Iditto - x
112.	Blundts Digt af First	6	Iditto x

Lutris 227 70

holder bøger. Desuden er skifter, både før og efter 1850, der kun indeholder »et bundt bøger«, »nogle bøger« etc. udeladt, fordi det er umuligt at genfinde bøger i sådanne tilfælde.

Tømrer Peder Ravn købte i 1821 Reislers tyske grammatik og Nordcross. De er muligvis blandt de »27 gamle bøger«, der findes i hans skifte fra 1834. En del af de 30 bøger, som bådsmænd Peder Rasmussen købte mellem 1819 og 1842, findes sikkert blandt de 9 bundter bøger i hans skifte fra 1849. Men Peder Ravns to bøger er ikke regnet som genfundne, og af Peder Rasmussens er kun medregnet de tre, som findes med titel begge steder.

Så formentlig er der en større del af bøgerne, der i realiteten også fandtes i skiftet. Der er blot ingen mulighed for at konstatere omfanget.

Men under alle omstændigheder har mange af de 68 personer haft flere bøger, end det fremgår af skiftet. Matros Hans Davidsen Storch, der døde i 1815, efterlod sig to salmebøger og en bønnebog, men havde i 1812 købt Pontoppidans bog om Grønland. Bådsmænd Niels Draxbech havde købt 4 bøger mellem 1808 og 1817, og ved hans død i 1846 fandtes de ikke i skiftet. Af hans tre bøger ved dødsfaldet var én uden titel. Så han havde ejet mindst 3 og sandsynligvis 4 bøger mere.

Spækskærer Søren Gierulff ejede mindst 13 bøger mere, tømmersmand Johan Peter Guldager mindst 7, heraf 3 på grønlandsk. Bådsmænd Johan Henrik Kopp havde købt tre tyske bøger og Samuel Richardson's *Clarissa Harlowe* i 4 bind, men efterlod sig kun religiøse bøger på dansk og grønlandsk. Bødker Bent Thorin ejede 16 bøger mere end de 6, der nævnes i skiftet.

Købmand Christian Ferdinand Plum ejede 149 bøger ved sin død. De er alle identificerbare, og da kun 19 af de 54 bøger, han købte på auktion, kan genfindes, har han altså ejet 35 bøger mere.

Matros Olafur Sigurdson købte 7 bøger på auktion i januar 1833, som ikke er genfundet. De er næppe alle med under betegnelsen »adskillige gamle bøger uden bind og titelblad« fra hans skifte i april året efter. Assistent Jens Parelius Schade havde på auktioner købt 15 bøger samt »en del pjecer«. Men – som nævnt ovenfor – fandtes der ingen bøger i skiftet.

På auktionen efter købmand Geisler 1837 købte bødker Bent Thorin *Munthes Verdenshistorie*, nr. 106 *Gellerts Fabler* og nr. 108 tre årgange af *Iris*. Alle tre bøger genfindes i hans skifte 1838. (Nordgrønlands inspektorsarkiv, skiftesager 1841-42. Skifte efter købmand J. C. Geisler. 01.02, 81.20 æske 24-25)

Genfundne og forsvundne bøger

Af de 463 bøger, som muligvis kunne genfindes, var 8 grønlandske ordbøger, af hvilke 6 er genfundet, og 10 grønlandske grammatikker, hvoraf 7 blev genfundet. Af 10 andre ordbøger og grammatikker blev 6 genfundet. Både ordbøger og grammatikker har været brugt meget, så det er naturligt, at de fleste er bevaret.

5 af de 13 juridiske bøger blev genfundet. Det drejer sig om 4 eksemplarer af Bärens *Formularbog til Kontrakter* og en af Nørregaards *Naturret*. Men to andre eksemplarer af Nørregaards bog er forsvundet, og det samme er tre eksemplarer af Christian d. 5tes *Danske Lov*. Formularbøgerne var også brugsbøger, mens de øvrige juridiske bøger ikke var helt så nødvendige i Grønland.

Der var 36 salmebøger, hvoraf 15 er regnet for genfundet, og 19 bibler og testamenter, hvoraf 10 er genfundet. Disse grupper udgør i alt 86 bøger, hvoraf 43 eller 50% er genfundet. Af det samlede antal udgør dis-

	Genfundet	Forsvundet	Totalt
	48	63	111
228	1	1	2
229	1	1	2
230	1	1	2
231	1	1	2
232	1	1	2
233	1	1	2
234	1	1	2
235	1	1	2
236	1	1	2
237	1	1	2
238	1	1	2
239	1	1	2
240	1	1	2
241	1	1	2
242	1	1	2
243	1	1	2
244	1	1	2
245	1	1	2
246	1	1	2
247	1	1	2
248	1	1	2
249	1	1	2
250	1	1	2
251	1	1	2
252	1	1	2
253	1	1	2
254	1	1	2
255	1	1	2
256	1	1	2
257	1	1	2
258	1	1	2
259	1	1	2
260	1	1	2
261	1	1	2
262	1	1	2
263	1	1	2
264	1	1	2
265	1	1	2
266	1	1	2
267	1	1	2
268	1	1	2
269	1	1	2
270	1	1	2
271	1	1	2
272	1	1	2
273	1	1	2
274	1	1	2
275	1	1	2
276	1	1	2
277	1	1	2
278	1	1	2
279	1	1	2
280	1	1	2
281	1	1	2
282	1	1	2
283	1	1	2
284	1	1	2
285	1	1	2
286	1	1	2
287	1	1	2
288	1	1	2
289	1	1	2
290	1	1	2
291	1	1	2
292	1	1	2
293	1	1	2
294	1	1	2
295	1	1	2
296	1	1	2
297	1	1	2
298	1	1	2
299	1	1	2
300	1	1	2

Det var den personlige interesse, der afgjorde, hvilke bøger man købte. På auktionen efter assistent Egede 1840 købte matros Carl Sohnberg således både *Den danske og norske Privatret*, *Christian V's lov* og *Digte af Oehlensläger*. Walter Scott: *Napoleons Leved*, som kaptein Hendricks købte, havde Egede selv købt på en auktion i 1837. (Nordgrønlands inspektorsarkiv, skiftesager 1841-42. Skifte efter assistent P. N. Egede. 01.02, 81.20 æske 26)

se 18.6% af de 463 købte bøger og 36.7% af de 117 genfundne eller muligt genfundne bøger.

Af 8 bøger, der handlede om Grønland, blev tre genfundet, ligesom 9 af de 23 historiske bøger.

Ud over salmebøger og bibler var der 61 andre bøger med religiøst indhold, hvoraf 12 blev genfundet. Der var 13 værker af Holberg, hvoraf 5 blev genfundet. Af de mange romaner og skuespil er kun en lille del genfundet, og derudover er der medicinske, geografiske og andre værker, hvoraf nogle få er genfundet.

Selv om en stor del af brugsbøgerne – ordbøger, grammatikker, salmebøger o.l. – er genfundet, er det alligevel kun halvdelen af dem. Den anden halvdel af dem er forsvundet. Af de resterende bøger er det mere tilfældigt, hvad der er bevaret, og den overvejende del er forsvundet.

Ser man på, hvad der er genfundet for de enkelte personalegrupper, er det for matrosernes vedkommende overvejende religiøse bøger. Af de i alt 18 genfundne og muligt genfundne er 3 salmebøger af 6 mulige, 3 bibler ud af 4 og 6 andre religiøse bøger af 12. Dertil kommer de 5 islandske bøger, der formentlig er genfundet dels på grund af den korte tid på tre år mellem køb og skifte, dels på grund af ejerens islandske nationalitet. Den sidste er uklassificeret (muligvis en roman), købt tre måneder før ejerens død.

For håndværkergruppens vedkommende er der 11 salmebøger af 24 mulige, 3 bibler af 11 og 4 andre religiøse bøger ud af 31. Desuden en grønlandsk ordbog, en ditto grammatik og Badens tyske sproglære. De sidste er to historiske bøger, Holbergs *Epistler*, en bog om Grønland og Gellerts fabler.

For blandingernes vedkommende er der hos matrosen genfundet en salmebog, og hos håndværkeren en grønlandsk grammatik og ditto ordbog.

For købmændenes vedkommende er genfundet 4 bibler og to andre religiøse bøger, men ingen salmebøger. Endvidere stod købmændene for 4 grønlandske ordbøger og 5 grammatikker samt alle de øvrige genfundne bøger.

Forsvundne bøger

Bøgerne kan forsvinde på kort tid. Matros Peter Klippen købte 7 bind af *Rüses Archiv* 4. september 1833, men ved hans død 5 uger senere fandtes de ikke i skiftet.

Assistent Johann Friederich Lammersen døde 12. februar 1826. I skiftepapirerne findes en liste, han havde lavet over de bøger, han ejede 30.

Assistent Johan Friedrich Lammersens køb af bøger på auktioner:

Det nye testamente på grønlandsk	05.03 1800
En gammel katekismus på grønlandsk	05.03 1800
Daaren af Stand i 5 dele	11.10 1802
Brünnichs Mineralogie	11.10 1802
Nørregaards Natur Ret	11.10 1802
Exlebens Naturlære med 8 kobberer	11.10 1802
Høiers Juridiske Kollegium	11.10 1802
Sommerfeldts Geographie til Ungdommens brug	11.10 1802
Pontoppidans Finmarkske magasin, heftet	11.10 1802
Sneedorffs skrifter i 9 bind	16.10 1806
En alterbog	16.10 1806
Weinreich Prædikener 2 dele	16.10 1806
Land Apotek af Mangor	16.10 1806
Grønlandsk grammatica	16.10 1806
Kort anviisning til vilde træers opelskning	08.10 1812
Norsk Husholdnings Calender	08.10 1812

Assistent Johan Friedrich Lammersens bibliotek ved hans død 12.2. 1826:

En dansk bibel med stor stiiil
 En Psalmebog med stor stiiil
 En psalmebog smaastilet
 Den lille Voltaire
 Fabri Geographie
 Willaume Menneskets historie
 Fabricius Grønlandske Ordbog
 Fabricius Grammatik
 Clausen Prædikener i 2 bind

I assistent Lammersens skifte findes kun én af de 16 bøger, han havde købt på auktion. Det var en grønlandsk grammatik. Desuden manglede to bøger – *Knigge Omgang med mennesker* og *Caspari Lærebog i jordbeskrivelsen* – som står på hans liste fra 30. juni 1825.

juni 1825. To af bøgerne findes ikke i boet 7½ måned senere. Dertil kommer 15 bøger, han havde købt på auktion 1800-1812.

Der er ikke lavet nogen oversigt over, hvor mange af bøgerne der er forsvundet 5, 10, 15 etc. år efter købet. Der er mange faktorer, der spiller

ind, med hensyn til hvilke bøger man beholder. Bogens alder, tilstand og interessen for dens indhold er væsentlige kriterier. Men generelt er det således, at jo kortere tid mellem køb og skifte, jo større chance for at genfinde bogen.

Nogle typer bøger forsvinder let. Missionskollegiet sendte et stort antal grønlandske bøger: ABC'er, katekismusser, lærebøger i religionen, salmebøger, testamenter o.l. Der blev sendt så mange eksemplarer, at man med rimelighed kan antage, at alle grønlandere og blandinger havde modtaget en ABC, en katekismus og en lærebog.¹⁴ Men de optræder yderst sjældent i skifterne.

Almanakkerne er et andet eksempel. De optræder yderst sjældent i forhold til, hvor mange almanakker der blev sendt til Grønland.¹⁵

Det gælder også romaner, som muligvis blev læst til laser, muligvis hurtigt blev uinteressante.

Flere ejere

For de 1700 bøger, der blev solgt på auktion, og hvor køberen er kendt, kendes navnet på to ejere, den afdøde og køberen. For de købte bøger, der genfindes i skiftet, vil som regel kendes tre ejere, nemlig også den nye køber.

Bådsmand Niels Ravnholts køb af bøger på auktion:

Et menneskes skyldighed mod Gud	16.10 1806
En Liderligs levnet	16.10 1806
En omvendt finlanders Levnets beskrivelse	16.10 1806
Kammerretsordningen	18.08 1808
Aftenerne på lystslottet i 4 bind	18.08 1808
Kloppenborgs geographie i 2 dele	18.08 1808
Danmarks og Norges Beskrivelse af Holberg	22.07 1808
De 12 sovende jomfruer, 3 dele i 1 bind	22.07 1808
Philosophie for ulærde	08.10 1812
Erfarings Skole i 3 bind	08.10 1812
En psalmebog	28.09 1820
En psalmebog med stor stil	22.09 1820
Det nye Magasin, 1 bd	17.09 1832

Som det ses, købte matros Niels Ravnholt adskillige bøger på auktion. Der er både religiøse, oplysende og underholdende titler blandt bøgerne. Men der findes ingen bøger i skiftet efter ham i 1841.

Men i nogle tilfælde er det muligt at finde flere ejere. Købmand Rosbach ejede Fabricius' *Grønlandsk Grammatik*. Efter hans død blev den købt af assistent Carl Egtved, og ved auktionen i hans bo blev den købt af assistent P. N. Egede. Ved hans død i 1839 blev den købt af Christian Kragh, der rejste til Danmark i 1842.

Rosbach ejede også Bärens' *Formularbog til kontrakter*, som han havde købt, da købmand C. F. Rousing i 1812 solgte nogle bøger på auktion. Den blev også købt af Egtved, og efter hans død i 1828 købt af P. G. Kirchheiner. Kirchheiner døde i 1875, og bogen er ikke genfundet i dennes bo.

Carl Egtved ejede første bind af Holbergs *Epistler*, som efter hans død blev købt af købmand Plum. Den gik videre til bådsmand Peter Rasmussen og købmand J. P. Petersen. Der er ingen oplysning om, hvem der købte den på auktionen efter Petersen. Men i perioden 1828-50 har den således haft 5 ejere.

Handel med bøger

Bogauktionerne var kun én måde at få bøger på i Grønland. Formentlig har alle købmænd og assistenter, en stor del af håndværkerne og nogle af matroserne haft bøger med ved ankomsten. Det er imidlertid ikke muligt at sige noget om omfanget heraf.

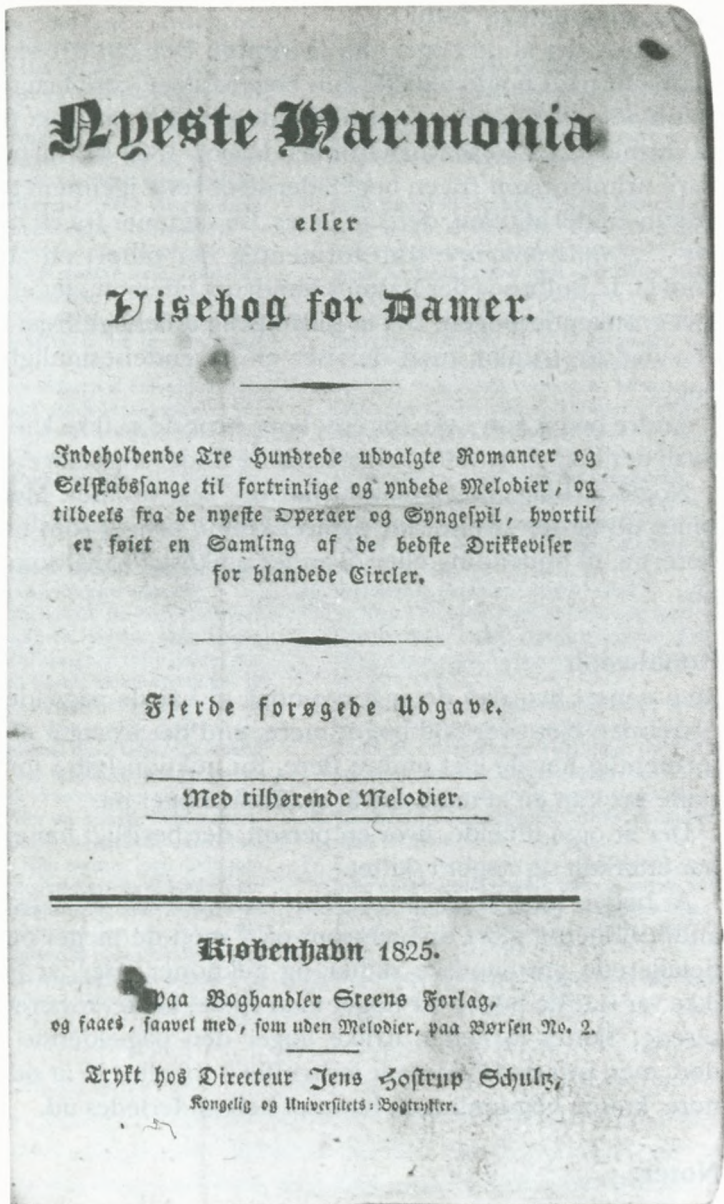
Mange fik også tilsendt bøger fra Danmark. Købmand Rosing i Jakobshavn fik således i 1841 tilsendt en kasse med bøger, dækketøj m.m. fra C. Rosing og en pakke med bøger fra prokurator Dahl. Læge C. N. Rudolph fik i 1847 fra boghandler Klein en kasse med angivet værdi 304 rigsdaler.¹⁶ Endelig er der også handlet og byttet bøger indbyrdes i Grønland.

Den interne handel mellem personer kan ikke dokumenteres. Men i flere tilfælde, hvor en titel optræder to steder, kan man have mistanke om, at det drejer sig ikke alene om samme titel, men om samme eksemplar, selv om der ikke er dokumenteret køb.

Købmand Hans Rosing solgte en del bøger på auktion i september 1833, heriblandt 14 bind af *Schous Forordninger*. De blev købt af matros Johan Nicolaisen. Men da matros Peter Klippen døde i oktober 1833, ejede han 14 bind af *Schous Forordninger*. Alle tre var på det tidspunkt ansat i Godhavn. Johan Nicolaisen rejste til Danmark i 1835, så en kontrol er ikke mulig.

Rosing solgte også 7 bind af *Rüses Archiv* for 1822 til Peter Klippen og 7 bind fra 1823 til Jens Lund. Som nævnt tidligere findes de ikke i skiftet efter Klippen, og der er ingen registrering af Lunds skifte. Men det er muligt, at de 14 bind af *Rüses Archiv*, som Carl Huck ejede ved sin død i

I de lange vinteraftener kunne man fordrive tiden med sang og musik. Mange efterlod sig violiner, noder og sangbøger. I skiftet efter købmand Søren Kornerups hustru Andrea findes *Nyeste Harmonia* eller *Visebog for Damer*, en bog hun formentlig medbragte, da hun i 1833 rejste til Grønland for at blive gift.

1835, er identiske med disse bøger. De blev solgt kontant, så køberen er ukendt. Men i 1850 efterlod købmand Johan Peter Petersen sig 11 bind af *Rüses Archiv* for 1822 og 1823.

Hvor går bøgerne hen?

Hvad blev der af de bøger, der forsvandt. Det kan der være mange forklaringer på. I nogle tilfælde kan bogens sider være brugt til trækpapir. Det bløde papir, som mange af datidens bøger var trykt på, er velegnet til formålet. I Clauthavns Grønlænderbog 1838-42¹⁷ ligger der således flere strimler papir fra en bog. Siderne er revet igennem på langs, så det er kun en del af titlen, der kan læses. De stammer fra en bog »*Maria Stuart ..... eltindehistorier*«, som formentlig har tilhørt en af assistenterne Poul G. L. Bolbroe eller Rasmus Møldrup, eftersom det er de to, der har ført grønlænderbogen. Det er selvfølgelig tilfældigt, hvad der er bevaret af sådanne strimler, men de viser en anvendelsesmulighed for gamle bøger.

Andre bøger kan være foræret bort, hvor de så ikke kan spores, enten fordi der ikke er et skifte, eller fordi de findes uspecificeret i et bundt.

Nogle af bøgerne er måske slidt op, læst til laser. Men sikkert ikke smidt ud af den grund, for papiret kunne bruges som forladning i gevæerne, til optænding eller til andet praktisk formål som f.eks. trækpapir.

Konklusion

Men uanset hvordan de er forsvundet, så har de pågældende personer tilsammen ejet over 300 bøger mere, end det fremgår af skifterne. Og formentlig har de ejet endnu flere, for auktionskøb i forbindelse med skifte var kun en af måderne at skaffe sig bøger på.

Der er også tilfælde, hvor en person, der bevisligt har ejet bøger, ikke har efterladt sig bøger i skiftet.

At bøger, især gamle bøger, kan være udeladt af registreringen, har andre tidligere gjort opmærksom på,¹⁸ men de meget omhyggelige og detaljerede grønlandske skifter og auktioner viser, at en bogsamling ikke var statisk; bøger var noget man ejede, købte, forærede væk og kaserede. Skiftet fortæller, hvilke bøger den pågældende ejede ved sin død, men hvis dødsfaldet var indtruffet 5, 10 eller 15 år tidligere eller senere, kunne bogsamlingen have set helt anderledes ud.

Noter:

1. Tallet er lidt usikkert. Der var, som nævnt senere, mange, der var i Grønland i to eller flere perioder. Tømrer Ole Nielsen, der var i Grønland 1796-98, kan være identisk med tømrer Ole Nielsen Søholm, der kom til Grønland i 1802. Men navnelighed alene er ikke noget bevis. Der var i 1788-89 fem personer ved navn Jørgen Pedersen ansat ved

KGH i Nordgrønland, en bødker ved Løgen Godhavn, en formand og en matros ved Fortunebay (ved Godhavn), en tømrer ved Iglytsiak og en matros ved Arveprinsens Ejland. I 1788-92 var Thomas Andersen kok ved Umanak, og bådsmændene i Umanak i denne periode hed også Thomas Andersen.

- Derfor er personer med samme navn kun antaget for at være identiske, hvis der er stærke indicier for det. Det betyder, at samme person kan være talt med to gange. Ligeledes er det muligt, at to personer er antaget for at være én, trods al omhu.
- En kontrakt gjaldt normalt for tre år. Men nogle udelige personer blev hjemsendt efter et eller to år, ligesom nogle ansatte døde få måneder efter ankomsten til Grønland.
  - Kateketerne var lærere og hjælpepræster, der uderviste og holdt gudstjeneste, døbte og begravede. De kunne ikke foretage vielser eller altergang. En del kateketer havde først været ansat ved KGH, inden de blev ansat som kateketer.
  - I begyndelsen blev lederen af kolonien betegnet som købmand, fordi hovedopgaven var handel. Senere blev betegnelsen ændret til kolonibestyrer. I Nordgrønland skete ændringen i 1828, i forbindelse med at Ludvig Fasting blev inspektør.
  - Et udsted var en handelsplads under en koloni. Udstederne blev som regel bestyret af danske håndværkere. Dydige matroser kunne også blive sat til at bestyre udsteder.
  - Det giver nogle metodiske problemer. Der er således flere matroser, der har købt bøger, end det fremgår af skemaet, fordi en del matroser, der købte bøger, blev forfremmet til bådsmænd eller udstedsbestyrere. Men da mange også købte bøger efter forfremmelsen, ville en inddeling efter køberens stilling på købstidspunktet betyde, at en del personer kom til at stå to steder. Det ville give det udseende af, at der var mange flere købere, end det rent faktisk var tilfældet. Hvis man kun købte bøger som matros, men døde som bådsmænd, ville det også give problemer. Man ville stå ét sted som ansat og samme sted med skifte, men et andet sted som køber, hvorved procentberegninger ville blive uholdbare. Jeg har derfor valgt at anbringe hver person i én kategori, uanset hvad han var på købstidspunktet, selv om det heller ikke er problemfrit.
  - »Blandinger« er den samtidige betegnelse for personer med mindst én europæisk forfader.
  - Optalt på grundlag af listerne over KGH-ansatte i Nordgrønlands inspektoratsarkiv.
  - F. Elle Jensen: Bøger i Viborg, *Fra Viborg Amt* 1964.
  - Spækskæreren var ansvarlig for flænsningen af de fangne hvaler. Han er placeret i håndværkergruppen. Ud over de optalte 71 bøger ejede Andreas Larsen også »Adskillige Historier etc.« og »Nogle Fortællinger«.
  - I et enkelt tilfælde kan den sidste antagelse bekræftes. Assistent H. N. P. Jørgensen satte nogle ejendele til auktion i Claushavn 1844, og ved auktionsforretningen blev tre af bøgerne solgt kontant. Auktionen er imidlertid også indført i Christianshåb hovedbog, og her er der navne på de tre kontant-købere. De var alle tre ansat på skibet Julianehåb.
  - Nogle bøger optræder i flere skifter og de er talt med, hver gang de optræder. En bog, der findes i tre skifter, vil derfor stå som tre bøger.
  - Personerne i kolonne 1 og 3 i tabel 2.
  - Se Niels Frandsen: Lært at læse – og hvad så? Grønlandske bøger i Nordgrønland 1791-1850, *Grønlandsk Kultur- og Samfundsforskning* 98/99, s. 201-16.
  - Af KGH's regnskaber fremgår det, at der hvert år blev sendt almanakker til Grønland. F. eks. fik Christianshåb i perioden 1826-1835 årligt mellem 4 og 13 almanakker, i alt 79. For 7 kolonier gennem 60 år bliver det en del.
  - Jakobshavn Hovedbog 29.7 1841 og sammesteds 3.7 1847.
  - Af grønslænderbog er en regnskabsbog, hvor hver enkelt grønslænder køber og sælger er indført. Se Niels H. Frandsen: Slægtsforskning i Grønland, *Personalhistorisk Tidsskrift* 1997, s. 139.
  - Bl.a. Charlotte Appel: Kunne læse udi bøger prent, *Bol og By* 1995:2, s. 32.

Langstedstudier I

Af Villads Villadsen

I et skifte på Lolland i 1763 optrådte en dreng ved navn Preben Hansen Langsted. I standardværket om danske prokuratorer nævnes en advokat ved samme navn, hvis skæbne efter 1745 angives som ukendt. En undersøgelse af, hvorvidt de to navnefæller var beslægtede, afdækkede mindst fire familier med slægtsnavnet Langsted. Nedenfor redegøres for de to ældste af slægterne.

Da jeg for ca. 10 år siden arbejdede med rådmænd i Nakskov Jørgen Jensens efterslægt, stødte jeg på en af hans efterkommere, en dreng ved navn Preben Hansen Langsted. Han kendtes kun fra sin mors skifte i 1763,¹ hvor hans alder ikke var angivet.

For et par år siden faldt jeg tilfældigt over en advokat af samme navn i standardværket om danske prokuratorer.² Det var angivet, at hans skæbne efter 1745 var ukendt. Et sådant sammenfald af fornavn, patronymikon og slægtsnavn vil vel pirre enhver slægtsforskers nysgerrighed, og jeg satte mig for at undersøge, om de to navnefæller var beslægtede og i så fald hvordan.

Jeg kom herved på sporet af en række personer af navnet Langsted, som tilhørte 5 forskellige slægter, hvoraf to dog var hængslet sammen med en tredje gennem to kvinder. De fire familier har med sikkerhed og den femte sandsynligvis deres udspring i landsbyen Langsted i Verninge sogn i Odense amt. Jeg fandt også nogle Langsteder, der ikke lod sig indplacere i de nævnte slægter.

Da disse familier ikke ses at have været dyrket før, og da i hvert fald én af dem har nulevende efterkommere, vil en redegørelse over tid måske kunne have interesse. Det bør allerede her siges, at det oprindelige spørgsmål ikke har kunnet besvares med fuld sikkerhed, men kun ved indicier, der peger på, at drengen på Lolland var sønnesøn af prokuratoren på Fyn.

Nedenfor behandles først den ældste slægt, nemlig de mandlige og kvindelige descendenter af ridefoged Preben Hansen i det omfang, de bærer navnet Langsted. Derefter følger efter samme retningslinier efterkommere af ridefogedens enkes anden mand, kapellan Rasmus Olsen.

Langsted landsby på Fyn – udspring for fire, måske fem, slægter med navnet Langsted.

Det understreges, at der ikke er tale om fuldstændige stamtavler, idet gifte kvinders afkom med andre efternavne end Langsted ikke medtages. Første led af sådanne nævnes dog kursorisk i noterne.

I. Ridefogeden og hans efterkommere

Første generation

Predbjørn Hansen, født ca. 1600, død ca. 1648 formentlig i Tommerup sogn, Odense amt. Ridefoged ved de svenske herrers gods på Fyn. Gift ca. 1640 med Johanne Claudatter, død før 1666³ i Vervinge sogn, Odense amt eller i Fredericia. 3 børn (II 1-3). Hun blev gift 2. gang ca. 1650 med kapellan Rasmus Olufsen, født ca. 1618, død 11.1.1689 i Fredericia.

Under krigen mellem kong Hans og Sten Sture (1501-04) holdt Niels Clausen Sparre til Ellinge i Skåne med svenskerne. Han blev derfor i 1505 fradømt ære, liv og gods, herunder en del strøgods på Fyn, der blev inddraget under kronen. Ved Chr. III's kroning i 1536 overtalte den svenske udsending, Niels Bjelke, der var barnebarn af Niels Sparre, kon-

Regningsbogs forretnings, af di nu
 Summa - - - - - 1817 Rdr 88.

Der imod diindig Rødfællige udgifter
 Effort som: med Regningsbogs forretnings,
 som endog sig tillæmmen Hugs - 738½ Rdr
 188.

Daar de Effort sig, beifør igim Gødselling,
 som endog sig tillæmmen Hugs - 1078 Rdr =
 = 27 68.

Der forretnings Summa som sig igim som
 som: som som som, la det oppbørg, till
 ta af end mindre summe Rødfællige og som end,
 som som end som som, Effort som som
 som end som. Effort end Gødselling, som som =
 = end end la det oppbørg, som - 300 Rdr.

Der som end Effort som, som end som som som
 som som som end som som, som som
 som som som som 17 Mars 1644.

Predbjørn Hansens
 1644

gen til at give det konfiskerede gods tilbage til arvingerne i Sverige. Det skete også i løbet af 1540'erne og siden gik godset i arv indenfor de svenske familier Bjelke og Banner.⁴ Ejerne lod strøgodset, der gik under navnet »De svenske Herrers gods på Fyn«, administrere af danske fogeder. En af dem var Predbjørn Hansen, der tiltrådte efter maj 1635.⁵ Inden sin død i 1640 stillede den daværende godsejer, Niels Bjelke (født 1569), en større gård i Tommerup sogn, Baagaa, (nu Bågegård) til Predbjørn Hansens frie rådighed »for sin beswering og løn, fri forundt«.⁶ Predbjørn døde før 7.8.1649⁷ og Johanne Clausdatter ægtede kort efter Rasmus Olufsen, der i 1648 var blevet kapellan i Vemming. Om ham og hans efterslægt henvises til afsnittet »Kapellanen og hans efterkomme- re« neden for.

Ridefogedens tre sønner, Claus, Hans og Henrik, blev alle præster. Ved indskrivningen på universitetet anvendte de tilnavnet Langsted (Langstadius) efter den landsby i Vemming sogn, hvor de var opfostret af deres stedfar. Medens de to yngste gik på Odense gymnasium, fik de tillagt de degnpenge, som sædedegnen i Vemming var forpligtet til at udrede.⁸

Anden generation

Børn af Predbjørn Hansen og Johanne Clausdatter (II 1-3):

II 1: *Claus Predbjørnsen Langsted*, født ca. 1640 formentlig i Tommerup sogn, Odense amt, død 7.11.1682 i Nexø sogn, Bornholms amt.⁹ Sognepræst i Nexø-Bodilsker. Provst over Bornholms provsti. Gift 1. gang 5.11.1673 i Bodilsker med Christine.¹⁰ Gift 2. gang 1679 (tilladelse til ægteskab uden troløvelse og lysning 1.9)¹¹ med Mette Elisabeth Maccabæus, født 17.10.1660 i Ibsker sogn som datter af kaptajn Christian Maccabæus¹² (1634-1687) og hustru Elisabeth Sophie von Haven (død 1664), begravet 21.2.1722 i Vester Åby sogn, Svendborg amt.¹³ 1 barn: (III 1). Hun blev gift 2. gang 1684 (tilladelse uden troløvelse og lysning 25.8)¹⁴ i Nexø med amtsskriver August Deckner (1656-1691).

Hr. Claus, der var opkaldt efter sin morfar, var nok den mest begavede af de tre fogedsønner. Han blev student fra Odense i 1660, baccalaureus allerede i 1664 og magister 5.7.1665.¹⁵ Året efter kaldte 7 kaldsmænd ham til pastor i Vemmings annekssogn Køng, men da der var flertal for en anden, blev det ikke til noget.¹⁶ Det hævdes, at han herefter blev residerende kapellan i Rønne-Knudsker, men det er næppe rigtigt.¹⁷ Sognepræsten i Nexø-Bodilsker, hr. Oluf Sørensen, blev 23.12.1670 »formedelst nogen forseelse« suspenderet og Claus Langsted blev beskikket af kongen for det tilfælde, at hr. Ole blev fradømt sit embede.¹⁸ Det blev han og 5.10.1671 overtog magisterens kaldene.¹⁹ Der var nogen surhed

over det blandt sognefolket, der mente, at det var skik på stedet, at de ved flertal kunne bestemme, hvem de ville have, og de havde valgt hr. Bent Joensen, som nu måtte nøjes med at blive kapellan i Ibsker sogn.²⁰

Da landprovsten, hr. Jens Lassen i Rønne, døde 1.1.1680, succederede Claus Langsted ham i embedet.²¹ Han har sikkert været ret selvskreven hertil på grund af sin lærdom. Han havde publiceret 5 latinske disputater og bidraget til *Atlas Danicus* med bemærkninger til afsnittet om Bornholm.²² Hans enkes valg af ny ægtefælle var ikke det bedste. Amtsskriver Deckner blev 13 år efter ægteskabet med Mette Maccabæus afsat og dømt som bedrager til kagstrygning og brændemærkning med tyvetegn i panden. Han døde som slave på Bremerholm nytårsaften 1691. Det må have været et chok for hende og hendes fine familie. Hun døde hos sønnen Predbjørn Clausen Langsted (III 1), der var blevet præst på Fyn.

II 2: *Hans Predbjørnsen Langsted*, født ca. 1645 formentlig i Tommerup sogn, Odense amt, død 1687 i Nyker sogn, Bornholms amt. Skoleholder på Bornholm, kapellan i Olsker-Allinge sogn, sognepræst i Nyker sogn. Gift 1. gang uden trolovelse og lysning 1.8.1680²³ i København i Holmens kirke med Anne Christensdatter. Gift 2. gang med Ellen Poulsdatter Ancher, født i Hasle som datter af provst, sognepræst til Hasle og Rutsker Poul Hansen Ancher (ca. 1630-1697) og hustru Karen Jensdatter Sode (1639-1684), død efter 1733. 2 børn: (III 2-3). Hun blev gift 2. gang med gårdmand Niels Hansen i Rutsker, begravet 24.11.1731 i Sandvig sogn. Hun havde 5 børn med Niels Hansen.

Ridefogedens anden søn, der var opkaldt efter farfaderen, fik sin afgangseksamen fra Odense Gymnasium 20.7.1666. Han blev indskrevet ved universitetet, men det ser ikke ud til, at han fik attestats. Da pastor Jacob Jensen Sode i Allinge, formedelst sin langvarige svaghed, 8.7.1679 søgte om at få Hans Predbjørnsen til medtjener, havde denne »paa nogle Aars Tid været Rector Scholæ paa landet Borringholm«. Det var sikkert storebror Claus, der havde fået ham til øen. Kancelliet bad Sjællands bisp, Hans Bagger, om at eksaminere ham. Det fremgik af hans erklæring, at han tidligere havde eksamineret supplikanten, hvis svaghed stadig var vitterlig. Han havde dengang fundet ham »groff og wanwittig«²⁴ og havde ingenlunde kunnet approbere ham til kapellan, end mindre med ret til succession. Man havde nu igen rekommanderet ham, og da han havde gode vidnesbyrd fra akademiet, ville bispen, hvis supplikanten i sand guds frygt ærligt ville læse i den hellige skrift, kunne indstille ham til kongelig dispensation.²⁵ Det turde jo være en noget forbeholden anbefaling, men udnævnelsen kom da i stand 13.9.1679. Ja-

cob Jensen blev »imidlertid af Gud hjulpet til sin sunde førlighed igen, og da der derved var blevet meget lidt for dem begge at leve af«, ansøgte hr. Hans i 1685 om det ledige embede som præst i Nyker efter Hans Jensen Sode. Ansøgningen blev bevilget den 18.9.1685,²⁶ men da var han også blevet gift 2. gang. Denne gang med landprovstens datter, der var søsterdatter af den afdøde præst.

Den nye Nykerpræsts første kone, Anne Christensdatter, som han måske havde truffet i København, da han var i byen for at blive eksamineret af bispem, var efter sigende datter af en kongelig renteskriver.²⁷ Hun havde ved brylluppet været enke i 5 år.²⁸ Hans 2. kone, Else Poulsdatter Ancher, var ud af en kendt bornholmsk familie.²⁹ Hendes far opnåede megen hæder ved sin deltagelse i opstanden mod svenskerne på Bornholm i 1658. Efter kun ca. 2 år som præst i Nyker døde Hans Langsted, angiveligt på prædikestolen i den smukke rundkirke.³⁰ Hans enke, der var efterladt med 2 ganske små børn, fandt en ny mage i en gårdmandssøn fra sognet, Niels Hansen,³¹ med hvem hun fik yderligere 5 børn,³² herunder den Hans Langsted, der som regimentsskriver på Fyn blev stamfader til en anden Langstedslægt. Efter Niels Hansens død i 1731 skulle hun ifølge skiftet have sit ophold hos en svigersøn, Westh Jensen Skou på Hammersholm i det nuværende Allinge landdistrikt, men hendes begravelse er alligevel ikke at finde i Allinge-Sandvig kirkebog og ej heller andetsteds på øen.³³

II 3 *Henrik Langsted (Schurmann)* født ca.1645, formentlig Tommerup sogn, død aug./sept. 1695 i Brahetrolleborg.³⁴ Hjælpepræst og senere sognepræst i Brahetrolleborg sogn, Svendborg amt. Gift med Martha Lauritsdatter Friis, død 25.5.1730 i Flødstrup sogn, Svendborg amt.³⁵ 7 børn.³⁶ Hun blev gift 2. gang med eftermanden, pastor Anders Svitzer (ca. 1660-1713). Student fra Odense 20.7.1666, d.v.s. samtidig med broderen Hans; måske var de tvillinger. Ordineret 8.3.1676 som pastor adjunctus i Brahetrolleborg og Krarup sogne.³⁷ Herefter navneforandring til Schurmann. Under dette navn sognepræst til Brahetrolleborg i 1682. Om årsagen til navneskiftet har sognepræsten til Vester Åby, Claus Pedersen Reenberg, i en udateret notits i sognets Liber Daticus I s. 190, oplyst, at »Hr. Hendric Langsted med sine Sønner tiltog sig det Navn Schurmann imod en visse foræret Arvepenge«. ³⁸ Det har ikke været mig muligt at finde ud af, hvem den arvelader var, der således købte sig til sit slægtsnavns fortsættelse, men en af konsekvenserne af navneforandringen er, at ridefogedens tredje søns efterslægt, der omfatter mange interessante personer, herunder mange gejstlige, falder uden for denne undersøgelses rammer.

Tredie generation (III 1-3)

Barn af Claus Predbjørnsen Langsted og Mette E. Maccabæus:

III 1 *Predbjørn Clausen Langsted* født 1681³⁹ i Nexø, død 24.8, begravet 2.9.1735 i Vester Åby sogn, Svendborg amt. Hofmester på Brahetrolleborg, sognepræst til Vester Åby og Åstrup sogne. Gift 13.10.1723 i Frørup sogn, Svendborg amt med Anne Jensdatter Achton født 31.1.1704 i Frørup som datter af sognepræsten samme sted, Jens Henriksen Achton (1663-1711) og hustru Karen Pedersdatter Friis (1678-1754), død 14.12, begravet 20.12.1773 i Horslunde sogn, Maribo amt. Ingen børn. Hun blev gift 2. gang 1.5.1737 i Frørup med eftermanden Claus Pedersen Reenberg (1701-1766).

Man kan grunde over, hvordan Preben Langsted, hvis far døde, da drengen var 1 år, og hvis stedfar blev afsat i vanære, da knægten kun var 10, har kunnet holdes til bogen. Det mest sandsynlige er nok, at farbroderen, Hans Predbjørnsen Langsteds enke, Ellen Poulsdatter Ancher og hendes anden mand, Niels Hansen, har taget ham til sig og sørget for hans skolegang. Nok er det, at han blev immatrikuleret 6.7.1700 efter privat forberedelse. Sin embedseksamen fik han så sent som i nov. 1712, men da også med *laudabilis*.

Den 5. sept. 1713 gav etatsråd Herluf Trolle til Eriksholm,⁴⁰ som værge og kurator for sin brodersøn Niels Trolle⁴¹ til Brahetrolleborg, Hr. Preben, »hvis lærdom og pligtskyldighed« var ham vel bekendt, kaldsbrev på Vester Åby og Åstrup sogne, når den derværende præst døde eller forlod kaldet. Kort efter døde Herluf Trolle og Preben Langsted måtte selv indsende kaldsbrevet til konfirmation. Han oplyste herved, at han nogle år havde været betroet at opvarte baron Niels Trolle som hofmester,⁴² og at han havde fortsat sine studier på fremmede universiteter. Han levede nu i håbet om snart at kunne tiltræde embedet, »helst som jeg med Tiden bliver en aldrende Karl«. Han mindede også om, at han i 1704 havde holdt en solemne oration i Wittembergs slotskirke i anledning af Hans Majestæts fødselsdag, hvoraf latinske eksemplarer samme dag var overgivet kongen på Frederiksberg slot af brandmajor Fuchs og blevet antaget i nåde.⁴³

Den kgl. konfirmation fulgte 8.3.1715,⁴⁴ men først i okt. 1721 blev kaldet ledigt, hvorefter hofmesteren 21.12 samme år kunne tiltræde det embede, han havde ventet på i 8 år.⁴⁵ Han kunne da også se frem til en ventende arv efter førnævnte brandmajor Godfred Fuchs og hans kone Birgitte Nielsdatter.⁴⁶ De ejede fra 1701 til 1722 en ejendom i Østergade 34 i København⁴⁷ og bestemte i et fælles testamente af 27.8.1723,⁴⁸ at han skulle arve halvdelen af boet efter den længstlevende. De gode udsigter og det fede kald satte ham i stand til også at hjemføre en præste-

datter af god familie. Men ak, da Birgitte Nielsdatters bo blev gjort op i 1727, skyldte hun 938 rd. væk.⁴⁹ Pastor Langsteds nære forhold til ægteparret Fuchs skyldtes måske, at han logerede hos dem i sin studietid.

Preben og Anne Langsted oprettede et gensidigt testamente af 2.6. 1735,⁵⁰ men inden det blev konfirmeret, var han afgået ved døden.⁵¹ Enken fandt trøst hos kaldets eftermand, med hvem hun levede på stedet i yderligere 29 år. Efter hans død i 1766 drog hun til sin yngste datter af 2. ægteskab, Christiane Charlotte Martinette, der var gift med sognepræst C. P. Thoring i Horslunde, hvor hun døde 7 år senere.

Børn af Hans Predbjørnsen Langsted og Ellen Poulsdatter Ancher (III 2-3):

III 2 *Preben Hansen Langsted* født 1682 eller 1684 i Nyker,⁵² begravet 27.4. 1747 i Kolding. Prokurator. Gift 1. gang 30.7.1716 i Brylle sogn, Odense amt med Dorthe Mogensdatter, født 25.1.1696 i Brylle sogn som datter af gårdmand på Thoboegård Mogens Sørensen⁵³ (-1710) og Johanne Nielsdatter (1666-1734), død 6.1, begravet 12.1.1733 i Odense (Skt. Hans). 5 børn (IV 1-5). Gift 2. gang 8.7.1733 i Nørre Sandager sogn, Odense amt med Anne Catrine Blangsted,⁵⁴ døbt 8.10.1695 i Kolding som datter af regimentsskriver Søren Blangsted og hustru Margrethe Catrine Henriksdatter, begravet 13.2.1766 i Odense (Skt. Hans).

Preben Langsteds far døde, da drengen var 5 år, og hans uddannelse er formentlig blevet bekostet af stedfaderen, Niels Hansen. Der foreligger intet om, hvor han har lært sig den fornødne jura, men måske har han arbejdet ved forskellige retter eller på godskontorer. I hvert fald fik han 27.10.1712, altså da han var ca. 30 år, beskikkelse som prokurator af stiftamtmand Pritzbuier i Odense.⁵⁵ Derved skulle han jo kunne forsørge en familie, og han fandt i Dorte Mogensdatter en hustru, hvis far fæstede den største gård, Thoboegård, i Brylle sogn.⁵⁶ Han boede hos svigerforældrene det første par år og hans første barn blev døbt i Brylle.

Fra marts 1717 udviklede der sig i Odense en syv år lang fejde mellem en nyudnævnt borgmester Friis og nogle borgere på den ene side og rådmænd og anden øvrighed på den anden side.⁵⁷ Langsted kastede sig ind i striden på borgmesterens side og hjalp ham med at ophidse borgerskabet. Der blev nedsat en uvildig kommission til at gøre ret og skel, og den 17.1.1724 blev Langsted idømt en mulkt og frakendt sin prokuratorbestalling. Han fik dog i 1726⁵⁸ tilladelse til at appellere dommen ved indstævning af rette vedkommende modpart, selvom ankefristen var udløbet, og han må have generhvervet sin beskikkelse, for i 1733 mødte han for nogle oprørske mesterlektianere i en sag mod latinskolen. Han optrådte her stærkt provokerende og drillende over for skolens rektor, Thomas Aabye.⁵⁹

Samme år døde hustruen og efterlod ham med 5 umyndige børn. Ved skiftet⁶⁰ ansattes hans gård i Storegade til 200 rd. og som det eneste andet større aktiv nævnte han sin fædrene arv på 200 rd., der indestod hos hans mor, Else Poulsdatter Ancher i Sandvig. Han skyldte imidlertid penge væk, både til sin fætter, Frederik Schurmann, og sin svoger, jægeren Søren Thoboe, til byfogeden og byskriveren, til købmand og skrædder, og der blev intet at arve for børnene. Han lovede dog »ud af faderlig Kjærlighed, at give dem en sømmelig Education efter hans forhaabentlige tilstundende Avancement og nye Ægteskabs indgaaelse«. Han ville også dele med dem »noget lidt Arv, han maatte være tilfaldet, naar de kunne forsørge sig selv, om Gud ellers indtil saa længe ville spare ham Lifvet«. Det lød jo kønt, men det må bemærkes, at han allerede i 1732 havde givet afkald på sin fædrene arv på 260 sletdaler til fordel for sin mor eller sine halvsøskende.⁶¹ Angivelsen af arven som aktiv i skiftet i Odense turde derfor være noget dubiøs. Når han endvidere henviser til sit nye ægteskab, er det også at stikke skifteretten blår i øjnene, thi Anne Catrine Blangsted var datter af en afskediget regimentsskriver, der i 1696 havde siddet arresteret på Koldinghus i 4 år på grund af kasse-mangel. Han kom først ud, efter at alt hans gods var taget i udlæg, og han havde givet revers på alt, hvad han i fremtiden måtte tjene.⁶² Så nogen medgift eller arv kunne han ikke påregne derfra.

I april 1734 pålagde byfogeden ham at betale 75 rd. til materielskriver Niels Christensen, men Langsted trænerede sagen et år, og fik så lov at appellere, selv om ankefristen også denne gang var udløbet.⁶³

Et par år senere kom han igen i vanskeligheder. Højesteret fradømte ham 30.9.1737 hans embede for hans »vrage og uretvis rettergang«, fordi han i en sag om en omtvistet stud mellem oberstløjtnant J. P. Hagedorn til Harridslevgård og provst H. A. Hviid i Hårslev, som han repræsenterede, havde fremstillet falske vidner og tilbudt at aflægge ed på noget de facto urigtigt.⁶⁴ I september 1738 søgte han om benådning (opvisning) under henvisning til, at han havde været prokurator i 28 år og opført sig upåklageligt (sic!). Ansøgningen blev afslået af kammerkollegiet, der tørt bemærkede: »Herved er intet at gjøre«. Han gentog sin bøn i juli 1739 og henviste til, at han nu var 55 år og fattedes brød til sig og sine fem umyndige børn. Anmodningen blev afslået igen ligesom en tilsvarende i december 1739. I en ny memorial af 7.3.1740 henstillede han, om hans forseelse dog ikke kunne anses for afsonet med de tre års suspension. Denne gang blev der indhentet en erklæring fra justarius, der forsigtigt skød bolden videre til stiftamtmanden, »saa man kunne faa at vide, at det ikke var en Habitude hos Supplikanten at øve slige Ting«. Gehejmeråd Sehested og magistraten forbarmede sig og gav ham

et godt lov, men henstillede, at han blev formanet at tage sig i agt i fremtiden, ligesom han skulle aflægge en ny prokurored. Han fik bevillingen igen 12.8.1740.⁶⁵

Men det gik stadig ned ad bakke. Forretningen var skral, og han flyttede uden familien til Kolding, måske på flugt fra kreditorerne. I regnskabet for kopskatten 1743 noterede magistraten, at han egentlig burde betale 12 rd. som en rettens betjent, men ville blive ligestillet med en borger (4 rd.) »i Henseende til hans store Uformuenhed«, og i skattemandtallet for 1744 hed det: »uden Formue, kan intet betale«. ⁶⁶ Han stred sig dog videre, indtil han døde i 1747.⁶⁷

Man får af akterne indtryk af, at »den skrivelystne prokurator« var en uforbedrelig sangviniker, der i sin kamp for sig og sine ikke skyede noget middel og derved fik en tragisk, om end selvforskyldt skæbne.

Anne Catrine Blangsted levede i endnu 19 år. Hendes bo havde kun en nettoværdi af 45 rd., der efter to års skiftebehandling blev fordelt mellem en række udarvinger.⁶⁸

III 3 *Anna Hansdatter Langsted* født før ca. 1687 på Bornholm, død maj 1725 i Østerlars sogn, Bornholms amt.⁶⁹ Gift 1. gang ca. 1707 med gårdmand Bendix Jacobsen Rottensten, født 1646 i Østerlars som søn af Jacob Fabian Rottensten (1624-1704), begravet 19.5.1717 i Østerlars sogn. Gift 2. gang ca. 1718 samme sted, med Herman Clausen, død 1750 i Østerlars sogn. 5 børn i første ægteskab, og 4 børn i det andet.

Preben Prokurators søster, Anna, der var opkaldt efter faderens første kone, Anne Christensdatter, førte en mere jordbunden tilværelse end broderen. Hverken hendes fødselsår eller dødstidspunkt er kendt, da hendes begravelse ikke ses indført i Østerlars kirkebog. Der er derimod et skifte efter hende i 1725. Hendes første mand,⁷⁰ der forinden havde været gift med Kirsten Andersdatter (død 1706), med hvem han havde 5 børn,⁷¹ ejede gård nr. 21 i Østerlars, kaldet Heslegård. Han var ca. 40 år ældre end hun, og nogle af hendes stedbørn må have været ældre end hun selv. De fik sammen 2 sønner og 3 døtre,⁷² inden den gamle bonde- mand døde i 1717. Gården overtoges af hendes anden mand, med hvem hun fik yderligere 3 sønner og en datter.⁷³ Så der har været trængsel om langbordet til sidst.

Fjerde generation (IV 1-5)

Børn af Preben Hansen Langsted og Dorte Mogensdatter:

IV 1 *Else Cathrine Langsted* døbt 3.5.1718 i Brylle sogn, Odense amt, død 1795 i København. Ugift. Københavns skattemandtall i 1762 viser, at Else Langsted da var tjenestepige hos en slagterenke i Mikkell Bryggersgade

177. I 1766 blev hun optaget på Vartov hospital, hvor hun fik tildelt en seng, der var betalt af afdøde brygger Lars Jensen Griis.⁷⁴ Hun medbragte sengetøj, 4 skørter, 4 hatte, 2 gamle kåber, 4 tørklæder og noget undertøj. Hun havde ingen arv i vente og intet tilgodehavende at fordr.⁷⁵ Ved folketællingen i 1787 havde hun en af Bartzmands senge og lod sig stolt indskrive som prokuratoratter. I hospitalets mandskabsbog⁷⁶ er hun noteret som afgået 31.5.1795 og er vel da død deromkring.

IV 2 *Hans Prebensen Langsted* født ca. 1720.⁷⁷ Hans anførtes som 13-årig i skiftet efter moderen i 1733.⁷⁸ Sandsynligheden taler for, at han er identisk med den snedker Hans Langsted, der 27.1.1751 blev gift i Nysted med Abigael Caspersdatter Greve, født okt. 1711 i Halsted sogn, Maribo amt som datter af godsforpagter Casper Greve (ca. 1660-1717) og hustru Anne Jørgensdatter (1676-1736), død 24.2.1763 i Våbensted sogn, Maribo amt.

Han blev i begyndelsen af 1754 skoleholder i Hillested sogn, Maribo amt, hvor han lod et dødfødt barn begrave 16.12 samme år. Snart efter var han afløst af en anden.⁷⁹ Siden har han ikke efterladt sig spor i arkivalierne, men han var død i 1763, da der holdtes skifte efter hans enke.⁸⁰ Her nævnes kun ét levende barn af ham (V 1).

IV 3 *Johanne (Dorthea) Langsted*, døbt 27.6.1724 i Odense (Skt. Knud), begravet 19.12.1762 i Rørup sogn, Odense amt. Gift 18.6.1762 i Pårup sogn, Odense amt med organist Anders Henrichsen Bøttger, født ca. 1725, begravet 18.1.1801 i Rørup sogn. Han blev gift 2. gang 16.11.1763 i Vissenbjerg sogn, Odense amt med Anne Catrine Jørgensdatter født 1738, begravet 19.6.1798 i Rørup sogn.

Johanne blev opkaldt efter mormoderen, men i skiftet efter moderen i 1733, da hun var 9 år, kaldes hun også Dorthea efter den afdøde. Hun har sikkert som de andre børn lidt under faderens deroute, men var så heldig, at hendes halvfætter, skovrider Hans Hansen Langsted, tog sig af hende. I hvert fald boede hun hos ham på Krogshøjgård i Pårup sogn, da hun 11.5.1762 i en alder af 38 år blev trolovet med organisten ved Rørup kirke, Anders Bøttger, der tillige var tjener hos den højvelbårne etatståd Hans Simonsen på Erholm. Kopulationsafgiften blev betalt af hendes halvonkel, regimentsskriver Hans Langsted i Odense.⁸¹ Det bemærkedes herved, at brudgommen »exercerer sig udi Musiqven«. ⁸² Men skæbnen slog hurtigt af med sin taktstok. Orgelmesterens hustru døde efter kun godt 5 måneders ægteskab. Med sin anden kone fik Bøttger, der fra 1763 var skoleholder i Gelsted (annekssogn til Rørup) og degn samme sted i tiden 1777-98, fire børn.⁸³

IV 4 *Mogens Langsted*⁸⁴ født ca. 1725, begravet 12.3.1755 i København (Trinitatis). Studiosus. Ugift. Da Mogens var i trettenårsalderen, blev han sendt til hovedstaden og optaget i Vor Frues Latinskoles første lektie. Her fik han som de andre disciple hvert år brødpenge og penge til klæder, sko og skjorter og et årligt stipendium fra renterne af de kapitaler, som veldædige rigmænd stillede til rådighed. Han tjente derimod ikke, som mange af sine kammerater, penge ved at synge for lig. I skolens kvitteringsbog for disse beløb nævnes han nemlig stedse som »Expectant«.⁸⁵ Han måtte gå to år både i tredje, femte, sjette og øverste lektie⁸⁶ og han var derfor en ungersvend med skæg på hagen, da han i 1748 kunne dimitteres. Året efter lod han sig indskrive på universitetet. I 1751 blev han baccalaureus.

Han havde en slægtning i byen, Henrik Manderup Schurmann, der var klokker ved Skt. Nikolaj kirke. Ved hans død i januar 1753 udgav Mogens nogle »Sørgetanker«⁸⁷ over ham, hvoraf det fremgik, at afdøde havde været som en far for sin unge frænde. Det fremgår dog også af digtet, som har overskriften »Omnia sunt vana«,⁸⁸ at Mogens var kummerfuld, desillusioneret og livstræt. Og snart blev han syg af tæring og døde på Regensen, kun 30 år gammel.

IV 5 *Anne Kirstine Langsted*⁸⁹ født 1728. Hun optræder som 5-årig på skiftet efter moderen i 1733, men herefter forsvinder ethvert spor af hende.

Femte generation (V 1)

Barn af Hans Langsted og Abigael Casparsdatter Greve:

V 1 *Preben Hansen Langsted*.⁹⁰ Der vides intet andet om denne person end, at han levede på Lolland i 1763, da hans mor døde, jfr. IV 2. Han kan dengang højst have været 12 år. Det kan selvfølgelig ikke helt udelukkes, at han kan have ført slægten videre, men der er i hvert fald ikke under mine undersøgelser dukket nogen person af navnet Langsted op på Lolland, som kronologisk kan være hans efterkommer. Indtil andet måtte blive bevist, må man derfor kunne tillade sig at betragte ridefogedens efterslægt med navnet Langsted som uddød med denne sønnesøns sønnesøn.

II. Kapellanen og hans efterkommere

Som nævnt ovenfor ægtede ridefoged Preben Hansens enke, Johanne Clausdatter, ca. 1650 den nytiltrådte kapellan i Verninge sogn, Odense amt Rasmus Olufsen. De fik to sønner, Preben Rasmussen og Oluf Rasmussen. Preben fik to sønner, Simon og Rasmus Prebensen, der beg-

ge brugte navnet Langsted efter deres fars fødested. De var barnløse og kapellanens descendens af navnet Langsted omfatter således kun disse to personer (III 1-2).

Først behandles imidlertid stamfaderen Rasmus Olufsen ret udførligt, fordi han som gejstlig har særlig interesse.

Første generation

Rasmus Olufsen født 1618⁹¹ formentlig i Assens som søn af den derværende kapellan Oluf Stephensen,⁹² der i tiden ca. 1625-1631 var sognepræst i Verninge, død 2.11.1689 i Fredericia (Trinitatis). Kapellan i Verninge sogn 1648-1662 og i Fredericia 1662-1689. Gift 1. gang ca. 1650 i Verninge eller Tommerup sogn med Johanne Clausdatter, der døde før maj 1666. 2 børn (II 1-2). Gift 2. gang i Fredericia 25.9.1667 med Johanne Madsdatter, der døde 11.1.1686 i Fredericia. Gift 3. gang i Fredericia med Anna Christenze Pedersdatter Dorsch (Dorschæa), født 1664 som datter af sognepræst i Fredericia Peder Jørgensen Dorschæus (1630-1685) og Anna Cathrine Lauridsdatter (-1668),⁹³ død 20.4.1715 i Fredericia (Trinitatis). 1 barn (II 3). Hun blev gift 1. gang med rektor i Fredericia Christen Andersen Højgaard (1638-1686).

Rasmus Olufsen blev student fra Odense Gymnasium 30.5.1643 og blev indskrevet ved universitetet under navnet Erasmus Olai Veringius eller Fionus.⁹⁴ Uden at have fået attestats blev han i august 1648 indsat som medtjener ved Verninge kirke. Et par år efter ægtede han enken Johanne Clausdatter. De fik en gård i Langsted i fæste af Peder Brockenhuis til Nordskov (Gestelev sogn, Svendborg amt), som ved et gavebrev af 2.7.1651⁹⁵ skænkede den til ægteparret og deres arvinger til evindelig ejendom. Dog forbeholdt godsejeren sig jagtretten og en forkøbsret, hvis gården nogensinde ønskedes solgt. Grunden til denne usædvanlige gestus kan man kun gisne om. Det er også mystisk, at Peder Brockenhuis i matriklen af 1664 – uanset gavebrevet – anføres som ejer af Langstedgården med hr. Rasmus som fæster.

Man skulle jo tro, at en gård som denne på 3 td. htk. måtte være et godt tilskud til kapellanlønnen, men hr. Rasmus drev også den store gård Baagaa (nu Bogø) i nabosognet Tommerup, som hans kones første mand i sin tid fik til fri rådighed.⁹⁶ Den tilhørte stadig »de svenske herrer« og som disses tjener blev Rasmus Olufsen indstævnet i 1660 for restancer for 1655-57 og 1659-60. Han var også i bekneb med tiende af gården i Langsted i 1660 og 61 og i 1661 skyldte han landgilde som »de Bielkers Tjener i Boghaa«.⁹⁷

Da amtet i 1662 indsendte forberedende materiale til matriklen af 1664, nævntes det om Baagaa, at Rasmus Olufsen i Langsted brugte jor-

den, men den var ellers øde.⁹⁸ Da Steen Bielke i 1663 solgte det fynske strøgods til den danske admiral Henrik Bjelke, nævntes Rasmus Olufsen stadig til Baagaa⁹⁹, selvom han nu var kapellan i Fredericia, jfr. nedenfor, men i 1664 viser matriklen en anden bruger. Det er hævdet, at hr. Rasmus i 1663 også fæstede en såkaldt landsdommergård i Langsted, men det er næppe rigtigt.¹⁰⁰

Under svenskekrigen 1657-59 blev fæstningen og byen Frederiksodde ødelagt i bund og grund. Ved fredsslutningen tog man med stor energi fat på genopbygningen og i 1661 fik byen rettigheder som stabelstad.

Som led i udviklingen blev der oprettet en stilling som residerende kapellan ved Trinitatis kirke, og den søgte Rasmus Olufsen, måske for at komme lidt væk fra sine kreditorer. Den 4. januar 1662 blev den vellærde mand herefter beskikket som Guds ords medtjener i Frederiksodde¹⁰¹ (i 1664 omdøbt til Fredericia).

Men ikke før 1.5.1666 solgte han på Odense herredsting gården i Langsted, »som han og hans salig Hustru til des have paaboet og havt i Brug«. ¹⁰² Det må vel forstås således, at Johanne har boet der, indtil hun, formentlig kort forinden, afgik ved døden. Alligevel anførtes gården i matriklen 1688 som Rasmus Olufsens selveje.¹⁰³ Det ryster unægtelig ens tillid til den matrikel, som skulle være så meget bedre end den forrige. Fyns biskop, Jens Bircherod, skrev i sin dagbog 25. sept. 1667: » Vaar jeg med adskillige af mine gode Venner og paarørende til hr. Rasmus Olufsen til den danske Kirche i Fredericia og Johanne Matzdatter, salig Daniel Johansens Enckes bryllup, som holdtes i den gaard Dyr«. ¹⁰⁴

21.3.1676 blev Rasmus Olufsen indkaldt til Odense herredsting for at påhøre vidnesbyrd, men han mødte ikke. Han skulle have udtalt, at Peder Andersen i Boghaa var ham 10 daler skyldig, og hvis han fik dem, ville han gøre klar med Rasmus Clausen i Langsted.¹⁰⁵ Han havde altså stadig forbindelse med sit tidligere kald.

7.1.1679 søgte han kongen om at få tillagt kvægtienden af Smidstrup sogn. Amtmanden i Vejle og bispem i Ribe fandt, at det var rimeligt nok, al den stund den øvrige gejstlighed i Fredericia havde fået deres indtægter gjort vedvarende ved tronskiftet i 1670. Ansøgningen godkendtes derfor 14.6.1680 og han fik endda korntienden oveni.¹⁰⁶ Mærkeligt, at den vindskibelige kapellan ikke havde fundet på at søge noget før.

Johanne Madsdatter døde 11.1.1686. Der er ikke skifte efter hende. Et par uger senere døde rektoren for den stedlige latinskele Christen Andersen Høysgaard (1638-1686). Rasmus Olufsen bestodte begravelsen og var med til at registrere og vurdere hans bo.¹⁰⁷ Han har utvivlsomt herved truffet hans enke Anna Christenze Pedersdatter Dorschæa, selvom hun led af en »dødelig Svaghed«. Hun kom sig dog og hr. Rasmus

ægtede hende i 1687. Han var da nær de halvfjerds og Christenze syvogtyve. De to stedsønner var betydeligt ældre end hun, og de har sikkert skumlet en del over dette umage ægteskab, ikke mindst da Christenze nedkom med en søn året efter. Han blev døbt Michel Christian 11.6.1688. Han nåede knapt at sidde på faders skød, før »den hæderlige, vellærde og velfortjente Medtjener i ordet« opgav ånden 2.11.1689.

Ved skiftebehandlingen¹⁰⁸ var et forholdsvis rigt bo til deling mellem enken og den salige mands tre børn: Preben Olufsen, som var borgmester i Køge, Oluf Rasmussen, som var byskriver i Skive, og den lille Michel. Christenze fik udlagt afdødes gård, der var et 15 fags hus, som med grund og have vurderedes til 180 rd. Preben, der ellers ikke sad for godt i det, jfr. nedenfor, forærede sin halvpart til sin lille halvbror og også Oluf var højsindet nok til at nøjes med 75 rd. i mødrene og fædrene arv.

Der var en lang række kreditorer og bl.a. regninger fra slagter, skrædder, apoteker og tjenestepigen, der ikke havde fået løn i to år. Desuden måtte boet svare nogle børnepenge, som afdøde havde bestyret for Ingeborg Christine Friis i Middelfart. Hun var datter af Knud Lauridsen Friis, som var bror til den Martha Friis, som var gift med kapellanens stedsøn Henrik Prebensen (Schurmann), sognepræst til Brahetrolleborg (se II 3 i ridefogedens slægt).¹⁰⁹ Borgmester og råd i Middelfart havde bedt hr. Henrik om at værge for Ingeborgs patrimonium. Han havde også kvitteret for beløbet, men siden havde salig Erasmus antaget sig byrden udlagt i en klædes præstekjole! Ingeborg fik ved skiftet sine 26 rd. Der var også et patrimonium for Johanne Jensdatter efter afdødes hustru Johanne Madsdatter. Hvem den pige var, ved jeg ikke,¹¹⁰ men hun fik en »Vindovn i Stervboets Cammer« udlagt for 10 rd.

Anna Christenze Dorsch, som hun da kaldtes, fik i januar 1715 beneficium paupertatis i en sag mod Fredericias borgmester om nogle jordlodder, som hun skulle være benådet med for sin livstid,¹¹¹ men hun fik ingen glæde af det, for hun døde 3 måneder senere, 51 år gammel.

Anden generation

Kapellanens tre børn:

Af 1. ægteskab:

II 1 *Preben Rasmussen*, der må være født ca. 1651 og som blev opkaldt efter Johanne Clausdatters første mand, ridefoged Preben Hansen. Blev beskikket til borgmester i Køge 21.8.1688,¹¹² »men da det ikke var at leve af«, søgte og fik han 9.8.1692 embedet som amtsskriver for Ringsted og Sorø amter.¹¹³ Han blev begravet i Ringsted (Skt. Bendt) 14.12.1712. Hans kone er ikke fundet. De fik 2 børn. (III 1 og 2).

II 2 *Ole Rasmussen* blev ifølge aldersangivelsen ved begravelsen født i 1652 og opkaldtes efter farfaderen. I juni 1679¹¹⁴ blev han byskriver i Skive. Begravet sammesteds 4.6.1712. Gift 28.8.1680 i Skive med Anne Svendsdatter, født 1652, begravet sammested 6.7.1724. De havde en søn, Rasmus, som ikke bar navnet Langsted, født 11.11.1682.

Af 3. ægteskab:

II 3 *Michael Christian Rasmussen*, døbt 11.6.1688, begravet 4.8.1696 i Fredericia (Trinitatis).¹¹⁵ Selveste bispinde Lodberg fra Ribe holdt ham over dåben.

Tredie generation

Børn af amtsskriver Preben Rasmussen (III 1-2):

III 1 *Simon Prebensen Langsted*, døbt 18.9.1696 i Ringsted (Skt. Bendt), begravet 28.2.1758 i Gundsømagle sogn, Københavns amt. Skoleholder og degn i Jyllinge-Gundsømagle. Gift 14.7.1735 i Gundsømagle med Karen Hansdatter Sorg, født ca. 1689, begravet 7.12.1762 samme sted. Ingen børn. Hun blev gift første gang 28.6.1726 i København (Vor Frue) med formanden Christopher Lundt (1699-1735).

Simon blev student fra Ribe 1717 og har formentlig herefter virket som huslærer, måske til sidst hos kommerceråd Peder Benzon til Benzonseje (Ørsted sogn, Københavns amt), som i april 1735 kaldte ham til stillingen som degn og skoleholder i Jyllinge-Gundsømagle.¹¹⁶ »Efter foretaget Raadslagning« besluttede Simon sig for at gifte sig med formanden Christopher Lundts enke, som da var 46 år. Jeg slutter heraf, at de ikke fik børn.

III 2 *Rasmus Prebensen Langsted*, døbt 6.9.1697 i Ringsted (Skt. Bendt), begravet 10.7.1769 i Nykøbing Sj. Foged på Svanholm, byskriver i Nykøbing Sj. og birkeskriver i Dragsted birk. Gift efter 1738 med Anna Kongel, døbt 24.8.1699 i Kyndby sogn, Frederiksborg amt som datter af sognepræst i Kyndby og Krogstrup sogne, Anders Olsen Kongel (-1735) og Elisabeth Franck (- ca. 1703),¹¹⁷ begravet 8.4.1788 i Nykøbing Sj. Ingen børn.

Rasmus Langsteds levned indtil hans 38. år er ukendt,¹¹⁸ men på skiftet efter Anders Kongel i 1735 optrådte han som kurator for sin fremtidige hustru Anna, som havde fået kongelig bevilling til at være sin egen værge, dog med kurator.¹¹⁹ Hans stilling blev ikke angivet, men man må formode, at han nyligt havde tiltrådt sin stilling som foged på Svanholm (Krogstrup sogn), der netop i 1735 skiftede ejer. Hvornår han giftede sig med sin myndling, vides ikke, men i 1737 var hun i København og

stadig ugift.¹²⁰ I 1746 søgte han embedet som byskriver i Nykøbing og birkeskriver i Dragsholm birk efter afdøde Lorentz Hansen. Han anførte i sit andragende, at han sidst havde tjent salig kammerherre og stiftamtmand Andreas von der Lühe som foged ved Svanholm gods og at kong Frederik IV, der døde i 1730, to gange havde lovet ham forfremmelse »men formedelst Omskiftelsen af den jordiske Trone med den himmelske blev mit Haab bortsmeltet«. Der var 11 andre ansøgere og kong Christian VI udnævnte blandt dem Iver Munthe.¹²¹

Da denne døde i 1751, prøvede Rasmus Prebensen atter lykken. Christian VI var død i 1746, og Rasmus henviste atter til de to løfter om promotion, som majestætens salig farfar havde givet ham og denne gang også til tilsagn fra kongen selv (Frederik V). Svanholm ejedes i tiden 1744-48 af den senere Frederik V og Langsted kan således have været den daværende kronprins personligt bekendt. Hans ansøgning blev da også imødekommet 10.9.1751.¹²²

Otte år senere måtte by- og birkeskriveren igen ulejlige majestæten, fordi det »i hans Alderdom af 62 Aar formedelst tiltagende Mangel paa Hørelse synes højnødvendigt at faa en Medhjælper«. En købmand i byen, Diderich Pedersen Svane, var villig til uden betaling at påtage sig arbejdet, hvis han til sin tid kunne beholde stillingen for sin umage. Den »gamle og under Herrens Kors sukkende Mands« andragende blev bøn- hørt 26.1.1759,¹²³ men købmand Svane måtte vente 10 år, inden det blev hans tur.

Da Rasmus Prebensen blev begravet, 72 år gammel, skrev præsten i kirkebogen, at hans navn var Preben Langsted og det var jo en oplagt fejl. I litteraturen¹²⁴ har man ment, at denne måske skyldtes, at han var søn af prokurator Preben Langsted på Fyn (se ridefogedens slægt, nr. III 2). Enhver tvivl om hans herkomst er imidlertid nu fjernet med fundet af hans dåb i Ringsted.

Han og hans kone havde oprettet et gensidigt testamente i 1750,¹²⁵ hvoraf det fremgår, at de var barnløse. Med byskriverens død i 1769 uddøde således kapellan Rasmus Olufsens efterslægt med tilnavnet Langsted.

Noter:

1. *Personallhistorisk Tidsskrift*, 1986, s. 189 nr. 79 og note 82.
2. H. Hjorth-Nielsen: *Danske Prokuratorer 1660-1869*, København 1935, s. 201-202.
3. J. A. Møller: *Historiske oplysninger om Vervingesogn*, Odense 1916 (Møller), s. 134.
4. *Aarbog for Historisk Samsfund for Odense og Assens amter*, 2. årgang, 1914, og Trap: *Danmark*, 4. udg. bind IV, s. 568.
5. Der var i maj 1635 registrering efter den tidligere foged, Laurids Schobbes hustru, jfr. Møller, s. 71.

6. Dette er angivet i marginen ud for Baagaa i en jordebog over det svenske gods, der findes i Rigsarkivet under betegnelsen: Danske Kancelli 1522-1660 B i 2 f Diverse breve, dok., jordebøger sagligt ordnet, XV nr. 6 Jordebøger. Regnskabet er omhyggeligt aflagt af ridefogeden og dateret Odense, 14. marts 1644. Hans flot svungne underskrift, der kan ses i fig. 2, vidner om en mand, der ved, hvad han er værd. Han har vidst, at Sverige havde erklæret Danmark krig et par måneder før, og havde løbet hele Jylland, undtaget Vendsyssel, over ende, og han har sikkert gjort sig tanker om sin noget prekære loyalitetsmæssige stilling i denne situation. Han debiterer sit herskab for mundering af to karle og to heste til erstatning for to af godsets ryttere, som fjenden havde taget i Jylland og man kan fundere over, hvem han mener med fjenden.
7. 7.8.1649 havde nemlig en ny foged, Laurits Nielsen i Bogaa, en søn til dåb i Tommerup.
8. Møller, s. 130 og 161. Degnepenge eller degnepension var en i 1555 indført afgift, der skulle ydes af sædedegnene i de embeder, som en latinskole havde ret til at betjene ved løbedegne. Den skulle betales til vedkommende latinskole, se *Håndbog for danske lokalhistorikere*, København 1952-56, s. 196.
9. Rønne kirkes journalbog, citeret i Kalls Samling nr. 111, se note 20.
10. Vielsen nævnes i *Kirkehistoriske Samlinger*, 4. rk. 1, s. 468, der indeholder uddrag ved H. F. Rørdam af Rasmus Pedersen Ravns skrifter. Hustruen nævnes her kun ved fornavnet. Kirkehistorikeren Aage Dahl (Dahl) mener (ad Bodilsker sogn), at hun var identisk med den Christine Lauridsdatter, som blev gift 5.11.1673 i København, Vor Frue, med Niels Pedersen Maler, med hvem hun havde en søn Laurids, døbt 1.4.1670 samme sted. Parret havde også døtrene Margrethe, født 1668 og Mette, født 1669. Da Dahl ikke præsenterer noget bevis for sin påstand, som ikke synes at kunne bekræftes umiddelbart, er oplysningerne ikke medtaget i artiklens tekst. (Aage Dahls præstehistoriske samlinger, Rigsarkivets håndskriftssamling).
11. Rigsarkivet, Danske kancelli, Sjællandske Registre 1679 nr. 266 (1.9).
12. Se om slægten Maccabæus i *Adelsårbogen 1903* med senere ændringer og tilføjelser. Dødsåret for Christian Maccabæus er hentet fra en gravfane, omtalt i *Danmarks Kirker*, bind VII, Bornholm, s. 506.
13. Vester Åby sogns kirkebog. Både Dahl og Adelsårbogen hævder urigtigt, at dødsåret var 1723.
14. *Personalthistorisk Tidsskrift*, 7 rk. 2, 1917, s. 130.
15. Når der her og i det følgende gives oplysninger om personers akademiske karrierer, er kilderne *Register til Københavns Universitets Matrikel*, udarbejdet af H. H. Schou (Rigsarkivet), H. Friis Petersen: *Studenter ved Københavns Universitet* (Kgl. Bibliotek) og S. Birket-Smiths udgave af Københavns Universitets matrikel (I-III). Der vil herefter ikke blive givet kildehenvisninger til disse værker.
16. *Kirkehistoriske Samlinger*, 3. rk 2, s. 200. Uddrag af Baag Herreds Tingbog, meddelt af lærer S. Jørgensen.
17. Således Wiberg (*Almindelig dansk Præstehistorie*, 1870) og Dahl. Nogen udnævnelse af Claus Langsted til kapellan i Rønne og Knudsker findes ikke i Sjællandske Registre 1666 og ved hans konstitution som sognepræst i Nexø betegnes han ikke som kapellan, men som magister.
18. Sjællandske Registre 1670 nr. 762 (23.12).
19. Se note 10.
20. Kalls Samling nr. 111 folio (Kgl. Bibliotek) s. 9. Håndskriftet er udateret og betitlet: »Forsøg til at bekomme rigtig Fortegnelse her på Borringholm siden Reformationen 1536«. Forfatteren, der ikke navngiver sig, fortæller, at han har støttet sig mest på Peder Hansen Reesens materiale, men da dette ikke angiver årstal for præsterne, men kun deres embedstid, har han suppleret fra anden side og foretaget beregninger. Af indholdet synes det at fremgå, at oversigten er skrevet ca. 1750.
21. Se note 10.
22. *Bibliotheca Danica* I, spalte 290, 904 og 1952 samt II, spalte 101 og Ehrencrone Müller: *Lexicon over forfattere indtil 1814*, København 1927, bd. V, s. 75 samt Jens Worm: *Lexicon over lærde mænd*, Helsingør 1771, s. 77.
23. Sjællandske Registre 1680 nr. 242 (19.7).
24. »Wanwittig« betød dengang vankundig.
25. Sjællandske Registre 1679 nr. 291, hvor også beskikkelsen af 13.9.1679 findes.
26. Sjællandske Registre 1685 nr. 189 (af 18.9) med indlæg.
27. Kalls Samling nr. 111, se note 20. Der er i teksten gjort plads til faderens navn, men den er ikke udfyldt, lige så lidt som den åbne plads til hendes dødsår.
28. I Holmens kirkebog er det ved vielsen angivet, at der blev forevist skiftebrev og rigtig testamentet af 10.2.1675. I Dahls noter om Nyker sogn er med byant tilføjet, at Anne Christensdatter forhen havde været gift med Adam Hansen Roy. Denne blev da også gift med en pige af dette navn i Holmens kirke 16.11.1674, men de levede længe efter som præstepar i Majbølle sogn.
29. *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., bd. 1, s.

- 144-45, *Bornholmske Samlinger*, XIV 1922, s. 1-47, og XXX, 1945 s. 137 ff.
30. Wiberg: Nyker sogn. Han angiver dødsdagen til 24.8.1687. Dahl ansætter den til 24.3 samme år, og i Kalls Samling ansætter forfatteren præstens død til »omtrent februar 1687«.
31. Niels Hansen var søn af Hans Nielsen, ejer af Agregård nr. 20 i Nyker, og Annike Terkildsdatter. Han sad selv på gård nr. 38 i Rutsker sogn i tiden 1691-1719, se Kristian Kure: *Bornholmske gårde* (Landsarkivet for Sjælland m.m.). Han blev begravet 24.11.1731 i Sandvig.
32. Næmlig Hans Langsted født ca. 1689, Karen Nielsdatter, gift med Mads Jørgensen Grønberg i Allinge, Else Dorthe Nielsdatter, gift med Westh Jensen Skou på Hammersholm, Margrethe Nielsdatter, gift med svensk kunstmaler Hendric Malm i Carlstad og Olle Nielsen Ancher født 1712, jfr. skiftet efter Niels Hansen i Hammershus birks skifteprotokol 1685-1743, s. 152b-155a (Landsarkivet for Sjælland m.m.).
33. Ganske vist mener K. Kure (se note 31), at hun »Else, Niels Hansens« døde i 1747 i Allinge, men der er tale om en anden person, Maria Elisabeth Jørgensen, som fik et barn med en anden Niels Hansen i Allinge i 1747.
34. Skifte efter Henrik Schurmann i Sallinge herreds provstis skifteprotokol 1, s. 41 (Landsarkivet for Fyn).
35. Skifte efter Marthe Friis i Sallinge herreds provstis skifteprotokol 1, s. 264ff og G. Wad: *Fra Fyens fortid*, IV, s. 221-26.
36. Den lettest tilgængelige oversigt over børnene findes i Anders Svitzer og hustrus testamente af 10.7.1713, jfr. Fynske og Smaalandske Registre 1713, s. 309 (Rigsarkivet, Danske cancelli).
37. *Personalhistorisk Tidsskrift*, 8 rk. 6, 1927, s. 244.
38. Den nævnte Liber Daticus (Landsarkivet for Fyn) synes ført i tiden 1758-64.
39. Udskrift af Det teologiske Fakultets Distinctionsprotokol 1712 i det i note 44 nævnte indlæg.
40. En større gård under Gyldensteen i Nørre Sandager sogn, Odense amt.
41. Niels Trolle, der døde i 1722, var åndssvag, jfr. *Danske Slotte og Herregårde*, København 1943, bd. III, s. 107.
42. En hofmester (hovmester) var ifølge *Ordbog over det danske Sprog* en person, der ledede en ung, fornem persons undervisning og uddannelse.
43. Hans opus hed »Auspuciatissimum ex Norvegia reditum Fredericus III oratione publica in templo arcis Ides oct 1704 gratulationes est Wittemberge«. Se *Bibliotheca Danica* III, spalte 270-71. Han udgav også »Sørgedigt over Jutte Dor. Tot, salig Marc gøes hans dames«, København 15.12.1717, folio 2 Bl. (*Bibliotheca Danica* III, spalte 1517). Jytte Dorothea Thott, der var enke efter Marcus Gøye (d. 1698), døde 1717 og hviler i en prægtig sarkofag i Herlufsholm kirke.
44. Fynske og Smaalandske Registre 1715 nr. 15 (af 8.3) med tilhørende indlæg.
45. Hr. Prebens forgænger var Hieronymus Sparre, jfr. *Personalhistorisk Tidsskrift*, 8. rk. 6, 1927, s. 124ff.
46. Om dette ægtepar henvises til O. Nielsen: *Kjøbenhavn paa Holbergs Tid*, København 1884, s. 384f.
47. Indkvarteringsmandtaller 1701-22 (Stadsarkivet, København).
48. Sjællandske Registre 1723 nr. 273 (af 27.8.1723), s. 482 b.
49. Københavns skiftekommissions behandlingsprotokol 1727 (Landsarkivet for Sjælland m.m.).
50. Rigsarkivet, Danske cancelli, Fynske Registre 1735 nr. 273 (af 2.6 samme år).
51. Skifte i Sallinge herreds provstis skifteprotokol 1, s. 288b, 26.9.1735.
52. Preben Langsted har angivet sin alder to steder: til 50 år i et brev af nov. 1732 til skiftemanden i Hammershus birk, jfr. note 61, og i juli 1739 til 55 år i en ansøgning til cancelliet om benådning.
53. Mogens Sørensen, der var søn af præst Søren Andersen til Hårby sogn, Båg herred, Odense amt og hustru Inger Andersdatter Digsmed, var et uroligt hoved, jfr. A. Jensen: *Løgsmose i 17. og 18. Aarhundrede*, Odense 1908, s. 18 ff. Johanne Nielsdatter, som han ægtede i 1690 i Brylle, var født på Thobogård, hvor hendes slægt havde boet i i hvert fald 5 generationer (tipoldefaderen Anders Nielsen døde 1605), jfr. J.M. Møller: *Historiske oplysninger om Brylle sogn*, Odense 1919, s. 44.
54. Hun kaldtes i dåben Dorte Catrine, men ellers stedse Anne Catrine.
55. Rigsarkivet, Danske cancelli, Indlæg til Fynske Tegnelser 1735 nr. 97, hvori der ligger en liste over Odense bys prokuratorer med angivelse af beskikkelsesudspunkt. Der er også 4 eksempler på advokatregninger, dog ikke nogen fra Langsted.
56. Matriklen 1688 Brylle sogn (Rigsarkivet). Thobogård, der ejedes af kongen, var på 14 td. og 14 skp.
57. G. Wad: *Samlinger til Fyens Historie og Topografi*, bd. II, s. 418-21.
58. Fynske Registre 1724-30 nr. 22 (8.3.1726).
59. Se note 2, s. 201-202.
60. Odense skifteprotokol nr. XIX, s. 240 af 6.6.1733 med fortsættelse 26.6 samme år (Landsarkivet for Fyn).

61. Skifteprotokollen for Hammershus birk 1685-1743, s. 152b-155a: Skifte af 10.9.1731 efter stedfaderen, Niels Hansen i Sandvig. Arveafkaldet blev givet i et brev af 28.11.1732 til moderen. Det fremlagdes for skifetteren 9.3.1733. Han giver afkaldet »for at kjære Moder ikke skal lide Mangel i sin Alderdom«. Dog skal kreditorerne fyldestgøres først. Resten vil han holde sin salig søsters børn til gode eller andre af sine (halv)søskende, når moderen dør. Han fortæller også i brevet, »at min Kone er meget svag, som forarsager en stor Meromkostning, naar jeg stedse maa tænke på hende og mine kjære umøndige Børn i min Alders 50 Aar«.
62. Rentekammerets Deliberationsprotokol nr. 38, s. 32 (Rigsarkivet). Hos I.C.W. Hirsch: *Danske og norske Officerer 1648-1814* (Rigsarkivet) nævnes det, at en Søren Blangsted i 1701 var kommissær i Skåne og at han i 1716 ansøgte om atter at blive kommissær. Det fremgår af P. Eliassen: *Kolding by*, Kolding 1975, s. 345, at forrige regimentskriver Blangsteds gård den 8.3.1698 blev solgt for 302 rd.
63. Fynske Registre 1735 nr. 29 af 15.4.1735, s. 484. Han fik øjensynligt ikke brugt appeltilladelsen, for i registret er denne overstreget med bemærkning om, at den var kasseret efter kgl. res. af 20.9.1754.
64. Sagen er beskrevet i Literis Mando: *Bogense Bys og Skovbo Herreds Historie fra Sagtiden til Nutiden*, Bogense 1859, s. 357 og 364. I samme værk fortællendes side 358, at Preben Langsteds kone, Anne Catrine Blangsted, var fra Harridslevgård. Hun har nok bare været ansat derstedt, men det er ganske pudsigt, at den iltre advokat hentede sin anden viv på sin modparts herregård.
65. Danske kancelli, Supplikprotokol 1738 (4 E) nr. 527 og Supplikprotokol 1739 (4 G) nr. 40. Fynske Registre 1740 nr. 78 (12.8.1740).
66. Kolding bys mandtaller: Kop- heste- og karosseskat i henhold til forordning af 20.8.1743 (Landsarkivet for Nørrejylland og film nr. 33927 i Rigsarkivet).
67. Hjorth Nielsen (se note 2) anså prokurator Langsteds skæbne efter 1744 for ukendt, men han blev altså begravet i Kolding i 1747.
68. Odense skifteprotokol 1768 s. 534ff. Der indhentes tingsvidner om arveforholdene og nævnes en række slægtninge til afdødes søster Sara Margrethes mand, Abraham Falck i Køge.
69. Skifteprotokollen for Bornholms landdistrikt (Landsarkivet for Sjælland m.m.), bd. 29, s. 93 (16.5.1725).
70. I sin artikel i *Bornholmske Samlinger*, XXX, Rønne 1945, vedrørende slægten Poul Hansen Ancher, s. 137ff, skriver Kristian Kure, at Anna Langsted var gift 3 gange, første gang med en vis Hendric. Det fremgår tydeligt af skiftet, at Bendix Jacobsen var hendes første mand.
71. Nemlig Hans, Anders (født 1680), Anna, Kirsten (født 1687) og Mons (født 1695), jfr. skifteprotokollen for Bornholms landdistrikter 1705-06 (Landsarkivet for Sjælland m.m.), skifte 19.3.1706 efter Kirsten Andersdatter, Østerlars.
72. Nemlig Jacob (født 1708), Karen (født 1710), Johanne (født 1711), Hans Predbjørn (født 1713) og Martha Marie (født 1714).
73. Nemlig Else Catrine (født 1718), Jørgen Ancher (født 1720), Bendix (født 1723) og Claus (født 1725).
74. Se om Lars Griis i *Personalhistorisk Tidsskrift*, 4. rk., s. 160.
75. Vartov Hospitals Inventarbobog (VT 183), folio 5 (Stadsarkivet, København).
76. Vartov Hospitals Mandtalsbobog regnet fra 1791, s. 43b (Stadsarkivet, København). Der er ikke bevaret oplysninger om Vartov kirkes begravelser i 1795.
77. Hans blev hverken døbt i Odense Skt. Knud, Skt. Hans eller Vor Frue. Faderen var ikke optaget på Odense bys skattelister for 1720.
78. Se note 60.
79. Alfred Larsen: *Lolland-Falsters Dagne og skoleholdere*, nr. 611 Hillested sogn.
80. Nielstrup (Våbensted sogn, Maribo amt) skifteprotokol 1754-99, s. 129. (Landsarkivet for Sjælland m.m.).
81. Dette er nævnt i Pårup kirkebog. Kammerråden var hendes halvonkel, regimentskriver Hans Langsted, ulhørende en anden Langstedslægt.
82. »Mallings Vielser i Danske Landsogne« nr. 7928.
83. Nemlig Sara (født 1765), Johanne Dorthea (født 1767), Hans Simon (født 1768) og Hans Jørgen (født 1772), jfr. i øvrigt skiftet efter Anders Bøtger i skifteprotokollen for Vends herreds provsti, protokol IV, s. 191 (19.7.1798), hvor de voksne børns stilling og bopæl angives. (Landsarkivet for Fyn).
84. Ses ikke døbt i Odense.
85. Metropolitanskolens arkiv: Kvitteringsbog for Disciplenes modtagne penge (Landsarkivet for Sjælland m.m.). En expectant defineres i *Ordbog over det danske Sprog* som en person, der har grundet håb om at modtage noget.
86. Vor Frue Latinske Skole, Diverse regnskaber 1739-1748 (Stadsarkivet, København).
87. *Bibliotheca Danica*, III, spalte 443.
88. »Alt er forfængeligt«. Selvom digtet ikke kommer på højde med Kingos »Far Verden, Far vel!«, er det bestemt ikke ilde.
89. Ses ikke døbt i Odense.

90. Preben er forgæves efterlyst i *Hvem forsker hvad*.
91. Edsbog for Fyns stift 1616-51, jfr. *Kirkehistoriske Samlinger*, 5, s. 136. Ved aflæggelsen af eden i 1648 blev han angivet til at være 30 år gammel.
92. Dahl angiver fejlagtigt, at Oluf Stephansen var gift med Johanne Claudsdatter, der anses for Rasmus Olsens mor. (Dahl, bd. 30, Odense amt II, s. 61).
93. Oplysningerne om Christenzes mor haves fra P.H.J. Petersen: *Stamtavle med biografiske Optegnelser over Slægten Dorscharus*, København 1925. Bogen er desværre fuld af fejl og angiver ikke kilder. Det er derfor med forbehold, at oplysningerne om Anna Catrine Lauridsdatter, der ikke har kunnet verificeres, hermed videregives.
94. I matriklen kaldes han Vormingius, som utvivlsomt er en fejlskrift for Verningius, men i kommunitematriklen kaldes han Fionus.
95. Fynbo Landstings skøde- og panteprotokol 1 1646-61, s. 82. (Landsarkivet for Fyn).
96. F. Hjorth: *Optegnelser om Baagesgaard*, Odense 1896, s. 4.
97. Møller, s. 133.
98. *Aarbog for Historisk Samsfund for Odense og Assens Amt*, 2. årg., 1914, s. 181-82.
99. Se note 98, s. 241.
100. Møller, s. 132. Det fremgår ikke af matriklen 1664, at Rasmus Olsen fæstede en af landsdommergårdene i Langsted. Derimod fæstedes en sådan af en Rasmus Clausen, hvis navn Møller måske har fejllæst for Olufsen.
101. Rigsarkivet, Danske kancelli, Jyske Registre 1662 nr. 1 af 4.1 med indlæg. Wiberg, der ikke var klar over, at kapellanen i Fredericia var den samme som kapellanen i Veringe, gav førstnævnte efternavnet Hirschnach, men han kaldtes officielt kun Olufsen og underskrev sig også selv således.
102. Skøde af 1.5.1666 (Kgl. konf. 17.7.1668), jfr. Møller s. 134, hvor hele skødet citeres. Udtrykket »til des« betyder ifølge en ekspert på Københavns Universitet »indtil da«.
103. Hartkornsangivelserne i 1688 viser, at der var tale om samme gård som i 1664.
104. *Personalhistorisk Tidsskrift*, 8. rk. 6, 1927, s. 65. I uddraget af dagbogen derstedes efterfølges navnet »Dyre« af prikker, som om der følger noget, der ikke kan læses. Et eftersyn i kilden viser imidlertid, at dette ikke er tilfældet. Quistgaard og med ham Dahl mener, at vielsen skete i Odense.
105. Møller, s. 135. Man kan gætte på, at Rasmus Clausen var en bror til Johanne Claudsdatter.
106. Jyske Registre 1680 nr. 74 af 14.6 med indlæg.
107. Elbo herreds provstis skifteprotokol I, s. 28-33.
108. Se note 107, s. 42ff.
109. Knud Friis' bo behandlede i Middelfart skifteprotokol nr. 25.2.1687 (nr. 305). Han havde 8 børn, men deres navne nævnes ikke i skiftet. Det forhold, at han var bror til Martha Schurmann, født Friis, bekræfter imidlertid Ingeborgs herkomst.
110. Hendes patronymikon tyder på, at hun var datter af Johanne Madsdatter i et ægteskab tidligere end det med Daniel Johansen.
111. Jyske Registre 1715 nr. 8. Sagen drejede sig om to jordlodder i Fredericias udkant, som Rasmus Olsen og hun i 1688 havde fået kgl. tilladelse til at nyde, bruge og beholde på livstid, jfr. Jyske Registre 1688 nr. 27.
112. Sjællandske Registre 1688 nr. 207 (21.8).
113. Ansøgning af 27.7.1692 (Embedsansøgninger til Rentekammeret 1660-99 protokol 1 og kammerets bestallingsbog 23a, folio 16-17) (Rigsarkivet).
114. Jyske Registre 1679 nr. 61 (10.6).
115. Kirkebogen anfører: »4. aug. Christenze, salig Hr. Rasmus Olufsens tvende sønner begravet«. Navne nævnes ikke, hvilket gør det usikkert, hvem der er tale om. Det fremgår af skiftet efter Christian Højsgaard (se note 107), at Christenze fragik arv og gæld »paa mine umyndige Børns Vegne og paa mine opfødte Stedbørns Vegne«. Da hun vitteligt kun havde én søn med Hr. Rasmus, må den anden begravne være af hendes første ægteskab, medmindre begge de samtidigt begravne er rektorens børn. Jeg holder dog for, at den ene var Michel, der mig bekendt ikke optræder senere.
116. A. Pedersen: *Sjællands Stifts Degnehistorie*, København 1899, s. 32.
117. Anders Kongel var gift 3 eller 4 gange. Først med Anne Madsdatter Tryde, begravet 20.12.1692 i Kyndby, 30 år gammel. Anden gang med Lisbeth Franck, søster til pastor Michael Franck i Kirke Såby sogn (1669-1752) og til kancelliforvalter, kancelliråd og justitsforvalter Nikolaj Franck (død 1737) (*Personalhistorisk Tidsskrift*, 4. rk 5, 1902, s. 165), som begge var faddere til Anders Kongels søn Frederich, døbt 25.10.1694 i Kyndby. Hun optræder selv som fadder i Kyndby så tidligt som i april 1693, men ikke som præstens hustru. I tiden 1701-03 optræder hun som »Daabs Moder« i sognet, benævnt Elisabeth, Hr. Andersens, men i 1703-05 optræder »Margarethe, Hr. Andersens«, hvilket kunne tyde på, at Lisbeth var afløst af en tredje hustru, som dog ikke kan identificeres hverken ved en vielse eller begravelse (Kyndby kirkebog mangler døde 1708-28 og Krogstrup før 1719). Den sidste hustru var Kirsten Mogensdatter von Heering, der ved

- skiftet efter Kongel (Horns herreds provstis skifteprotokol 1735-91, s. 4aff) var svag og sengeliggende. Grunden hertil fremgår af et på skiftet fremlagt fællestestamente af 1729, hvori det oplyses, at hun »nu paa 14 Aar har været poplexie og i den Tid hverken har kundet gaa eller staa«. Hun indsatte sin mand og Anna Kongel som sine arvinger med udelukkelse af sine slægtninge, »fordi hun aldrig har nydt saa meget som en Vands Drick af dem«. Hun flyttede som enke fra præstegården til et hus i landsbyen Ordrup i Krogstrup sogn, hvor Anne passede hende som sin egen mor til hendes død 6.4.1737. På skiftet efter hende (ovennævnte skifteprotokol, s. 21b) var Anna enearving i henhold til testamentet af 1729.
118. Han skal have været examinatus med karakteren »nogenledes bekvem«, se A. Falk Jensen og H. Hjorth-Nielsen: *Juridiske Candidati og Examinati juris 1736-1936*, København 1954.
119. Svanholms ejer, Chr. von Arensdorff, der var berygtet for sin grusomme behandling af sine bønder, solgte godset til staldmester, senere gehejmeråd, kammerherre og amtmand Andreas von der Lühe i 1735. Man er glad for at kunne slå fast, at Rasmus Langsted ikke var foged under bondeplageren. Dennes foged hed Mourids Høeberg.
120. Brylluppet er ikke anført i Kyndby kirkebog, der har vielser fra 1735. Det stod nok også snarere i annekssognet Krogstrup, hvor Anna Kongel boede hos sin stedmor indtil dennes død i 1737. Krogstrup kirkebog har kun vielser 1736-38.
121. Sjællandske Registre 1746 nr. 153 (9.12), hvorved Ivar Munthe blev udnævnt. Rasmus Langsteds ansøgning ligger i indlægget hertil.
122. Sjællandske Registre 1751 nr. 384 af 10.9 med indlæg.
123. Sjællandske Registre 1759 nr. 54 af 26.1 med indlæg.
124. Se note 118.
125. Testamentet af 20.10.1750 konfirmeredes først i 1753, jfr. Sjællandske Registre 1753 nr. 150 (6.4).

Danske, norske og nordslesvigske elever i det akademiske gymnasium i Altona 1738-1850

Af Vello Helk

Det akademiske gymnasium (Christianeum) blev grundlagt af den danske konge Christian 6. i 1738. Det bestod af tre afdelinger: en forberedelsesskole, som svarer til vores grundskole, et pædagogium, som formidlede samme pensum som en latinskole, og et akademisk gymnasium, hvor man ikke underviste, men som ved universiteter kun holdt forelæsninger. Man havde dog ikke lov til at tildele akademiske grader.

Da dette gymnasium lå inden for det danske monarki og også havde elever fra det egentlige Danmark, har det sin plads i dansk undervisningshistorie. Nu foreligger skolens matrikel på tryk: *Die Matrikel des Christianeums zu Altona 1738-1850*, bearbejdet von Bernd Elsner (Beiträge zur Geschichte Hamburgs, herausgegeben vom Verein für Hamburgische Geschichte, Band 54), Hamburg 1998, 304 s.

I matriklen indførtes kun studerende i det akademiske gymnasium. Det indebar også visse fordele, da Christianeum ifølge sine statutter besad domsmyndighed i civile og kirkeretslige sager.

Hver student indskrev selv sine personlige oplysninger: sit fulde navn og fødested, faderens navn og stilling, sin alder eller sit fødselsdatum og til sidst sit optagelsesdatum. I sidste rubrik tilføjede rektoren oplysninger om afgang, i enkelte tilfælde med en kort karakteristik.

Indførslerne skete efter gammel akademisk skik mest på latin, med latinisering af egennavne. Den første indførsel skete den 19. september 1738, som nu fejres som Christianeums grundlæggelsesdag, selv om de første forelæsninger blev holdt i foråret 1739.

Skolen havde flere op- og nedgangsperioder. Den første blomstrings-tid, som nåede sit højdepunkt med 43 studenter i 1745, sluttede i 1748. Fra 1757 begyndte en ny opgangstid, som varede til omkring 1764. Derefter kom en langvarig ebbeperiode, hvortil bidrog blandt andet det årlige rektorskifte i tiden 1749-92 og desuden aftalerne af 1767 og 1773 med storfyrst Paul af Ruslands arvinger, med den holsten-gottorpske andels afståelse til Danmark. Derefter gik de fleste privilegier sammen

med fri bespisning af nogle mindrebemidlede elever over til universitetet i Kiel. Først omkring 1810 begyndte elevantallet atter at stige.

De fleste studenter var ved deres indskrivning mellem 17 og 20 år gamle og afsluttede deres studier i løbet af to-tre år. 79,4% af de indskrevne kom fra det danske monarki, en fjerdedel fra Altona, omtrent halvdelen fra Slesvig-Holsten. Af den sidste fjerdedel udgjorde danske elever 5,6%.

Med den sidste gymnasieordning fra den danske tid, udstedt af kong Christian 8. den 10. februar 1844, blev matriklen med alle endnu gældende privilegier afskaffet. Den ældste matrikelbog blev dog ført egenhændig videre af rektor Hans Cord Eggers indtil hans død 30. juni 1850.

Matriklen indeholder oplysninger om 1098 studenter og tillige et person- og stedregister, desuden et register over forældres stilling og/eller titel.

For dansk-norske elevers vedkommende er matriklens oplysninger om studierne i Altona allerede registreret (Vello Helk: *Dansk-norske studierejser 1661-1813, II. Matrikel over studerende i udlandet*, Odense 1991). Det samme gælder for de fleste slesvigske studenters vedkommende (Thomas Otto Achelis: *Matrikel der schleswigschen Studenten 1517-1864*, København 1966), men her mangler dog enkelte. Disse og andre rettelser er anført i *Nachträge und Berichtigungen* (Vello Helk: *Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein*, Sonderheft 4, Kiel 1991).

Indførsler er temmelig lange, fx lægen Tyge Bræstrup (nr. 4059: *Tycho Bræstrup/Copenhagen/Jens Christensen Bræstrup, Post Master und Vergulder/Natus die 6 Martz 1756/die 19 aprilis 1771/Legitime valedixit die II. Aprilis 1773*).

Nedenfor bliver disse oplysninger gengivet i forkortet form, for de danske og norske elevers vedkommende med en henvisning til ovennævnte matrikel, for de nordslesvigske til Achelis' værk med dets suppleringshæfte (Suppl.).

Som grundlag anvendes deres egen oplysning af fødested eller hjemby, selv om enkelte af dem senere har betegnet sig som danske, med tanke på hjemsted og uddannelse i det danske monarki. Dette gælder fx *Ludolph Heinrich Eustachius von Döring*, søn af den tidligere drost i Wolfenbüttel, dansk kammerherre Johann von Döring, der fra 1781 levede som privatmand i Altona. Sønnen angav ved sin indskrivning 4.4.1784 Wolfenbüttel som sit fødested, men da han kort efter sin afgang (29.9.1786) blev immatrikuleret i Göttingen, anførtes som hans nationalitet »Danus«, som han ved andre lejligheder betonedede (Helk, s. 103).

Mange af disse elever er sønner af embedsmænd, der gjorde tjeneste i Altona. Blandt de mest fremtrædende studerende kan nævnes orientali-

sten *Oluf Gerhard Tychsen* (1752-56), statsminister *Christian Ditlev Frederik Reventlow* (1763-64), arkæologen *Georg Zoega* (1772-73), diplomaten *Friedrich Christian Ferdinand von Pechlin* (1806-07) og historikeren og politikerens *Andreas Ludvig Jacob Michelsen* (1817-19).

I modsætning til mange andre skoler optog man i Altona også jødiske elever. Adskillige af dem kom fra Polen og Litauen, som fx den senere berømte filosof *Salomon Maimon* (1753-1800), der kom til Christianeum som 30-årig 1783 og studerede her til 1785. Fra København kom i april 1809 købmandssønnen *Immanuel Wallich*, der dog efter nogle uger med det bedste vidnesbyrd rejste hjem. Han blev i november 1811 indskrevet ved Københavns universitet og virkede senere som læge i Rusland.

Der har været flere danske i Altona, således blandt grundskolens elever, som fx gehejmestatsminister *Gregers Christian Haxthausen* (1733-1802), hvis erindringer om skoletiden i Altona 1743-46 er publiceret i skolens årsberetning for 1913-14 (*Bericht über das Schuljahr 1913-14*, s. 3-18).

24. *Johannes Stephanus Laurentius*, Oxenwado Hatterslebiensis, 24.3.1741-9.3.1742 (præst ved Søkvæsthuset i København, Achelis nr. 5695 og Suppl.).

33. *Christianus Albertus Martensen*, Holsaticus, 31.5.1741-4.4.1743 (advokat i Slesvig, Achelis nr. 5737 og Suppl.).

60. *Simon Simonsen*, Gielstofft Haderslebiensis, 13.10.1742-24.3.1744 (Achelis Suppl. nr. 5725a).

62. *Christianus Bendixen*, Tundero-Schleswicensis, 15.10.1742-2.6.1744 (Achelis Suppl. nr. 5725b).

64. *Samuel Valentinus Posselt*, Ucka Tunderensis, 15.10.1742-1744 (sognepræst i Solt, Achelis nr. 5786 og Suppl.).

72. *Peter Hommelhoff*, Tundero-Schlesvicensis, 10.4.1743-22.7.1744 (sognepræst i Ødis, Achelis nr. 5792 og Suppl., med forkert afgangsdato: 22.2.1744).

74. *Petrus Gorrisen*, Sunderburgensis, 10.4.1743-10.3.1744 (præst i Oldenburg, Achelis nr. 5765 og Suppl.).

77. *Johannes Kanütz*, Apenrada Schlesvicensis, 19.4.1743-10.3.1744 (advokat, Achelis nr. 5766 og Suppl.).

96. *Otto Christianus Rosenkrantz*, Brunsgaardiensis Arhusinus, 6.4.1744-efterår 1744 (officer, Helk s. 227).
103. *Bonaventura Schröder*, Haterslebiensis Holsatus, 11.5.1744? (advokat, Achelis nr. 5866 og Suppl.).
104. *Matthaeus Leo*, Tunderensis, 3.6.1744-7.1746 (diakon i Tating, Achelis nr. 5860 og Suppl.).
121. *Matthias Albertus Tychsen*, Tonderensis, 26.4.1745-7.5.1746 (kancelliasessor i Sønderborg, Achelis nr. 5852 og Suppl.).
127. *Christianus Augustus Thomsen*, Atzbülensis ex insula Alsen, 26.4.1745-2.3.1746 (Achelis nr. 5845 og Suppl.).
128. *Johannes Augustus Posselt*, Ucka-Tonderensis, 26.4.1745-24.2.1746 (sognepræst i Ullerup, Achelis nr. 5864 og Suppl.).
143. *Joannes Schultzius*, Alsensis, 18.4.1746 – død inden sin afgang 25.3.1748 (Achelis Suppl. nr. 5836a).
144. *Johannes Eichel*, Hosterupa-Tunderensis, 18.4.1746 – ? (læge i Odense, Achelis nr. 5923 og Suppl.).
146. *Johannes Schau*, Hoyera-Tunderensis, 18.4.1746-20.3.1747 (sognepræst i Højer, Achelis nr. 5878 og Suppl.).
149. *Georgius Wilhadus Fabricius*, Tonderensis, 18.4.1746 – ? (advokat, Achelis nr. 5896 og Suppl.).
155. *Johannes de Schinckell*, Slagelsis e Selandia Danus, 8.4.1747-4.1748 (officer, Helk, s. 248).
161. *Johannes Fridericus von Pfordten*, Natus in insula Daniae Falstria, 10.4.1747 – sommeren 1748 til militæret (officer, Helk, s. 212).
162. *Fridericus von der Maase*, Hafniensis, 10.4.1747-2.4.1748 (vicelandsdommer, Helk, s. 202).
171. *Nicolaus Josiae Thomsen*, Clixbula Tonderensis, 3.2.1748-23.3.1750 (sognepræst i Grøde, Achelis nr. 6066 og Suppl.).

180. *Christian Marcussen*, Clixbula Tonderensis, 3.5.1748-25.5.1751 (sognepræst i Rodenäs, Achelis nr. 6145 og Suppl.).
209. *Claus* (skal være: *Olaus*) *Gerhardus Tychsenius*, Tonderensis, 4.5.1752-12.4.1756 (orientalist, Achelis nr. 6208 og Suppl., Helk, s. 268).
213. *Henricus Adolphus Hinrichsen*, Tondera Slesvicensis, 30.4.1753-24.3.1754 (advokat, Achelis nr. 6177 og Suppl.).
220. *Henricus Guilielmus Gerstenberg*, Tonderensis, 22.4.1754-4.4.1757 (embedsmand, Achelis nr. 6244 og Suppl.).
223. *Friderich Wilhelm Eichel*, Kusterupa Tunderensis, 13.10.1754-4.4.1757 (sognepræst i Hostrup, Achelis nr. 6266 og Suppl.).
241. *Peter Nicolay Feldmann*, Helsingoer, 1.10.1756-25.9.1759 (Helk, s. 110, indskrivningsdatoen fejlagtigt 13.10.1756).
252. *Jacob Kehl*, Tonderanus, 19.11.1757-18.3.1760 (Achelis Suppl. nr. 6272, indskrivningsdatoen fejlagtigt 13.11.1757).
270. *Joannes Henricus Zoega*, Hoyera-Tonderensis, 10.10.1758-22.9.1760, med tilføjelsen, at det drejede sig om en udsvævende person, der på kongens bud måtte gå tre dage i fængsel og derefter forvises fra byen (Achelis Suppl., nr. 6294a).
274. *Petrus Lavätz*, Apenrada Schlesvicensis, 23.4.1759-5.4.1762 (advokat, Achelis nr. 6464 og Suppl.).
287. *Johannes Jacobus Bendixen*, Tonderanus, 12.4.1760-5.4.1762 (læge, Achelis nr. 6460 og Suppl.).
288. *Fridericus Wilhelmus Petrus Fabricius*, Tonderanus, 12.4.1760-26.3.1762 (læge, Achelis nr. 6488 og Suppl.).
289. *Johannes Zoega*, Tonderanus, 12.4.1760-29.3.1762 (embedsmand, Achelis nr. 6490 og Suppl.).
303. *Hermannus Jessen*, Apenrada, 23.9.1761-5.4.1762 (Achelis nr. 6462 og Suppl.).

305. *Christianus Jessen*, Apenradensis, 13.3.1761-5.4.1762 (hofprædikant på Augustenborg, Achelis nr. 6463 og Suppl.).
308. *Johan Christian Fabritius*, Tonderensis, 30.3.1761-5.4.1762 (zoolog, Achelis nr. 6489 og Suppl.).
309. *Johann Friderich Schmidt*, Tonderensis, 30.3.1761 – af helbredsgrunde hjem i august samme år (Achelis nr. 6572 og Suppl.).
317. *Joannes Arnoldus Hagen*, Hafniensis, 30.3.1761 – bortvist i begyndelsen af oktober 1763 (regimentskvartermester, Helk, s. 130).
318. *Christian Henrich Hegerma[n]*, Christiania Norvagus, 30.3.1761 – til militæret i juni 1762 (officer, Helk, s. 137).
349. *Christianus Detlev Friedericus Comes a Reventllau*, Hafniensis, 26.3.1763 – hjemkaldt af faderen i august 1764 (statsminister, Helk, s. 223).
368. *Petrus Johannes Höeg*, Tingleffo-Tonderanus, 15.4.1765 – afgik på faderens bud i juli 1766 (Achelis Suppl. nr. 6591a).
398. *Friederich Kanütz*, Apenrada Schlesvicensis, 23.4.1770-22.3.1771 (advokat, Achelis nr. 6769 og Suppl.).
405. *Tycho Bræstrup*, Copenhagen, 19.4.1771-2.4.1773 (læge, Helk, s. 87).
417. *Georgius Zoega*, Moegeltonderensis, Danus ex dioecesi Ripensi, 15.5.1772-2.4.1773 (arkæolog, Achelis nr. 6810a og Suppl.; Helk, s. 285).
453. *Herrmann Fabricius*, Hafniensis, 27.4.1778-17.3.1780 (kammerjunker, Helk, s. 108).
459. *Peter Raben*, Tonderensis, 12.4.1779-17.3.1780 (borgmester i Glückstadt, Achelis nr. 7058 og Suppl.).
524. *Henricus Petrus de Charles*, Sonderburgensis, 24.4.1786-3.4.1789 (præst, Achelis nr. 7362 og Suppl.).
529. *Christianus Conradus de Bulow*, Havniensis, 7.10.1786 – forlod skolen efter mikkelsdag 1787 (diplomat, Helk, s. 90).

530. *Ernestus Friedericus de Bulow*, Havniensis, 7.10.1786 – forlod skolen sammen med broderen 7.10.1787 (Helk, s. 90).
532. *Peter Nicolai Nissen*, Havniensis, 16.4.1787-14.3.1788 (embedsmand, Helk, s. 205).
541. *Fridericus Andreas Guilielmus de Gerstenberg*, Hafniensis, 20.4.1789-22.3.1793 (toldforvalter, Achelis nr. 7580 og Suppl.; Helk, s. 122).
542. *Sophus Henricus de Gerstenberg*, Hafniensis, 20.4.1789 – død af tuberkulose 1792 (Helk, s. 122).
568. *Anton Ulrich Hornemann*, Hafnia, 30.6.1792-11.4.1794 (Helk, s. 151).
576. *Hans Friederich Hannibal Levetzau*, Christianensis Norvagus, 6.5.1793-29.3.1794 (officer, Helk, s. 179).
- 613a. *Rathge Matthias Lorentzen*, Alsenia Slesvicensis, 15.10.1796-11.11.1797, for at blive købmand (Achelis Suppl. nr. 7724a).
625. *Johann Ludwig Gotthilf Hubrich*, Hafnia Danus, 25.4.1798-1.4.1803 (Helk, s. 152).
626. *Knudt Mamen*, Friedrichshala-Norvagus, 6.10.1798 – tog afsked i begyndelsen af maj 1800 for at blive købmand i sit hjemland (Helk, s. 188).
663. *Christianus Fridericus Neblung*, Berga Norvagus, 28.4.1803 – afgik i begyndelsen af juni 1804 for at blive apoteker (Helk, s. 203).
665. *Jens Fridericus de Lasso*, Othinio Fionensis, 6.8.1803 – afgik i begyndelsen af april 1804 (møller i Svendborg, Helk, s. 175).
674. *Siegfried Leopoldus de Stemann*, Hadersleba Slesvicensis, 29.9.1804-28.3.1806 (officer, Achelis Suppl. nr. 7979a).
677. *Aemilius Carolus Augustus Claussen*, Tandseta Slesvicensis, 22.4.1805-20.3.1807 (præst, Achelis nr. 8037 og Suppl.).
685. *Fridericus Christianus Ferdinandus de Pechlin*, Norburga Slesvicensis, 14.4.1806-20.3.1807 (diplomat, Achelis nr. 8042 og Suppl.).

709. *Immanuel Wallich*, Hafnia Danus, 10.4.1809 – rejste tilbage efter nogle uger (læge, Helk, s. 270).

723. *Jep Bundesen*, Giennera Apenradensis, 3.10.1810-24.9.1813 (præst, Achelis nr. 8230 og Suppl.).

727. *Joannes Siegismundus Martinus Lund*, Haderslebiensis, 22.4.1811 – forlod skolen på grund af svagt helbred i marts 1812 (Achelis nr. 8164 og Suppl.).

750. *Joannes Ludovicus Mentzdorff*, Friederichsberga-Hafniensis, 6.9.1813-27.9.1816 (administrator, Achelis nr. 8347 og Suppl.; Helk, s. 191).

774. *Gustavus Carolus Fridericus de Blücher*, Havniensis, 22.4.1816-13.3.1818 (født 15.12.1798, søn af overpræsident i Altona Konrad v. Blücher-Altona).

780. *Andreas Ludovicus Jacobus Michelsen*, Satrupio-Schlesvicensis, 14.4.1817-24.9.1819 (historiker, politiker, Achelis nr. 8487 og Suppl.).

798. *Christianus Otto Michael Fontenay*, Tonderanus, 15.4.1818-29.9.1820 (amtmand, Achelis nr. 8539 og Suppl.).

809. *Hans Feddersen*, Mögeltondera-Danus, 9.10.1819-29.9.1820 (advokat, Achelis nr. 8540 og Suppl.).

838. *Conradus Antonius Michelsen*, Satrupio Schlesvicensis, 3.10.1821-17.3.1826 (rektor i Hildesheim, Achelis nr. 8860 og Suppl.).

859. *Johannes (Hans Heinrich) Rosenkrantz*, Clausholmia Juthus, 7.4.1823-23.9.1825 (f. 20.6.1806, fader: Holger Rosenkrantz).

860. *Fridericus Julius Rosenkrantz*, Clausholmia Juthus, 7.4.1823 – sammen med broderen (f. 13.7.1807, fader: Holger Rosenkrantz).

882. *Iven Christianus Rosenkrantz*, Clausholmia Jutus, 29.9.1824 – kaldt hjem af faderen i efteråret 1825 (f. 13.9.1808, fader: Holger Rosenkrantz).

904. *Petrus Godofredus Martinus Bagger*, Haffniensis, 23.4.1827-2.4.1830 (f. 22.11.1810, fader: kaptajnløjtnant Carl Frederik Bagger).

933. *William August von Fischer-Benzon*, Jutlandus, 27.4.1829-25.3.1831 (f. 22.10.1810, fader: major Jacob Ludvig von Fischer-Benzon).
941. *Lauritz Ludovicus Adolphus Sveistrup*, Stockemarkia Lollandus, 19.4.1830-13.4.1832 (f. 6.8.1810, fader: Franz Johannes Sveistrup, officer).
986. *Julius Johannes Wilhelm Engelbrecht Pustau*, Haderlebiensis, 15.4.1833-10.4.1835 (jurist, borgmester i Leer, Achelis nr. 9365 og Suppl.).
987. *Carolus Christianus Binzer*, Nyborgensis, 15.4.1833-1.10.1833 (f. 13.11.1813, fader: Carl Binzer, officer, skatteopkræver, død).
1004. *Julius Theodorus Frisch*, Hafniensis, 4.10.1834 – forlod skolen i september 1835 for at blive købmand (f. 31.7.1818, fader: Theodor Frisch, købmand).
1009. *Georgius Fredericus von Wildenradt*, Tonderanus, 27.4.1835 – afgik i november 1836 efter gentagne formaninger på grund af brud på reglerne (jurist, Achelis nr. 9486 og Suppl.).
1038. *Ernestus Johannes Albertus de Bertouch*, Slagelsensis, 22.3.1839-24.9.1842 (f. 21.8.1821, fader: Stanislaw Augustus Poniatowsky de Bertouch, kammerherre, toldforvalter).
1045. *Fredericus Wilhelmus Brodersen*, Haderslebiensis, 27.4.1840 – afgik til Lübeck i april 1841 (landfoged i Bredsted, Achelis nr. 9682 og Suppl.).
1052. *Johannes Henricus Christinus Brodersen*, Haderslebiensis, 26.9.1840 – fulgte efter broderen i september 1842 (embedsmand, Achelis nr. 9744 og Suppl.).
1080. *Johannes Richardus Petersen*, Sonderburgensis, 25.3.1847 – forlod skolen i marts 1848 for at blive købmand (f. 28.5.1829, fader: Georg Richard Petersen, købmand i Sønderborg, død).

Orientering

Datasupplement til Dansk Biografisk Leksikon

Af Sv. Cedergreen Bech

Denne liste indeholder tilføjelser til og med oktober 2000. Den er en fortsættelse af listen, der blev bragt i Personalhistorisk Tidsskrift 1999:2. (S) henviser til supplementsbindet for Dansk Biografisk Leksikon.

Andersen, Johanne, d. /10 1999
Andersen, Karl N., d. 22.9.1996
Andreasen, Victor, d. 17.4.2000
Anthon, Henning, d. 15.9.2000
Asmussen, Svend, hustru, Annegrethe A., d. 19.7.2000
Asmussen, Svend G., d. 3.9.1986
Bagger Hansen, Lars, d. 12.12.1988
Benneweis, Eli, hustru, Eva, d. 3.11.1999
Bentzon, Niels Viggo, d. 25.4.2000
Bo, Lars, d. 21.10.1999
Boesen, Gudmund, d. 25.9.2000
Borg, Kim, d. 28.4.2000
Boserup, Ester, d. 24.9.1999
Brems, Hans, d. /9 2000
Broby Johansen, R., hustru, 2. ægteskab, Aina B. J., d. 23.7.2000
Carlsen, Per, d. 11.3.1994
Christensen, Knud, f. 1914, d. 20.9.1998
Clausen, Helge, d. 26.2.1997
Dam, Poul, d. /6 2000, hustru Birgitta Thermänius, d. 1996
Danielsen, Niels, d. 1.10.1987
Diderichsen, Børge, hustru, 2. ægteskab, Susanne D., 28.6.2000
Drachmann (slægt), Geert Matthias D. (1910-99)
Eyben, W. E. von, d. 31.5.2000
Fink, Troels, d. 26.10.1999
Fog, Dan, d. /9 2000

- Foged, Niels, hustru Anna Charlotte F., d. 28.2.2000
(S) Fogtdal, Palle, mor Ruth F. (1909-2000)
Friisholm, Lavard, d. 31.8.1999
Gomard, Bernhard, g. 4. 14.1.1995 m. forfatteren, cand. mag. Marianne Rosen, f. 19.7.1941, d. 8.7.2000, d. af overlæge Erik Rosen (1910-84) og læge Annelise Holm (1914-1994)
Grane, Leif, d. 22.3.2000
Gress, Elsa, ægtefælle, Clifford Wright, d. 30.9.1999
Hansen, J. Simun, d. 3.1.1986
Hansen, Jørgen G., d. 2.8.1996
Hartling, Poul, d. 30.4.2000
Hecht-Johansen, Jette, d. 8.6.1999
Hertel, Hans, mor, Gerda H. (1915-2000)
Hæstrup, Jørgen, hustru, 2. ægteskab, Gudrun H. d. 13.8.2000
Jakobsen, Henry J., d. 20.5.1994
Jensen, Erling, d. /10 2000
Jensen, Folmer, hustru, 2. ægteskab, Grete F. J., d. 17.2.2000
(S) Jepsen, Aage, d. 1.2.1998
Jespersen, Aage, d. 14.7.1994
Joensen, H. D. d. 15.9.1995. Hustru, 1. ægteskab, Louise Vang, d. 1984. Rett. linie 12: ægteskabet opløst. Gift 3. g. 20.8.1984 med Tove Vibeke Jagd, f. 24.7.1930, d. 9.4.1994
Johannesen, Axel, g.m. Gunhild Frydendahl Mikkelsen, f. i Ørnhøj 1929, forældre, Jens Chr. Mikkelsen (1890-) og Karoline Kathrine Mikkelsen (1888-1963).
Johannesen, Marius, d. 16.7.1986
-, enke, Jóna Elisabeth J., d. 19.6.1988
Johannessen, Eydun, far, Johannes J. (1910-86), mor, Ása Isholm (1909-96), g.m. Tove Jacobsen, f. i Vrå 1909, forældre Helge Holger Jacobsen (1905-) og Kirstine Larsen (1908-).
Kampp, Ebba, d. 22.12.1999
Krebs, Harald, d. 15.3.1988
Kristensen, Sverre Eske, d. 18.1.2000
Krogager, Eilif, hustru, Gorma K., d. /10 1999
Kroggh, Grethe, ægtefælle Richard Dahl Eriksen, d. 1988
Køie, Mogens Engell, d. 22.5.2000
Ladegaard, Anna, d. 16.5.2000
Larsen, Helge, d. 24.1.2000
Larsen-Bjerre, Hans, d. 1.9.1999
Lawaetz, Jens Fr., d. 24.10.1981
Lund, Ebba, d. 21.6.1999

- Madsen, Alfred, d. 21.5.1986
Matras, Christian, enke Marianna M., d. 11.12.1997
(S) Melchior, Johannes C., d. 7.8.1995
Meyer, John, d. 6.1.1989
Mikkelsen, Valdemar M., d. 17.1.2000
Müller, Otto, d. 1.6.2000
Møller, Kristian, d. 4.8.1995
Neiiendam (slægt), Henrik N. (1924-96)
Nicolaisen, Johannes, hustru, Ida N., g. 2. 15.3.1990 med Abraham Pais
f. 19.5.1918 i Amsterdam, d. i Kbh. 28.7.2000
Nielsen, Børge, d. 15.12.1995
Nielsen, Erling, d. 25.2.2000
Nielsen, Palle, d. 5.9.2000
Nordskov Nielsen, Lars, d. 4.2.2000
Nøjgaard, Niels, d. 16.8.1999
Okkels, Harald, enke, Ellinor O., d. 20.10.1999
Oldrup, Edith, d. 4.6.1999
(S) Olufsen, Morten, d. 29.12.1999
Paldam, Jørgen, d. 23.10.2000
Patursson, Erlendur, d. 16.6.1986, g.m. Morid f. Holm, f. 1916, d. 12.9.
1995
Plessen, Louise von, linje 4: 1694-1725, læs: 1694-1758
Pontoppidan (slægt), Ole P. (1919-2000)
Poulsen, Kaj, d. 12.6.1993
Qvistgaard, Berthe, d. 23.10.1999
Rasmussen, Knud, rett: 2. linje, født 7.7., læs: 7.6
Rosenberg, M. J., d. 4.5.1999
Rozenal, Stefan, hustru, Hanna Kobylinski, d. 24.7.1999
Rygg, Inge Haugdahl, d. 28.5.1995
Ryum, Ulla, mor, Elise Kirstine R., d. 2.2.2000
Sandfeld, Gunnar, d. 23.11.1999
Schoubye, Sigurd, d. 8.7.2000, hustru, Cathrina Cicilie S., d. 1994
Schyberg, Frederik, ægtefælle, Nina, f. Kalckar, d. 21.8.2000
Siiger, Halfdan, d. 11.12.1999
Skaarup, Hans Hartvig, d. 19.9.1995
Strand, Kaj Aa., d. i USA 31.10.2000
Strange Nielsen, Arne, d. 21.9.1999, hustru Marie S.N., d. 5.9.1999
Tamm, Henrik, d. 20.3.2000
Teichert, Frits, d. 4.4.2000
Thøgersen, Finn, d. 19.11.1989
Valeur (slægt), Holger Stampe V. (1900-2000)

Warming, (slægt), Paul Victor W. (1913-99)
Wedell-Wedellsborg, Vilhelm, d. 11.2.2000
Weidekamp, Egon, d. 26.4.2000
Westerby, Niels, mor, Agnete W. (1904-99)
Winkel Holm, Mogens, d. 31.10.1999
-, far, Thyge H. (1912-83), mor, Johanne Marie H. (1910-95)
Wisti, Folmer, d. 16.10.2000
Ørberg, Paul G., d. 22.9.2000
Ørskov Christensen, Arne, enke Inger Ø.C., d. 16.11.1999
Ørsnes, Mogens, d. 24.9.1994

Anmeldelser

ved Tommy P. Christensen

Sogn, Herred, Amt. (Slægt & Data. Særnummer 1998). Udgivet af foreningen DIS-Danmark, 1998. 68 s. Hft. ISBN 87-90044-02-9. ISSN 0903-6172. Pris kr. 60,- i løssalg ved henvendelse til foreningens ekspedition: Arne Julin, Hovedgaden 75, 4050 Skibby.

Hæftet, der er i A-4 format, er opdelt i tre afdelinger, hvoraf den første, der fylder en fjerdedel af hæftet, er en grundig og interessant historisk indledning om begreberne sogn, herred, len, amt og amtskommune, provsti og bispedømme/stift, lægd og udskrivningskreds og kommune. Den historiske redegørelse føres op til dato. Der gøres rede for deres område, både geografisk og administrativt, og det hele fortælles i et let og klart sprog. Den anden afdeling består af en alfabetisk opstilling af sognene inden for hvert herred, og herrederne er opstillet alfabetisk inden for et amt. Til hvert amt er der knyttet et amtskort, der viser beliggenheden af herrederne og sognene. Tredie afdeling består af en opstilling af samtlige danske sogne i ét alfabetisk register med sidehenvielse til, hvor i anden afdeling de er nævnt.

Enhver slægtsforsker vil kunne drage god nytte af den historiske indledning, mens man i det alfabetiske sogneregister kan savne en henvisning også til herredet.

Arne Jensen Knudby

Ditlev Tamm m.fl.: Dansk Forvaltningshistorie. Stat, Forvaltning og Samsfund, 3 bd. (Komplet samling), ISBN 87-574-7694-2, pris kr. 1500,-

Dansk Forvaltningshistorie I: Fra middelalderen til 1901. Redaktion Leon Jespersen, E. Ladewig Petersen og Ditlev Tamm. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. Kbh. 2000. XXI + 986 s. ill. indb. ISBN 87-574-7691-8. Pris kr. 800,-

Dansk Forvaltningshistorie II: Folkestyrets forvaltning fra 1901 til 1953. Redaktion Tim Knudsen. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. Kbh. 2000. XXVII + 960 s. ill. indb. ISBN 87-574-7692-6. Pris kr. 800,-

Stat, Forvaltning og Samsfund efter 1950. Redaktion Peter Bogason. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. Kbh. 2000. IX + 258 s. m. 1 figur. Indb. ISBN 87-574-7693-4. Pris kr. 275,-

De slægtsforskere, der efter en årrække har gjort sig fortrolige med kirkebøger, folketællinger og skifter, vil før eller siden føle behovet for et nøjere kendskab til statsforvaltningens arkivalier og Rigsarkivets hjælpemidler til deres benyttelse. Den offentlige forvaltnings historie kommer i fokus og administrationshistoriske studier viser sig at blive til stor nytte i jagten på yderligere oplysninger om anernes gøren og laden. Hvad enten man i første omgang stifter bekendtskab med for eksempel Niels Petersens bøger *Justitsministeriet* (1982) og *Kultusministeriet. Organisation og arkiv* (1984) eller administrationshistoriske studier som Harald Jørgensens *Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970. En oversigt* (1985) og Erik Nørns *Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841* (1981), opdager man hurtigt, at selvom en blind høne også kan finde et guldkorn, så gør det en væsentlig forskel, når man ikke fam-

ler i blinde, men tværtimod kender til sagsgange og sagområdets udvikling og placering indenfor den offentlige sektor. Hvad enten interessen samler sig om landkommunernes styrelse i midten af 1800-årene – med sogneforstanderskaber og amtsråd – eller landemoder og provstemoders funktion som gejstlighedens værneting, så er den offentlige forvaltnings udvikling og forholdet mellem central- og lokaladministrationen af afgørende betydning for såvel stat som borger.

I slutningen af 1980-erne tog Statens Humanistiske Forskningsråd initiativet til at få belyst forholdet mellem stat, forvaltning og samfund, og et vægtigt resultat foreligger nu med to velvoksne bind – og en meget mindre, handy efternøler for tiden efter 1950. Det første bind falder i to dele – fra middelalderen til 1814 og tiden fra 1814 til 1901 – der fylder henholdsvis 350 og 600 sider. Da der tilmed er masser af gode oplysninger, kunne det have givet god mening om man havde valgt at lade de to dele udgøre hver sit halvbind.

Første binds første del er skrevet af kompetente folk som Jens E. Olesen, E. Ladewig Petersen, Leon Jespersen, Gunner Lind og Ole Feldebæk. Det tager sit udgangspunkt i højmiddelalder og senmiddelalder, hvor temaet – fra rejsekongedømme til administrationscentrum bliver slået an.

Via reformationstiden, her bestemt som perioden 1536-96, bevæger vi os op gennem århundrederne, og således skriver Ole Feldebæk (s. 227-340) under overskriften: Vækst og reformer – dansk forvaltning 1720-1814.

Specielt s. 341-349 udmærker sig ved at rumme forskningsoversigter, hvor forfatterne kommenterer kildematerialet til den danske forvaltnings historie i de behandlede perioder, og hertil lægger sig en bibliografi (s. 957-974) ajourført frem til 1996-97.

Første binds anden del, der også har nydt godt af erfarne forskere, indledes med Ditlev Tamms præsentation af reaktionen på tabet af Norge, og en påpegnings af det ofte overseede faktum, at hele det danske embedsværk fra 1801 og fremefter kan findes i *Hof- og Statskalenderen*. Herefter giver nu afdøde Erik Stig Jørgensen over 40 sider et veloplagt rids af Danske Kancellis opgaver, organisation, forretningsgang og personale i perioden 1815-1848, suppleret af Poul Erik Olsen (s. 405-430), der tager sig af finansforvaltningen 1814-1848. Endelig får den militære forvaltning, kirken, de fattige og sundhedsforvaltningen også deres kortere, oversigtsprægede artikler.

Den væsentlige ændring i styreformens med Grundloven af 1849 var afskaffelsen af det uindskrænkede monarki og indførelsen af ministerialsystemet. Dette behandles af Tim Knudsen på næsten 100 sider og herefter gives der plads til en behandling af de enkelte ressorts, startende med udenrigstjenesten 1849-1905 (Klaus Kjølens, s. 553-574). Under Justitsministeriet hæfter man sig ved en særskilt artikel om politivæsenet (Henrik Stevnsborg, s. 632-647), der er vældig oplysende omkring de underlige konstruktioner indenfor ordenshåndhævelsen, som man gennem 1800-tallet greb til. Blandt andet omtales brugen af bevæbnede matroser, gardehusarer, sognefogeder, gendarmer m.m. Derimod savnes – i forbindelse med behandlingen af Indenrigsministeriet – en lignende behandling af post- og telegrafvæsenet samt hele jernbanevæsenets udvikling. Heldigvis har begge etater, i lighed med toldvæsenet, for længst fået udarbejdet egne etatshistorier, som interesserede kan henvises til, hvorimod en sådan – mig bekendt – stadig savnes for politietaten.

Indenfor rammerne af det første binds anden del har man øjensynligt fundet, at der også lige kunne blive plads til såvel »Skole og universitet fra 1814 til 1901« (s. 757-838), som »Kommunerne fra 1814 til 1901« (s. 841-955), hvilket er medvirkende til, at dette bind bliver uhåndterlig stort. Det havde været mere brugervenligt med et særskilt bind, der trods alt ville blive på godt 200 sider. Især bidraget fra stadsarkivaren i København, Henrik Didier Gautier (s. 891-955) om hovedstadens forvaltning 1814-1901 er velkomment, da den forvaltningsstruktur, som har præget Københavns kommune frem til 1998,

har sine rødder i magistratsordningen med borgmestre og rådmænd samt overpræsidenten fra slutningen af 1850-erne. Som bosiddende i et af de indlemmede distrikter havde man gerne læst mere om de forvaltningsmæssige overvejelser i forbindelse med de omfattende udvidelser af hovedstadens areal og befolkningsmængde i starten af det 20. århundrede, men retfærdigvis må det indrømmes, at emnet er omfattende og delvis uudforsket.

Sidst i det første bind findes et fyldigt personregister, hvor topscorerne i henseende til sidehenvisninger – bortset fra konger, dronninger, konseilspræsidenter og ministre – er juristen og politikeren Tage Algreen-Ussing, efterfulgt af juristen og politikeren Orla Lehmann. Fra embedsmandskorpset er det Udenrigsministeriets direktør Peter Vedel og Københavns politidirektør Andreas Chr. Kierulff.

Dansk Forvaltningshistorie II: Folkestyrets forvaltning fra 1901 til 1953 er endnu et mammutbind på op mod tusind sider. Det lå færdigredigeret af Tim Knudsen ved årsskiftet 1998/99, og efter en indledende del af redaktøren selv om »Forvaltningen og folkestyret« på næsten 200 sider, behandles finansforvaltningen (af Ingrid Henriksen), centraladministrationen og erhvervslivet indtil 1930 (af Jørgen Fink) og 1930-53 (af Flemming Just). Det får unægtelig præg af oprensning, når hertil lægges arbejdsmarkedets forvaltning (Michael Hertz), socialforvaltning (Jacob Christensen), sundhedsforvaltning (Lene Damgaard Nielsen), velfærdsstaten og boligen (Henning Bro), skolernes styrelse (Vagn Skovgaard-Petersen), universitetet (Jørgen Holmgaard), den kirkelige forvaltning (Per Ingesman), udenrigstjenesten (Klaus Kjølse), udenrigstjenesten og dansk udenrigspolitik 1940-1953 (Bo Lidegaard), politiet 1901-1953 (Henrik Stevnsborg), offentlige virksomheder (Ole Jess Olsen), hovedstadens forvaltning 1901-1953 (Henrik Didier Gautier) samt de oversøiske dele af riget (Tim Knudsen). Kort sagt en glimrende samling håndbøger og oversigtsartikler, man desværre også her har valgt at udsende i en tung mursten.

Som personalhistorisk interesseret kan man glæde sig over illustrationssiden, idet mange af de omtalte personer er afbildet, og ofte ledsaget af en god karakteristik i billedteksten. Af de mindre kendte kan for eksempel nævnes Annette Vedel (1863-1943), Frederik Graae (1875-1948), Julius Wilcke (1875-1951), Hertel Wulff (1878-1968), Joh. Dalhoff (1880-1951), Knud S. Sthyr (1884-1977), Aage Sachs (1887-1944), Axel Odel (1891-1977), Ruth Vermehren (1894-1983) og Erik Lindgren (1901-1989). Af de mere kendte kan anføres Inger Merete Nordentoft (1903-1960), Ester Boserup (1910-1999) og Erik Ib Schmidt (1911-1998). Endog berømte eller berygtede bliver der plads til, når der for eksempel fokuseres på Henrik Kaufmanns enegang i Washington eller affæren med Emil Krogh og statens isbrydere i 1937 – i øvrigt velopløst beskrevet af Flemming Just.

Endelig prydes også dette bind af et fyldigt personregister, tilmed forbedret med den nyttige detalje, at sidetal der henviser til biografiske billedtekster er særskilt markeret. Desværre er der også kommet et par misforståelser med. For eksempel kaldes Paul Gersmann (1916-1994) Geismann og Nils Svenningsen (1894-1985) Niels. Apropos Niels, må formanden for De Radikales rigsdagsgruppe, formand og direktør for Statens Jordlovsudvalg 1919-1947 Niels Frederiksen (1874-1951) formodes at være værkets mest betydningsfulde mand, idet han er biograferet ikke mindre end to gange (s. 309 og s. 385).

Stat, Forvaltning og Samfund efter 1950 redigeret af Peter Bogason er blevet rosinen i pølseenden. Øjensynligt skabt på andre økonomiske præmisser end hovedparten af værket og under alle omstændigheder præget af nærheden til nutiden.

På den anden side er der nu gået et halvt århundrede, og alle der har været i berøring med folkeskolen i 1950-erne, sygehusvæsenet i 1960-erne eller samfundets forvaltning af miljø- og energispørgsmål i 1970-erne må erkende, at såvel samfundet som den offentlige forvaltning har undergået store forandringer siden da. Bogason har valgt at karakterisere det som næsten uahæmmet vækst (1958-1973), kontrolleret vækst (1973-1982) samt tiden

fra 1983 og derefter som præget af omprioritering. Tematisk behandler bindet syv temaer, hvor bidragsyderne er Henrik Christoffersen (Den udvidede forvaltning), Jørgen Grønegaard Christensen (Efterkrigsudens centraladministration), Bo Lidegaard (Forvaltningen, folket og formuleringen af dansk udenrigspolitik), Ove K. Pedersen (Om forvaltning og interesseorganisationer), Søren Villadsen (Fra lokal statsforvaltning til kommunalt demokrati), Finn Bruun (Den professionelle forvaltning: fra embede til arbejde) samt Inger Dúbeck og Bent Christensen (Den regulerede forvaltning – udviklingen af det retlige system efter 1950). Gennemgående gode og nyttige oversigtsartikler, der udstikker kursen for kommende forvaltningshistorisk forskning, men i sagens natur begrænset af tilgængeligheden til de nyere sagsakter rundt om i den offentlige forvaltning. Betænkninger, rapporter og notater fra kommissioner, råd, nævn, udvalg, bestyrelser og arbejdsgrupper etc. får en fremtrædende rolle i det benyttede materiale og erindringer som Erik Ib Schmidts bliver tillagt betydelig vægt. I lighed med det foregående bind er der også afsat plads til små biografier, men her placeret i små faktabokse, og underligt nok blev der i dette bind øjensynligt ikke råd til portrætfotos. Blandt de biograferede finder man Jørgen S. Dich (1901-1975), Henning Friis (1911-1999), Oluf Ingvarsen (1917-1993), Henning Strøm (f. 1925) og Bent Rold Andersen (f. 1929). Bogen har et stikordsregister, men ikke et særskilt personregister.

Skal man sammenfatte de mange kilo viden, der er akkumuleret i dette værks tre bind, så ville det nok være en overdrivelse, hvis man hævdede, at det burde findes på natbordet hos enhver slægtsforsker eller personalhistoriker. På den anden side er kendskab til værkets eksistens uomgængeligt. Trods sit monstrøse præg er det relativt nemt at orientere sig i og på mangfoldige punkter rummer det nødvendige oplysninger, når man indledningsvis skal orientere sig på et af de mange felter, hvor den offentlige forvaltning har spillet en rolle. Sammen med værker som Encyklopædien, *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk*, Rigsarkivets guider, *De danske ministerier*, *Hof- og Statskalenderen*, *Kraks Blå Bog* etc. bør *Dansk Forvaltningshistorie* derfor være fast inventar på læsesale og i diverse håndbogssamlinger.

Lisa Elsbøll

Martin Larsen og Birgit Nüchel Thomsen (red.): Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse IV 3. bind: Private institutioners arkiver. Rigsarkivet, Kbh. 1999. 279 s. ill. indb. ISBN 87-7497-182-4. Pris kr. 200,-

Søger man arkivalier fra foreninger, folkelige bevægelser, politiske partier og organisationer eller fra komiteer, klubber og selskaber, vil man ofte opleve en vis usikkerhed omkring hvor – og hvor meget – der i givet fald er bevaret. Eksisterer foretagendet endnu, kan man selvfølgelig kontakte de implicerede, men ellers er spørgsmålet, hvorvidt der er afleveret noget som helst til en offentlig samling, og hvilken – eller hvilke – der i givet fald kan komme på tale.

Bortset fra de lokale arkiver, der oftest findes i den såkaldte *Arkivvejviser* fra Sammenlutningen af Lokalarkiver (SLA), og i en vis udstrækning de lokale museer, kan også Det Kgl. Bibliotek (Håndskriftsafdelingen), Statsbiblioteket i Aarhus, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA), Det danske Udvandrerarkiv samt Erhvervsarkivet og Rigsarkivet være mulige opbevaringssteder. Takket være DANPA, der er tilgængelig via internettet (www.danpa.dk), er mange søgninger efter sådanne privatarkiver blevet langt nemmere, men den foreliggende arkivfortegnelse har bestemt ikke mistet sin berettigelse. Selvom arkivregistraturens detaljeringsgrad er ganske varierende og dermed afspejler den interesse og de ressourcer, der i tidens løb er tilført registreringsarbejdet med de private institutioners arkiver, så er fortegnelsens opbygning med emneregister og en alfabetisk fortegnelse

efter første betydende ord brugervenlig. Såvel bogens indledning, der i øvrigt bebuder den snarlige tilgængeliggørelse af Statens Arkivers database for arkivregistraturer (DAISY), som de mange krydshenvisninger må man værdsætte som bruger af bogen.

De mange, velvalgte illustrationer, ofte med perspektiverende illustrationstekster, er et studie værd i sig selv, da hovedparten rummer en personalhistorisk vinkel. Et tilhørende personregister er det ikke blevet til, men det hænger utvivlsomt sammen med det generelle problem omkring den stærkt varierende detaljeringsgrad i arkivernes registrering. En antydning af bredden i personkreds og navnestof, som den ses fremdraget ved eksemplerne i bogens billedtekster, kan gives ved følgende opstilling: biologen Johannes Schmidt (s. 59), jazzmusikeren Otto Lington (s. 79), den norske missionær L. O. Skrefsrud (s. 87), stifterne af Foreningen til Opførelse af Smaa Kirker i København: baronesse v. Ripperda, Inger Marie Macleod og Emilie Gøtzsche (s. 130), Marcus Gerhard Rosencrone og Agnete Hielmstjerne (s. 147), frivillig dansk soldat i Israels Uafhængighedskrig 1948 Menu Demnitz (s. 165), finansmand og minister L. N. Hvidt (s. 183), den første beskikkede overrabbiner for det mosaiske trossamfund i København Abraham Wolff (s. 211), grundlæggeren af nyhedsbureauet RB, Erik Ritzau (s. 234), rigsarkivar og rotarianer Johan Hvidtfeldt (s. 237), Ruth Krog Nielsen, De Samvirkende Danske Husholdningsforeninger (s. 243), hofboghandler Johann Jürgen Heinrich Schubothe (s. 245) samt kabinetssekretær Jens Peter Trap (s. 265).

Afsluttende skal det anbefales at anskaffe bogen, vel vidende at markedsføringen af Statens Arkivers mange fortrinlige bogudgivelser ikke hidtil har haft høj prioritet.

Tommy P. Christensen

Danske for- og efternavne. Betydning. Oprindelse. Udbredelse. Af Georg Søndergaard. Askholms Forlag, Rødovre 2000. 344 s. ill. Indb. ISBN 87-90721-17-9. Pris kr. 288,-

Georg Søndergaard, som nu er pensioneret fra en lektorstilling ved Odense Universitet, har gennem mange år beskæftiget sig med navneforskning. Ud over en række artikler i fagtidsskrifter er det resulteret i flere bøger, hvoraf de mest kendte er *Danske efternavne – betydning, oprindelse, udbredelse*, udgivet af Lademanns Forlag, og *Bogen om personnavne: Oprindelse. Historie. Brug*, som er udgivet af Politikens Forlag og beskæftiger sig med fornavnene. I den nye bog samler Georg Søndergaard emnerne fra de to tidligere. Der er imidlertid ikke blot tale om en ny samlet udgave, men begge temaerne er ført ajour, nyt er kommet til og andet udbygget, bl.a. det meget nyttige afsnit om navnejura i forbindelse med ægteskab og skilsmisse. Et morsomt nyt lille afsnit handler om kælenavne, hvor forfatteren har udnyttet forskellige dagblades petitrubrikker, som »Hip-hip-hurra« og hvad de nu ellers hedder. Noget overraskende kommer kælenavnet Trunte ind på førstepladsen, skarpt forfulgt af Nuser og Trille!

Den nye bog er den første samlede opslagsbog dækkende hele navneområdet, idet den anden kendte navneforsker, Eva Villarsen Meldgaard, i sin *Den store Navnebog* (anm. i 99:1, s. 123) kun behandler fornavnene, og Per Billesø *20.000 slægtsnavne i Danmark* (anm. i 2000:1, s. 94) kun efternavnene. Per Billesø har udnyttet et grundmateriale på 146.668 forskellige navne, hvoraf mere end halvdelen dog er enkeltforekomster, medens Georg Søndergaards lister kun omfatter de 10.000 almindeligste efternavne. Om alle disse kan man konstatere, hvor mange der bærer navnet, og man får også et bud på navnets oprindelse. Selv anfører Søndergaard, at i en række tilfælde kan der være flere lige sandsynlige forklaringer, og at der i andre tilfælde ikke er fundet nogen forklaring, men at han ikke håber, at det svækker bogens faglige vederhæftighed. Når selv en så erfaren forsker må tage forbehold, viser det, hvor forsigtige slægtsforskere skal være med at komme med »sandsynlige« forklaringer på navne i deres slægt.

Som personal- og slægtshistoriker har man i mange tilfælde nytte af at vide noget om navne, og i en række tilfælde kan de være med til at hjælpe én videre i slægtsforskningen eller sætte noget i gang. Tænk for eksempel på Anna Marie Lebech-Sørensens artikel: »Mette Scholastica Kellinghusen – hendes liv, aner og efterslægt« her i tidsskriftet 1998.

De første 40 sider i Søndergaards bog handler om navnetyper, navnets funktioner og personnavnenes kulturhistorie. Her kan man finde mange værdifulde oplysninger for eksempel om opkaldeskikke og deres uddøen, om forskellen mellem embedsmænds, borgerskabets og landbefolkningens navne (og hvad det kan give af fingerpeg vedrørende personers herkomst), om navnetraditioner inden for de enkelte slægter og om regionale forskelle, både ved valg af fornavne og efternavne. Om dette tema har Søndergaard skrevet en meget spændende artikel: »Egnskarakteristiske slægtsnavne i Danmark«, som mærkværdigvis savnes i litteraturlisten. Når man taler om egnskarakteristiske navne, er Sønderjylland et taknemmeligt område at tage op, dels fordi forholdene – også på det område – adskiller sig fra det øvrige Danmark, og dels fordi de sønderjyske forhold vitteligt er forsvundet i de fleste fremstillinger. Sønderjylland er nævnt hos Søndergaard, men forskellene kunne have været mere fyldigt omtalt – således synes jeg, at det havde været naturligt at nævne, at man allerede i 1771 i Sønderjylland fik en forordning om faste slægtsnavne, og hvad dette førte med sig.

Udbredelsen af de 10 almindeligste patronymer er skildret i oversigtskort, som er meget illustrative. Det almindeligste navn – Jensen med 5,98% af befolkningen eller 317.759 bærere – er således mest udbredt i Vendsyssel og mindst i hovedstadsområdet, og det samme gælder nr. 2: Nielsen, hvorimod nr. 3: Hansen er mest udbredt på Sydfyn og Langeland men sjældnest på Salling og Mors. Som bærer af fornavnet Hans er der altså en vis sandsynlighed for, at man har forfædre på Sydfyn – hvis man altså er opkaldt, for efterhånden spiller mange andre ting ind ved valg af navne, end opkald. Modenavne skifter hastigt, og de skifter også social placering. Man bemærker også, at blandt almindelige efternavne i dag er en række indvandreres navne registreret, som de tyrkiske Özdemir og Yücel, det arabiske Yusuf og det slaviske Zielinski, for blot at nævne nogle få, men alle desværre med »betydning ukendt«.

Der er nok at spekulere på for en slægtsforsker i forbindelse med navne, og Georg Søndergaards bog vil på mange områder kunne virke som en øjenåbner. Den vil også kunne inspirere til videre studier, og det er derfor glædeligt, at den er forsynet med en litteraturliste, som nævner en lang række bøger og artikler. Man kunne imidlertid godt have ønsket sig en fyldigere liste. Et savn er allerede nævnt ovenfor, og heller ikke Per Billesøs bog findes i listen, men den er dog nævnt i indledningen. Udenlandsk litteratur er helt udeladt, og heller ikke meget benyttet ved forklaringen på de udenlandske navne, hvor der ret ofte står »betydning ukendt«. Blandt den fremmedsprogede litteratur er den tyske væsentlig, og her findes mange, både små og store navneleksika, som kunne være nyttige at kende til selvstudium. Men tysksprogede skrifter kan også være centrale for den sønderjyske navneskik, som f.eks. Max Rasch: *Aus der alten Namenstruhe*, som trods sproget er trykt i Aabenraa 1944, eller Wilhelm Dirk Bahnson: »Wie endete die patronymische Namensgebung im Herzogtum Schleswig« i *Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 1973*. Blandt mindre artikler om navne, specielt af interesse for slægtsforskere, ville det i en fyldigere litteraturliste have været naturligt med Ole Degns: »Hvornår blev Kirsten Sørensdatter til fru Jensen – den historiske udvikling af gifte kvinders brug af efternavn« i *Fortid og Nutid 1986* og Tommy Christensens »Fra Abildsø til Worsøe – slægtsnavne med efterledet ø/oe/øe« her i tidsskriftet 1992. Selvfølgelig skal der vælges fra, når der skal laves en litteraturliste, og de væsentligste bøger er med hos Georg Søndergaard, og hvor man skal sætte grænsen, er jo

et personligt valg. Men måske kunne man opfordre Søndergaard til – i sin pensionisttilværelse – at udarbejde en navnehistorisk bibliografi med særligt henblik på slægtsforskere. Det er der mange, der ville blive glade for ...

Hans H. Worsøe

Hans H. Worsøe: Slægtshistorie i Sønderjylland – en vejledning. 2. reviderede udgave. Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 80, Aabenraa 1999. 165 s. Pris kr. 128,-

I 1983 udgav arkivar ved Landsarkivet i Viborg, (senere landsarkivar ved Landsarkivet for Sønderjylland) Hans H. Worsøe, bogen *Slægtshistorie i Sønderjylland – en vejledning*, der var en særdeles nyttig hjælp for enhver slægtsforsker og lokalhistoriker, når undersøgelsen drejede sig om forhold i den nævnte landsdel. Den var så vidtfavnende, at den udmærket også kunne bruges i mange andre sammenhænge, hvis emnet for undersøgelsen drejede sig om forhold også i de andre dele af landet. Bogen blev i dette tidsskrift – samme år – særdeles rosende anmeldt af den erfarne genealog Erik Kann, og nu, hvor der foreligger en revideret udgave af samme bog, er det svært at overgå Erik Kann i rosende omtale.

Bogen er ikke blevet dårligere af at blive revideret, tværtimod. Den er ført å jour, og den har en omtale af de nyeste emner inden for slægtshistorie som for eksempel edb i slægtsforskningen. Desuden er der en grundigere omtale af andre arkiver såsom lokalarkiver og arkiver i landsdelene Slesvig og Holsten. De nyeste regler for tilgængelighed omtales, men i det hele taget er der ikke det relevante emne, der ikke er behandlet godt og grundigt af Worsøe i denne udgave. Enhver, der ønsker at foretage en slægtshistorisk eller lokalhistorisk undersøgelse i landsarkivets materiale, kan med stort udbytte tage Worsøes bog med og bruge den som den vigtigste førstehjælp. Utallige kildetyper bliver præsenteret og forklaret, og desuden indeholder bogen en fyldig litteraturliste, der primært omfatter værker med relevans for Sønderjylland. Listen er særdeles omfattende og dækker alt lige fra bibliografier og værker om slægtshistorie, det danske og tyske arkivvæsen og tidsskriftlitteratur til skriftlæsning, navneskik, heraldik, kirkebogsudgaver, bøger om ligprædikener og nekrologer, ejendoms historie, hedekolonister, kunstnere, embedsstater m.m. Endvidere findes der i bogen et afsnit med særdeles nyttige adresser på f.eks. andre arkiver, biblioteker, lokalhistoriske arkiver og foreninger, kirkebogskontorer syd for grænsen m.m. Endelig er der en ordliste over forskellige udtryk på latin, som man ikke kan undgå at støde på undervejs. Hvem har ikke i sin tid undret sig over, at VIIIber betyder oktober? De fleste vil nok her have ventet sig et Xber, da oktober jo er den tiende måned i året. Sådanne snurige begreber og mange andre er medtaget i ordlisten.

I Worsøes bog om slægtsforskning i Sønderjylland har slægtsforskerne og lokalhistorikerne et særdeles brugbart værktøj, og det er godt, at en af Danmarks mest vidende genealoger og arkivmænd har givet sig tid til at revidere sin uovertrufne lærebog.

Arne Jensen Knudby

Årbog 1999 for Svendborg & Omegns Museum. Redigeret af Henrik M. Jansen. Udgivet af Museumsforeningen, Svendborg 2000. 183 s. ill. i s/h og farve. Hft. ISBN 87-87769-98 0. ISSN 0106-2220. Pris kr. 187,50,- (150,- for medl. af museumsforeningen, studerende og pensionister dog 100,-) via www.svendborgmuseum.dk

Som vanligt er også årbogen på kanten af milleniumskiftet en smuk og indbydende publikation, man gerne fordyber sig i. Arkæologien har en stor stjerne hos museets leder Henrik M. Jansen, og de rige fund i Gudme-området, der viser bebyggelseskontinuitet i hele perioden 200-600 AD, har gjort Sydlyn internationalt kendt blandt arkæologer. Stormænd

og håndværkere i Gudme var da også emne for en smukt illustreret artikel i årbogen fra 1998 (Svendborg 1999, s. 8-21).

Årbog 1999 starter helt tilbage i stenalderens magle-mosekultur, og der cykles (!) med Aase Gyldion Andersen gennem jernalder, bronzealder og bondestenalder, inden middelalderen behandles i form af Skårup kirkelade, et par middelalderlige spejle fra Møllergårde i Svendborg, brønde, hemmeligheder og lokumstønder samt Sct. Jørgensgårde i Danmark. Sidstnævnte artikel – af Jansen himself – bringer også en kortlægning af alle danske stifters Sct. Jørgensgårde, frem til deres nedlæggelse ved Christian 3.s Ribe-reces 1542. Men, som forfatteren påpeger, blev nogle af disse institutioner omdannet til hospitaler for ældre, syge og fattige. Således fik Sct. Jørgensgården ved Svendborg en ny fundats i 1590.

Årbogens sidste artikel har også det socialhistoriske aspekt i fokus og er den egentlige grund til denne anmeldelse. I årbogens forord påpeges det, at det den 1. april 1999 var 25 år siden museet overtog den tidligere fattiggård og arbejdsanstalt Viebæltegård (og museumschefen blev knyttet til museet som leder), hvilket har betydet, at planerne for etableringen af »Danmarks Socialhistoriske Museum« afventer den endelige godkendelse fra Statens Museumsnævn. Artiklen, der er betitlet »Et ukendt Danmark«, er skrevet af museumskonsulent Maria Rytter, der beretter om sin rejse gennem forsorgsverdenen i forbindelse med projektet »Opsporing, redning og registrering af genstande, arkivalier og bygningsmasse fra Danmarks socialhistorie«, som gennemførtes i sensommeren 1999.

Rytters tekst, der er ledsaget af et fint billedmateriale fra danske forsorgshjem og hjemløse-institutioner, omtaler bl.a. Sundholm, Himmelekspressen, Hoptrup Fattiggård, Missionen blandt Hjemløse Mænd, Frelsens Hær, Kvindehjemmet på Jagtvej og forsorgshjemmet Skansegården i Hillerød. Kombinationen af hendes tekst og billeder viser klart, hvilken betydning det socialhistoriske museum kan få for eftertidens forståelse af de kummerlige kår, der gennem århundreder er blevet budt almisselemmer og hjemløse. Gode at få forstand af, er bøger som Ingeborg Christmas-Møllers *På fattighuset* og Lars N. Henningsens *Fattigvæsenet i de sønderjyske købstæder 1736-1841*, begge fra 1978, samt Bente Dahl Hansens *Beller eller almisselem* (1984) og Johnny Wøllekærs *Fattiggårdene på Fyn* (1993), begge udgivet af Landbohistorisk Selskab, for nu ikke at forglemme *Fattiggården. Træk af fattigforsorgens historie i Svendborg* (1996) af Henrik M. Jansen og Otto Jonassen (anm. i 97:2, s. 218f.). Men realiseringen af et Socialhistorisk Museum i Svendborg ville nu være det bedste for de mange, der har aner blandt lemmer.

Tommy P. Christensen

Claus Bjørn og Benedicte Fønnesbech-Wulff, red.: *Mark og Menneske. Studier i Danmarks historie 1500-1800. Tilegnet Karl-Erik Frandsen*. Forlaget Skippershoved, Ebeltoft 2000. 310 s., ill. Indb. ISBN 87-89224-58-2. Pris kr. 248,-

Med over 100 bøger, artikler, anmeldelser, redaktøropgaver samt flere radio- og TV-foredrag har 60 års-fødselaren docent Karl-Erik Frandsen om nogen fortjent en hyldest for sin historiske gerning. Det sker i form af nærværende festskrift, der tager udgangspunkt i Karl-Erik Frandsens primære forskningsområder: landbrugs- og lokalhistorie. Når disse er nævnt, udelades samtidig områder som Polens historie, nordisk historie samt det store arbejde, han har påtaget sig som institutleder på Københavns Universitet, hvor han har været ansat siden 1967. Det er altså en vidtfavnende herre, som kollegerne har valgt at fejre.

Festskriftet er opdelt i tre hovedtemaer: *mark*, der indeholder artikler vedrørende landbrugshistorie; *menneske*, med aspekter fra menneskets liv, blandt andet mentalitet, uddannelse og erhverv; samt en kombination af disse i *mark og menneske*, der vedrører land-

brugs-, lokal- og personalhistorie. En gennemgang af samtlige 21 artikler vil få karakter af en opremsning og ikke yde nogle af dem retfærdighed, i stedet fokuseres på enkelte med personalhistorisk relevans inden for hvert hovedemne.

Landsbyens udvikling og ekspansion er ved hjælp af stednavneforskning blevet grundigt belyst i de senere år. Problemstillingen er central for forståelsen af landsbysamfundets prioritering, når der var mangel på agerjord og dyrkningsmuligheder, og det er medvirkende til at forklare, hvorfor nogle landsbyer er flyttet eller dele af dem udflyttet fra andre. I afsnittet *mark* har Per Grau Møller i sin artikel »Under skoven – Bebyggelsesudvikling i en fynsk skovbygd« undersøgt landsbyens ekspansion 1500-1900 i tre sogne, Veflinge, Vigerslev og Hårslev – alle af den ældste landsbytype. De tre nabosogne præges af kuperet terræn og flere skovområder, og formålet var at undersøge, om nye bebyggelser og marker blev anlagt inde i skoven eller ude i det åbne terræn. Det anvendte kildemateriale var stednavne, matrikler, skøder, breve og skattemandtal samt analyser af jordbundsforholdene i området. Det viste sig, at man ikke udelukkende ekspanderede i skovbygden, men væksten skete også i centrale dele af sognene i agerbygden. Ingen af de to typer dominerede, men fra middelalderen var der en forstærket tendens til enestegårde med uregelmæssige dyrkningssystemer i skovbyggerne. Alle tre sogne var naturligt opdelt i en nordlig og sydlig del: I den nordlige var der agerbygder med trevangsbrug, mod syd skovbygder med en smule trevangsbrug og ellers uregelmæssig rotation. Forklaringen på dette var, at dyrkningssystemerne var tilpasset forholdene, og når de var bæredygtige, blev bebyggelserne det også – uanset hvor i sognet de var anlagt.

Misvækt og krige ramte hårdt, mange landbrug gav i forvejen ikke overskud, og der fandtes ingen forsikring imod nød. Et af de tilfælde, hvor statsmagten forsøgte at skabe sig et overblik over problemet, er beskrevet af Margit Mogensen i »Kornvækt i Danmark omkring 1690«. På initiativ af Christian V's oversekretær i Danske Kancelli, Mathias Moth, indberettede amtmændene det år misvækstens omfang i hele landet. Det interessante ved indberetningerne er, at opgaven var givet på forhånd: Nemlig misvækt som eksisterende problem. Svarene var af varierende karakter og kvalitet, og spørgsmålet, er om de afspejler virkeligheden. Man kunne jo have en interesse i at fremhæve nøden for at undgå skatter eller for at få hjælp. Det er dokumenteret, at året var præget af ualmindelig dårligt vejr. Resultatet var nedslående, men nok sandt: udbyttet dette år svarede kun til et foldtal på lidt over én. De fleste steder var det nemlig præsterne, som udarbejdede indberetningerne, og de var jo unægtelig tættere på lokalbefolkningen end amtmændene. Det lader ikke til, at undersøgelsen udmøntede sig i direkte økonomisk støtte eller efterbehandling i kancelliet, men det kan konstateres, at der i begyndelsen af 1690'erne skete en omlægning af skatter og afgifter, så man i nogle år ikke pålagde landbruget ekstraskatter.

Datidens tankegang, uddannelse, erhverv samt svenskekrigene er nogle af de emner, der behandles i *menneske*. Bjørn Poulsens bidrag »Samfundet set af en 1500-tals borger – Om typer og social mobilitet i Hans Christensen Sthen »Kort Vending«« tager udgangspunkt i det lykkehjul, der er afbildet i flere danske kirker, samt »Sthens skolekomedie »Kort Vending« fra o. 1570. Stykket skildrer og forklarer social mobilitet og lykkens omskiftelighed inden for en generation ved hjælp af 13 par, for eksempel borgmester og snaphane, hustru og skøge. Pointen er, at parret undervejs får vendt om på lykke og ulykke, således at skøgen til sidst bliver gift og lykkelig, medens hustruen ender alene og fattig. Moralen er, at troen på Gud fører til lykke, medens hovmod og fornægtelse af kristendommen leder til fald. Sthen er dog ikke ganske konsekvent: snaphanen var tidligere landvejsrøver og slog folk ihjel, han kom til byen og blev betalt for at stikke ild på den, hvorefter han i den almindelige tummel og forvirring endte som borgmester! Den oprindelige

borgmester var i virkeligheden en retfærdig mand, der blot var uheldig. Hermed forklarer forfatteren også, at nogle mennesker trods gode gerninger ikke belønnes efter fortjeneste, medens ondskab somme tider kan betale sig! Skæbnen, som intet har med religiøsitet at gøre, spiller også ind i hverdagslivet. Sthen var rektor og kapellan i Helsingør, endte som sognepræst i Malmø og tilhørte datidens lærde miljø. Hans skildringer er derfor ikke blot en forklaring på livets omskiftelighed, men også en vigtig kilde til studier af de forskellige sociale klasser fra skøgen og røveren til greven og ridderen.

Netop kilder og kildekritik er historiens forudsætning. Lige som ovenstående »Kort Vending« ikke alene er en skolekomedie, men også en samtidig, generaliseret beskrivelse af samfundsklasserne, kan en kilde også være noget andet end det, den udgives for at være. Om dette handler Claus Bjørns »1660 og bondestanden«, hvor han afdækker kildeforvanskning i den bedste mening. Der er to formål med artiklen, nemlig at diskutere bondens status ved enevældens indførelse i 1660, samt at diskutere en af de væsentligste kilder til dette. Under stændernes forhandlinger før arvehyldningen 15. november (hvor der var bonderepræsentanter til stede, modsat den 18. oktober) fremkom en klage fra bønderne over adelens magtmisbrug. Dette angik ikke alene bønderne, men ville også undergrave kongens og rigets interesser. Klageskriftet kendes ikke som originaludgave, men er overleveret fra historikeren P.F. Suhm (1728-1798). Netop dette er problemet. Der omtales nemlig en ophøjelse til grevestanden, noget der først blev muligt efter 1671 ved udstedelsen af grevernes privilegier. Suhm skriver, at kilden tidligere tilhørte biskoppen over Sjællands stift, Peder Hersleb (1689-1757), men derved nærmer man sig jo ikke kildens oprindelse. Arkivar, ph.d. Leon Jespersen har tidligere påvist problemer med Suhms tekster, og Claus Bjørn fortsætter kritikken. Det viser sig, at stavemåden flere gange rettes i forhold til originalen, det samme gjaldt hele udtrykk! Man skal altså være varsom med at tage hele kildens tekst for pålydende. Både Suhm og den samtidige Rasmus Nyerup var aktive i debatten omkring bøndernes rettigheder i slutningen af 1700-tallet. Derfor »forbedrede« de sandsynligvis flere 1600-tals kilder med det sigte at fremme landboreformerne. At bønderne i 1660 intet fik ud af klageskriftet understreges af, at adelen i 1661 fik hals- og håndsret over bønderne, medens kun selvejere kunne nyde borgerstandens privilegier. Dermed var bondens retsstilling forringet i forhold til tiden før enevælden.

Behandlingen af bønderne er også en del af temaet i Benedicte Fønnesbech-Wulffs artikel »Kongens garde – Møns bønder« i afsnittet *mark og menneske*. Hun påviser, hvorledes oberst Samuel Christoph von Plessen som leder af Den kongelige Livgarde til Hest havde indflydelse på bøndernes velfærd og landskabets udnyttelse i de 12 år, garden havde ophold på Møn. En kommission havde fastslået, at Plessen skulle bo i Stege, men hverken slottet eller hovedgården var passende logi, og han besluttede sig for at opføre et helt nyt beboelseshus samt ridehus. Hele området var sumpet, og der blev iværksat store dræningsarbejder. Alt dette arbejde blev udført ved hjælp af hoveri. Desuden blev det forbudt for bønderne at udføre varer fra Møn – for at sikre garden øens produktion – og Plessen ændrede dyrkningsrotationen til stor skade for de eksisterende vangelay og gærder. Korporlig afstraffelse af bønderne var heller ikke sjælden. Plessen var en nær ven af Christian V, alligevel nedsattes 1691 en kommission, der skulle undersøge forholdene på Møn. Fra bønderne indkom 130 klager om overgreb og nød, garden indleverede tre klagebreve om bøndernes dovenskab og dumhed. Løsningen blev udarbejdelsen af en ny jordebog, der skulle sikre en mere retfærdig taksering, men dette var ikke tilstrækkeligt. Der var nu 86 ødegårde, 184 forarmede gårde og Møn måtte stadig tilføres varer udefra. En ny kommission i 1696 fastslog, at garden måtte væk fra øen og endnu en ny jordebog måtte udarbejdes. Plessen fik trukket sagen i langdrag, og først med en tredje kommission i 1697 blev gardens afrejse sat i værk. Til denne kommission indkom 212 bønderklager. Et af de store

problemer var, at Plessen tvangsflyttede driftige bønder til ødegårdene, og når gården atter var rentabel, blev bonden flyttet til en ny ødegård. Da garden rejste, fik bønderne eftergivet deres gæld – der var rod i gardens regnskaber. Først efter Christian V's død fik sagen konsekvenser for Plessen. Han måtte aflevere sine embeder, ejendomme og militære udmærkelser og sat i husarrest. Det viste sig, at han havde begået underslæb for yderligere 13.212 rdl. 8 sk. Sagen trak imidlertid ud, og Plessen døde i 1704 inden afgørelsen.

Medens ovenstående viser bønderne som aktive i kampen mod en uretfærdig overmagt, viser Palle Ove Christiansens »Kampen mod fæstegården. Forvaltere, kvinder og unge mænd i et østdansk område«, hvorledes godserne forsøgte at rekruttere de bedst kvalificerede til fæstegårdene. Christiansen har undersøgt fæstebrevene samt indstillinger fra forvalteren til godsejeren på godset Giesegaard på Sjælland. Det viste sig, at det ofte var nødvendigt med overtalelse for at få bonden til at overtage et fæste. Årsagerne kunne være mangel på unge i området eller den økonomiske usikkerhed, der var forbundet med at være fæstebonde. I nogle tilfælde stillede enker efter fæstebønder krav om at ægte bestemte mænd for at blive i fæstet, og ægteskabet blev således for manden en genvej til gården. At godset forsøgte at lokke bonden til at tage fæstet, gjorde at den kommende fæster også kunne stille krav – et enkelt tilfælde viser, at en person slap for en tyverianklage mod at tage en gård i fæste. Det skal bemærkes, at undersøgelsen kun berører forholdene på Midsjælland, men den viser, at aftaler om fæsteforhold ikke udelukkende blev indgået efter godsejerens ønsker.

Ovenstående blev ikke en kritisk anmeldelse, dertil hænger festskriftet for godt sammen. I stedet får De en appetitvækker, der forhåbentlig får Dem til at investere i værket. Det er veldisponeret, de tre hovedtemaer fungerer efter hensigten, og ønsker man for alvor at fordybe sig i lokal- og personalhistorien kan *Mark og Menneske* varmt anbefales. De færreste vil læse festskriftet fra ende til anden, men personalhistorikeren kan efter behov bruge de enkelte artikler til at opnå en forståelse af den tid og samfundsstruktur, folk levede i. Korrekturlæsningen kunne have været bedre, men det er en flot bog, som fortjener et stort publikum og udmærker sig ved at berøre nicher i landbrugs- og lokalhistorien, der sammen udgør væsentlige aspekter af vores fælles historie.

Charlotte Lindhardt

1760 slægtsbøger udgivet af kommercielle slægtsforskningsbureauer i Danmark efter 2. Verdenskrig. En oversigt af Peter Kudsk. 154 s. Udgivet af Slægten – Forum for slægtsforskning, 2000. Pris kr. 75 kr,- + forsendelse.

Bladet *Slægten*, som nu er blevet medlemsblad for foreninger tilsluttet S sammenslutningen af Slægthistoriske Foreninger (SSF), har siden 1992 udgivet en række meget nyttige temahefter, hvoraf dette er nr. 17. Hvis nogen af *Personalhistorisk Tidsskrifts* læsere skulle være uden kendskab til denne række, kan det varmt anbefales, at man stifter bekendtskab med den. Disse særhefter er ofte udgivet ved særlige lejligheder, som f. eks. hæftet *Slægtsforskere: Lad os gøre noget ved det – om færdiggørelse af indsamlet materiale*, som blev udsendt ved *Slægten*s redaktør Anton Blaabjergs 50 års fødselsdag i 1999. Det nu foreliggende hæfte markerer to 25-års jubilæer, nemlig Slægthistorisk Forening for Viborg og omegn 3. december 2000 og Slægthistorisk Forening for Aalborg-egnen 16. marts 2001.

Slægtsbøgerne udgivet af de kommercielle slægtsforskningsbureauer er ofte af typen »Slægtsbog for efterkommere efter Peder Mikkelsen, husmand i Sundby sogn på Mors, født 1795«, og indeholder en anetavle, også tit for vedkommendes hustru, og en fuldstændig efterslægtstavle. Bibliografisk er de vanskelige at katalogisere, og da mange af dem ikke har været afleveringspligtige, findes de heller ikke på Det kongelige Bibliotek og

Statsbiblioteket, ligesom de ikke er optaget i *Dansk Bogfortegnelse*. Det er derfor et særdeles nyttigt arbejde, Peter Kudsk og hans samarbejdspartnere har påtaget sig, og det kan kun hilses med glæde, at det nu i langt højere grad bliver muligt at konstatere, hvilke bøger der findes, og dernæst opspore dem; – hvad der dog ikke altid vil være lige let. Men også om dette giver hæftet gode råd. Det springende punkt er registreringsprincippet, og her har man meget naturligt valgt at gå ud fra topografien. Da langt det overvejende antal bøger er fra Nørrejylland, er registreringsenheden her de gamle amter (Trap-amter), medens Sønderjylland, Fyn og Sjælland med omliggende øer udgør hver sin enhed. Bornholm har tilsyneladende ligget for langt væk for bureauernes hververe, for slægtsbøger fra øen mangler helt. Så vidt er registreringsprincippet optimalt, men ved registreringen inden for de enkelte amter har man valgt en (maskinel?) alfabetisering efter titlen, således at man i Hjørring amt skal søge »En slægt fra Sindal sogn ...« under »E« medens »Slægten Bering fra Hørby« skal søges under »S«. For Hjørring amt betyder det, at man skal gennemse samtlige 125 titler for at sikre sig, om der er en slægt fra det sogn, hvorfra ens forfædre kom. Det er overkommeligt, selv for Ringkøbing amt, der topper med 303 titler, men da der i hver titel er fremhævet et sognenavn, havde det nok været smartere at alfabetisere efter det! Og mon ikke en maskine også kunne have klaret det problem? Det skal imidlertid ikke fordunkle glæden over denne nyttige bibliografi, som på det varmeste anbefales alle biblioteker, og – i det mindste til gennemsyn – alle med jyske bondeaner, og det er jo nok de fleste! Uden for bogens rammer falder de stamtavler og anetavler, der er udarbejdet af Dansk genealogisk Institut, Th. Hauch-Fausbøll og S. Otto Brenner m fl.

I tilgift får man til gengæld i bogen et kort rids af de to jubilerende foreningers historie og en oversigt over de kommercielle slægtsforskningsbureauers udvikling, fra Erling Veile (1921-2000) i 1947 startede Dansk Slægtsforskning i Fredericia til i dag, hvor Paulli Martin (f. 1940) er ene på markedet med Nordisk Slægtsforskning i Skals, der til gengæld har udarbejdet 325 slægtsbøger. Denne lille historiske oversigt forklarer også, hvorfor de behandlede slægter næsten alle er jyske, idet bureauerne alle har haft hjemsted i Jylland. Jeg mindes ikke at have set en sådan oversigt før men finder, at den er meget interessant og skildrer et forsømt hjørne af dansk genealogis historie.

Hans H. Worsøe

Henrik Zip Sane: Billige og villige? Fremmedarbejdere i fædrelandet ca. 1800-1970. Studierækken fra Farums Arkiver & Museer. Farums Arkiver & Museer, Farum 2000. 360 s. ill. indb. ISBN 87-89318-83-8. Pris kr. 280,-

Indvandringens historie i Danmark er temaet for en betydelig del af Zip Sanes virksomhed, hvad enten det drejer sig om udstillingsvirksomheden i Farum Kommune, det ambitiøse projekt med de indvandrerhistoriske databaser (IMMIBAS), bogen *Børnenes århundrede – interessen for de fremmede børn i det 20. århundredes Danmark* – der udkom i 1997 – eller det foreliggende værk, der benyttes i forfatterens undervisning på Institut for Historie ved Københavns Universitet.

Hans seneste bog er dog ikke kun af interesse for de historiestuderende. Dels har han valgt en enkel og klar struktur på sit værk, dels er bogen blevet udstyret med et sandt arsenal af fortegnelser over kilder, litteratur og figurer samt et personregister (s. 330-360). Fortegnelser, der er gode at have ved hånden, hvis man beskæftiger sig med dansk/svensk migration i det 19. og 20. århundrede. Strukturen i værket udgøres af en tredeling, hvor første del kaldes »At indvandre efter arbejde«. Denne del, der fylder 86 sider, beskæftiger sig med en række praktisk betonedede problemer, som for eksempel hvilken lovgivning der

var gældende, karakteren af det demografiske kildemateriale og en præsentation af den hidtidige forskningstradition med såvel danske som svenske klassikere (f.eks. Richard Willemslev, George Nellesmann, Birgitta Odén, Agnes Wirén, Göran Ahlqvist og Lars-Olof Larsson).

Andet afsnit, som bærer titlen »Nationsopbygningen« og er på mere end 180 sider spækket med søjle- og kurvedigrammer, dokumenterer utallige faktorer i forhold til indfødsretten i perioden 1850-1925, udviste af Danmark i perioden 1875-1919, fordelt efter alder, køn, nationalitet, erhverv etc. Med Nordsjælland som udgangspunkt, og ved brug af antallet af opholdsbogs-udstedelser, folketællinger m.m., foretages en detaljeret gennemgang af brugen af indvandret arbejdskraft og der suppleres med et stort antal eksempler fra svenske arbejdsindvandreres erindringer. På baggrund af disse undersøgelser finder forfatteren, at tre hovedtendenser synes at have præget arbejdsvandringen til Danmark frem til mellemkrigstiden.

Det tredje afsnit »Nationsopløsningen« fylder 40 sider og fokuserer på efterkrigstiden og udviklingen i det danske – og til dels det svenske – samfund fra midten af 1960-erne, især hvad angår indvandrere med opholds-/arbejdsstilladelser og hvorledes fagbevægelsen, kommuner etc. imødegik udfordringerne ved arbejdsindvandringen.

Afsluttende bekender forfatteren kulør og skriver blandt andet om indvandrerne og den perverterede nationalisme (s. 324): »På mange måder er det netop indvandrerne – og flygtningene – som endnu tydeligere omkring år 2000 er de fejlagtigt udpegede, men nærværende konkrete symboler på den grænseoverskriden, som yderligere vesterlandsk integration i sidste fjerdedel af det 20. århundrede har været vidne til. I den forstand kan man sige, at det ikke er så underligt, når de mest fremmedfjendtlige bevægelser i dag også er de, som i særlig grad smykker sig med den nationale staffage, det være sig i navne, farver eller symboler ...«

Bogens grundlæggende påstand er således baseret på to antagelser, dels den – alment accepterede – at der siden isen trak sig tilbage altid er kommet nye mennesker til vore breddegrader, dels den – mere diskutale – at det først var i slutningen af det 18. århundrede, at det danske samfund begyndte at udpege indvandrere som en særlig, unational (?) gruppe.

I anden halvdel af det 20. århundrede er ikke mindst det folkelige billede af en indvandrer ændret fra at dække over udlændinge til at gælde indvandrere fra fjernere egne – først og fremmest muslimer, hævder forfatteren. Det er hans centrale pointe, at de resultater, der kan gøres, når man studerer forholdene omkring år 1800 og omkring 2000, dokumenterer at forståelsen af indvandringens historie kun kan blive fyldestgørende, når man ser dens rolle i skabelsen af den danske nationalstats historie. Udgrænsningen af det/de fremmede bliver nemt konsekvensen, hvis man sætter det nationale i centrum for historieskrivningen og for opbygningen af en historisk identitet.

Dermed bliver forståelsen af det danske samfunds problemer med »de fremmede« i høj grad et eksempel på selvskabte plager fremavlet som et biprodukt af det, der passende kunne kaldes »Det Nationale Projekt«. Tankevækkende og kontroversielt, men i bogen fremlagt med kaskader af statistisk dokumentation, og dog er forfatterens afsluttende kommentar nærmest sagtnodig, når han skriver, at vi skal lade indvandrerne komme ind i Danmarkshistorien. Den synes i høj grad også at være deres. En konstatering mange slægtsforskere ville kunne dokumentere med deres egne anetavler.

Bogen skal hermed være anbefalet, ikke kun som en god og grundig introduktion til dansk indvandrerhistorie i det 19. og 20. århundrede, men også som inspirationskilde, når man som slægtsforsker støder på tyske og svenske aner. De kom nemlig tit til Danmark af beskæftigelsesmæssige årsager og havde i en periode skiftende opholdssteder. Ikke sjældent ses, at sæsonmæssige arbejdsvandringer er gået forud for en senere, per-

manent bosættelse i Danmark. Men det hele forudsætter selvfølgelig, at vi gør os sådanne overvejelser, og de bliver indarbejdet i udforskningen af dansk genealogi og personalhistorie.

Tommy P. Christensen

Harald Jørgensen: En enevoldskonges hofholdning. Studier over livet ved Frederik VI.s hof 1808-39. Poul Kristensens Forlag, Herning, 1999. 256 s.

I 1996 udgav tidligere landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen bogen *Fra Christiansborg til Amalienborg. En begivenhedsrig periode i den danske hofforvaltnings historie, 1784-1808*. Her blev man grundigt indført i livet ved hoffet, i hofholdningens mange hjørner og kroge og ikke mindst i kongefamiliens historie. Når man har læst bogen til ende, kender man virkelig kronprins Frederik og hans familie, og man har fået et særdeles grundigt indblik i hofmarskallens opgaver.

I 1999 fulgte Harald Jørgensen sin første bog op med fortsættelsen *En enevoldskonges hofholdning. Studier over livet ved Frederik VI.s hof 1808-39*. Som det er de fleste bekendt, var Frederik VI.s far den sindssyge kong Christian VII, der ikke var i stand til at regere, og som efter Struensees fald blev domineret af enkedronning Juliane Marie, kongens stedmoder, og Høegh-Guldberg og kredsen omkring dem.

I 1784, da kronprins Frederik var 16 år gammel, gennemførte han i forening med en kreds af fremskridtsvenlige og indsigtfulde mænd en hofrevolution, og han var derefter i kraft af enevældesystemet landets hersker. På dette tidspunkt i Danmarks historie begynder Harald Jørgensens første bog. I 1808 døde Christian VII, og kronprins Frederik blev herefter udråbt til Danmarks konge, og i de næste 31 år regerede han landet lige til sin død i 1839 under navnet Frederik VI. Harald Jørgensens anden bog dækker Frederik VI.s tid som Danmarks konge.

I *En enevoldskonges hofholdning* beskriver forfatteren særdeles grundigt kongefamiliens dagligdag ved hoffet og den store administration, der var knyttet til det. Man orienteres om hofmarskallens ansættelser af det underordnede personale, og de enkelte embeder ved hoffet beskrives grundigt, og ikke mindst læser man om hofmarskallen selv. Man hører om diverse udgifter i forbindelse med hofholdningen i hverdagen og til fest, f.eks. i forbindelse med de to prinsessers giftermål, og personligt har jeg nydt gennem Harald Jørgensens bøger at komme tæt på Frederik VI, der i folks bevidsthed i dag står som den joviale, flittige konge, der kunne tale med høj og lav, og som den menige københavnere hilste på, når han med sin familie tog på roture i kanalerne i Frederiksberg Have. Man orienteres grundigt om opbygningen af hofadministrationen og om kongefamiliens forskellige residenser, men som sagt især om dagliglivet ved hoffet.

Stort og småt behandles, og det skal læseren være glad for, for småt betyder i Harald Jørgensens bog absolut ikke overflødig. Vi hører som nævnt om roturene på kanalerne i Frederiksberg Have, og vi hører om eftermiddagste i tehuset i haven, om kongens rejser til provinsen, om audienser, om sommerophold på Frederiksberg Slot, om hans forhold til prins Christian Frederik, den senere kong Christian VIII, og til den umulige prins Frederik, den senere Frederik VII, om dronningens passion for kortspil, om tafler og meget mere. Ganske let strejfes forholdet til nyboderpiggen Benedikte Rafsted, bedre kendt som Fru Dannemand, og personligt ville jeg gerne have hørt mere om kongens forhold til sin elskerinde, der fødte ham fire børn, heraf to sønner. Man kan dog ikke bebrejde forfatteren, at han ikke har gjort mere ud af dette forhold, idet han ganske klart i forordet til sin bog har gjort rede for sit emne, og emnet har ikke været personalhistorie, men netop hofholdningen og dagliglivet ved hoffet.

Bogen er disponeret dels emnemæssigt, dels kronologisk, og det forekommer under- tegnede at være en virkelig god måde at bygge bogen op på. Man skal ikke lede rundt i teksten for at få et emne færdigbehandlet. Der, hvor det tages op, dér behandles det grundigt og til ende. Den kronologiske disposition er en selvfølge i de afsnit, der hedder »Dagliglivet ved hoffet«, men er også en heldig disposition ved behandlingen af de øvrige emner. Som en afsluttende bemærkning skal det siges, at det har været en fornøjelse at læse bogen. Man er blevet klogere på emnet og tidens historie – og kan nu give sig i kast med andre bøger om samme tidsperiode med en sikrere fornemmelse for perioden. Frederik VI var ikke hvem som helst, men det enevældige danske samfunds øverste figur, som man ikke kunne komme uden om i de tider, og han sad inde med den enevældige magt i over et halvt hundrede år. Harald Jørgensens bog er derfor ikke bare endnu en bog om kongefamilien, men er et lærd værk om det enevældige samfunds allerøverste top, skrevet i et klart sprog, som alle kan nyde. At bogen også har et noteapparat og en litteraturliste, er det næsten unødigt at nævne, ydermere er det glædeligt, at der også er et personregister.

Arne Jensen Knudby

Ole Fenger: Notarius publicus. Notaren i latinsk middelalder. Aarhus Universitetsforlag, Århus 2000. 203 s. ill. hft. ISBN 87 7288 863-6. Pris kr. 198,-

De fleste har hørt om notarius publicus, der udtrækker vindere i lotterier og yder bistand ved oprettelsen af testamenter m.m., men de færreste er bekendt med embedets oprindelse og historie. Ole Fengers bog søger at belyse *Ars notariae*, notarkunsten og notarernes funktion såvel i dansk som europæisk middelalder.

Notarkunsten har en lang tradition, der med udgangspunkt i arven fra Romerriget udvikles sammen med den kanoniske ret – kirkeretten – som supplement og konkurrent til den verdslige ret; – den verdslige ret, som er mest kendt gennem overleveringen af landskabslovene. Hvor pavekirken – og dermed kirkeretten – ikke overlevede reformationen i Danmark 1536, fandt landskabslovene først i 1683 deres endelige afløsning med indførelsen af den rigsdækkende Danske Lov.

Notarer var af gejstlig stand, og notar-embedet indgik i det kirkelige hierarki efter dekaner, kanniker og præster (s. 142). Først i det 15. århundrede ses enkelte cancellister i kongens tjeneste, der ikke var gejstlige, og i senmiddelalderen benyttes betegnelserne »tabeliones« og »notarii« øjensynligt synonymt (s. 144), og de overlevede tekster bidrager til det indtryk, at notarfunktionen var almindeligt kendt i højere kredse, om end der ikke altid var tale om et særskilt embede, men det mere var notar-funktionen man sigtede til. Således refereres, hvorledes sognepræsten ved kirken i Stege (borg) 1296 tituleres »vor gårdkapellan og protonotar«.

Professor i retshistorie ved Aarhus Universitet Ole Fenger har valgt at bruge bogens første halvdel på en behandling af notarerne og deres profession. Det skal være velkomment, da der bortset fra et par leksikonartikler ikke tidligere har været skrevet mange linjer på dansk om dette interessante medium, der netop havde til opgave at udforme og fremstille »instrumenta publica« altså offentlige dokumenter, der ikke kun var bevidnede og retsgyldige, men også formelt korrekte.

Det bliver således bogens anden del, der i denne sammenhæng må påkalde sig interesse, idet forfatteren under overskriften »Notarer i Danmark« undersøger, hvad en systematisk gennemgang af *Diplomatarium Danicum*, Repertoriets og *Kjøbenhavns Diplomatarium* kan bringe for dagen. Ikke overraskende er pavebreve, gavebreve m.m. stærke indikationer på kendskabet til og udbredelsen af notar-hvervet i Danmark.

Hvad angår notarers virke i Danmark, er det påfaldende hvorledes den hellige romer-

ske kirkes internationale format afspejler sig i fortegnelsen over notarer i det danske brev-materiale, notarer med pavelig autorisation er talrige og flere af de anførte notarer må være af fremmed oprindelse (f.eks. Christian 1.s kansler, kannik i Nidaros Daniel Kepken de Nulant og Valdemar Atterdags notar Rikman v. d. Lanken).

Fenger har fundet næsten 300 navngivne notarer, herunder en række nordtyske han-skestæders by- eller rådsnotarer og en håndfuld byskrivere fra større danske købstæder, der også medtages. Alt i alt er der tale om så mange i løbet af de godt 500 år, undersø-gelsen omfatter, at notar-institutionen må siges at være velkendt fra 1200-årene, måske før. Mest spændende forekommer det, at notarens arbejdsområde så klart kan dokumen-teres (s. 149f.), dels når det drejer sig om effektivering af pavelige ordrer, at vidimere bul-ler og breve samt bistå og kvittere ved indsamling af annater, tiende og andre afgifter, men også når tingsvidner og skødning skal bekræftes eller retsskridt, domme, kendelser og ap-peller skal bevidnes. Ikke kun dansk retshistorie, men også dansk middelalder-genealogi har med denne udgivelse fået en ny indfaldsvinkel, der kun kan inspirere til yderligere stu-dier.

Tommy P. Christensen

Per Andersen: Slægten Roos fra Sønderjylland. 310 s., 2000. Udgivet af Andersen Bogservice, Jyllingevej 111, 2720 Vanløse i 100 nummererede eksemplarer. Pris kr. 620,- plus forsen-delse.

Forfatteren til denne store slægtsbog, Per Andersen, har tidligere udgivet slægtsbøgerne *Fra Hvide til Hundevad* (1993) og *Slægten Jagd* (1996) samt forskellige andre publikationer. Tilknytningen til den sønderjyske slægt Roos går gennem farmoderen Inger Elisabeth Roos, der døde i 1956, da forfatteren var 10 år gammel. I sit arbejde har han valgt at tage udgangspunkt i navnet Roos, men samtidig begrænse sig til Roos-slægten fra Roskræm-mergård i Vandling, Starup sogn ved Haderslev. Det giver en lidt usædvanlig afgrænsning af personkredsen, idet den kun omfatter efterkommere, som har båret navnet Roos som slægtsnavn eller mellemnavn, samt forbindelsen til dem, hvor navnet ikke har været brugt i nogle mellemliggende slægtsled. Som begrundelse for udvalgsprincippet kan også an-føres, at slægtsfølelse ofte er knyttet til navnet. Med er også en slægt Roos, kaldet »Film-slægten Roos«, hvis tilknytning til stamslægten er et navneopkald uden slægtskab, men dog et stedbørnsforhold. Selvom medlemmer af andre slægter Roos ikke er medtaget, vil man finde oplysninger om de fleste med navnet Roos, hvilket giver det usædvanlige ud-vælgelsesprincip en nytteværdi, som kan forsvare valget. Det er derfor også vigtigt, at bo-gen er forsynet med et omfattende register.

Bogens indhold falder i 4 afsnit: De første generationer, som er fællesstof for alle efter-kommere af Andreas Roos og Anna Boldich i Vandling, Nis Christensen Roos og hans ef-terkommere, Andreas Peter Roos og hans efterkommere samt filmslægten Roos, der ud-springer fra Knud Jørgensen, hvis stedfader var Christoffer Roos i Vandling. Knud Jø-rgensen gav to af sine børn Roos-navnet, som først oprådtte som mellemnavn, senere slægtsnavn. Opdelingen er praktisk og nem at orientere sig i. Man kunne tro, at navnet havde sin oprindelse fra gården i Vandling, Roskræmmergård (hestehandlergården), men dette er ikke tilfældet. I bogen om danske navne henføres dets oprindelse til blomsten Rose, men undertegnede er mere tilbøjelig til, lige som bogens forfatter, at antage, at nav-net kommer fra Andreas Jensen, som i 1635 flyttede til Haderslev fra Roost, og altså er en sideform af dette stednavn.

Bogen indeholder flere redegørelser, som gør den mere interessant end så mange an-dre, således for eksempel en oversigt over fornavnenes hyppighed og et appendiks med en

række kontrakter, ligesom bogen er forsynet med historisk indledning og ordliste. Læseværdige er også de 5 afsnit, der er betegnet »Dage i Roos-slægtens historie«, men her må man gøre sig klart, at disse afsnit indeholder en blanding af fiktion og facts, idet forfatteren digter situationer over de foreliggende kendsgerninger. Det er fristende at gøre det, og mange slægtsforskere har med større eller mindre held forsøgt sig i genren, blandt andre Thomas Dinesen i *Anne Margrethe. Dage og nætter i oldemors liv* og Tage Kaarsted i *Godt klaret, Sofie*. Jeg ville nok have foretrukket, at man havde gjort som i de to nævnte tilfælde, nemlig samlet de frie fortællinger i et særligt hæfte eller en særlig bog, i stedet for at lade dem stå ind i mellem slægtoversigterne. Det vigtigste er dog, at der udtrykkeligt er gjort opmærksom på, hvad der er fiktion, og hvad der er facts.

Bogen er præget af forfatterens praktiske sans. Han har selv foretaget layout, der er anvendt WordPerfect software, billederne står fint, bogen er som nævnt let at orientere sig i, indtrykket er helt igennem sobert og solidt, og hvert afsnit er forsynet med oversigt over kilderne. Såvel de gængse arkivalske kilder er udnyttet som de kilder, der har befundet sig i privateje og personarkiver, som professor Carl Roos's papirer på Det kongelige Bibliotek. Også behandlingen af denne noget kontroversielle person forekommer afbalanceret. Som den første samlede behandling af slægten Roos, udfylder den på udmærket vis et tomrum i den almindelige danske og den specielle, sønderjyske slægtslitteratur.

Hans H. Worsøe

Ole Knutzen: Sandheden forældes ikke. Generaldirektør Peter Knutzen og Regeringskrisen 1940-41. 175 s., ill. Strandbergs forlag, 1999. ISBN 87-7717-141-1. Pris kr. 228,-

Generaldirektør Peter Knutzen (1887-1949) hører til de personer, hvis skæbne i retsopgøret efter Besættelsen kom til at kalde på stærke følelser fra både tilhængere og modstandere både dengang og nu. Som en effektiv og moderne indstillet generaldirektør for Statsbanerne stod han for indførelsen af S-tog og lyntog, og i kraft af den respekt, der stod om hans navn, blev han af udenrigsminister Erik Scavenius i 1940 spurgt, om han ville påtage sig hvervet som formand for Dansk-tysk forening. Efter pres accepterede Peter Knutzen (PK) at påtage sig dette hverv. Formålet med Dansk-tysk forening var at give besættelsesmagtens repræsentanter i Danmark mulighed for at møde andre danskere end nazister o.l. for på den måde at åbne øjnene for det umulige i at bygge på det danske nazistparti.

Peter Knutzens søn, Ole Knutzen, der som ung oplevede besættelsen og retsopgøret, har skrevet en bog om faderen, hans formandshverv og hans skæbne efter krigen. Bogen kan ses som en udbygning af hans opposition ex auditorio under forsvaret af dr.jur. Ditlev Tamms disputats om Retsopgøret, en opposition, som efterfølgende blev aftrykt i tidsskriftet *Historie* (1983-85, s. 575ff). Bogen foregiver ikke at være en levnedsbetænelser – faktisk er det såre begrænset, hvad læseren erfarer om hovedpersonen, udover hvad der allerede fremgår andetsteds i litteraturen.

Forfatteren har to formål med bogen: at undersøge det bidrag, som PK som formand for Dansk-tysk forening ydede for at få overbevist besættelsesmagten om det futile i at forsøge med en Frits Clausen-regering i efteråret 1940 og siden ved sin indsats for at få afværget en regeringsomdannelse i vinteren 1940/41. Endvidere at argumentere for, at den dom, som den ekstraordinære tjenestemandsdømstol afsagde over PK i 1947, var baseret på forkerte præmisser. Som kildemateriale benytter forf. utrykte kilder i Rigsarkivet og de monografier om perioden, som er udsendt inden for rammerne af Udgiverselskabet for Danmarks nyere historie, suppleret med en nylæsning af relevante dele af den Parlamentariske Kommissions betænkning og i meget begrænset omfang tysk litteratur. Læsningen

heraf benyttes til at »verificere« den fremstilling, som PK selv gav om sin virksomhed under besættelsen, skrevet i 1944/45 og udkommet som hans erindringer i 1948 (*40 år i statens tjeneste*). Forf. er dog inde på, at en anden metode ville have været at benytte de oprindelige kilder og derudfra rekonstruere begivenhedsforløbet, men han kommer ikke ind på, hvorfor denne mere traditionelle metode er fravalgt.

Centralt i forf.s argumentation for PKs centrale rolle er sidstnævntes indsats i vinteren 1940/41 på at få afblæst den såkaldte nytårskrise, hvor i første række det tyske gesandtskab forsøgte at få gennemført en ændring i sammensætningen af den danske regering. Det er forf.s tese, at PK ydede et afgørende, men af forskningen overset bidrag til afblæsningen af nytårskrisen. Ethvert anvendeligt udsagn i kilderne om PKs rolle i begivenhedsforløbet benyttes til at fastslå den væsentlige betydning, han havde. Selv en tonløs bemærkning i en indberetning fra gesandt Zahle i Berlin, om at udenrigsministeren vil være underrettet fra PK selv om hans møder i Berlin med »fremskudte tyske personligheder«, udlægges således, at Zahle »(tillægger) PKs bestræbelser overordentlig stor vægt og har fuld tillid til ham. Herved tilkender Zahle i realiteten PK en stor del af æren for det fordelagtige resultat« (s. 114). Det er ikke helt overbevisende. Og derudover er det tankevækkende at læse om de danske beslutningstageres overvejelser og gætterier om, hvilken platform og hvilket mandat den og de tyske embedsmænd havde.

Men nu er beslutningen om, hvilke faktorer eller hvilke (danske) personer, som gjorde udslaget for Auswärtiges Amts (AA) beslutning om at opgive bestræbelserne for en regeringsændring i 1941, en tysk beslutning og ikke en dansk. Uagtet at forf. har gjort et betydeligt arbejde med at gennemgå de samtidige danske kilder, er det vanskeligt at se, at han kommer med nye og skelsættende vurderinger af baggrunden for den tyske beslutning, udover hvad Sjøqvist i sin Scavenius-biografi fra 1973 og Henrik Nissen i sin disputats om forhandlingspolitikken i 1940 allerede har fremlagt.

Et væsentligt spørgsmål i denne forbindelse er, hvilket mandat den i fremstillingen centrale person Ministerialdirektor Draeger fra »Nordische Verbindungsstelle« egentlig havde. Draeger spillede en vigtig rolle som samtalepartner for PK i Berlin i januar 1941 og var ifølge forf. den egentlige kilde til at orientere PK og dermed den danske regering om afblæsningen. Udenrigsministeriet konkluderede i 1941, at Draeger ikke havde det mandat, han gav udtryk for, hvilket Sjøqvist gentog i sin Scavenius-biografien på s. 127 i bind II. Uagtet at forf. mener at kunne tillægge Draeger et fyldestgørende mandat fra både AA og fra Propagandaministeriet, er hans forklaring ikke helt overbevisende.

Medvirkende til denne underbetoning af det tyske aspekt er måske, at forf.s udnyttelse af den tyske litteratur er begrænset til referaterne af efterkrigstidens forhør af nogle af de tyske nøglepersoner, trykt i den Parlamentariske Kommissions betænkning, samt Meissners erindringer – nedskrevet næsten 50 år efter begivenhederne (det er ret lang tid). Om nogen udnyttelse af de seneste årtiers tyske monografier som f.eks. H. J. Döschers skelsættende værk *Das Auswärtige Amt im Dritten Reich* fra 1987 (som bl.a. indeholder en grundig omtale af en anden person, som spiller en rolle i *Sandheden forældes ikke*, nemlig understatssekretær Martin Luther), er der ikke tale. Og nogen dybere forståelse for det Tredje Riges nærmest anarkistiske beslutningsstruktur kommer heller ikke frem. Ministerier og organisationer modarbejdede og bekrigede hinanden, og som den endelige beslutningstager stod Adolf Hitler, hvilket tydeligt kom frem under »telegramkrisen« i oktober 1942. De to ministre, nemlig den tyske trafikminister og finansminister, som påhørte PKs foredrag om danske forhold i Berlin i september 1940, havde ikke Danmark som ressort og havde næppe de store muligheder for at gøre deres synspunkter gældende i AA hos udenrigsminister Ribbentrop, som havde de politiske forhold til Danmark som ressort (og som PK for øvrigt på intet tidspunkt mødte).

Bogen indledes og afsluttes med forf.s betragtninger over den dom, som den ekstraordinære tjenestemandsdømstol afsagde over PK i 1947. Selvom man et meget langt stykke ad vejen kan være enig med forf.s vurdering af denne dom, er der noget der mangler – ikke kun i disse afsnit, men generelt i bogen – nemlig en erkendelse af, at hvad der var acceptabelt i 1940 og ind i 1941, ikke var acceptabelt blot året efter og slet ikke efter 1945. Det er forfatterens pointe, at PKs indsats i efteråret 1940 og vinteren 1940/41 gjorde en forskel – til landets bedste. Og erkendelsen af denne forskel – til landets bedste på det tidspunkt, hvor den indtraf – burde efter forfatterens opfattelse også have manifesteret sig efter 1945 i den behandling som et led i retsoppgøret, som PK blev udsat for. Men som PKs forsvarer, H. H. Bruun meget præcist skrev i sin bog om dommen: »sagen (mod PK) blev det, den også efter Folkeopinionen skulle være, det frie Danmarks Opførelse med begrebet Dansk-tysk Forening« (citeret af forfatteren på s. 29). For det, der også var under anklage i årene efter 1945, var forhandlingspolitikken og al dens væsen, inklusive Dansk-tysk forening.

Det er her, at vandene skilles. I sin biografi over PK i den seneste udgave af *Dansk Biografisk Leksikon* anfører Helge Larsen, at PKs »dynamiske natur og effektivitet der kunne grænse til perfektionisme hindrede ham nok i væsentlig grad i gennem sit ordvalg at tage hensyn til følelser og sårbarhed i befolkningen, der ikke kunne være orienteret om foreningens egentlige formål.«. Bogen giver et eksempel på dette: i sit foredrag »Danske forhold«, som også blev holdt i Tyskland, indledte PK med at omtale tyskerne som »vort store tyske Broderfolk«. Forf. anfører på s. 57f., at dette var nødvendigt for at få tyskerne i tale, og heri kan man ikke være uenig. At talen ikke vakte anstød i den danske presse, som var under censur, kan næppe undre. Men at forf. ikke har blik for at dette ordvalg var ren gift efter 1945, er overraskende. For sagen var jo den, at i takt med krigens gang og den eskalerende tyske terror, blev Dansk-tysk forening (som først opløste sig selv efter 29. august 1943) i befolkningen anset for det, den fra starten netop ikke skulle være, nemlig en tysk-orienteret forening. Og uanset hvor gode motiver PK end måtte have haft til sin gerning, og uanset hvor meget politikerne end bakkede ham op, så stod han i årene efter 1945 som den, der havde været besættelsesmagten for nær og som den, der havde været venlig over for dem, som ingen skulle være venlige overfor. Det var PKs skæbne og blev hans tragedie.

Peter Hertel Rasmussen

Den poetiske politiker – Julius Bomholt. Udgivet af Bomholtkomiteen. Redaktør Ole Hyltoft. København 2000, 64 s. s/h og farve ill. ISBN 87-987850-0-1.

Dette lille skrift om politiker og digteren Julius Bomholt (1896-1969), er udgivet i anledning af, at der er blevet rejst en skulptur »Slægt løfter Slægt« udført af Svend Wiig Hansen, på Gl. Strand i København. Bidragsyderne er statsminister Poul Nyrup Rasmussen, forfatter Ole Hyltoft, universitetslektor John Chr. Jørgensen og museumsdirektør Stig Miss.

Poul Nyrup Rasmussen tager sig af Bomholts politiske betydning, og der bliver ikke sparet på de store ord – »en af hovedarkitekterne bag det socialdemokratiske velfærdssamfund«. Fælles for begge de herrer er byen Esbjerg – Nyrup Rasmussen er født der og Bomholt var i 39 år medlem af Folketinget valgt i Esbjerg. Ikke et ondt ord om hverken byen eller Bomholt, men heller ikke et væsentligt bidrag til forståelsen af Bomholt og hans parti.

Ole Hyltoft tager hånd om kulturpolitikeren Bomholt. Dette gøres næsten med næsegrus respekt og nærmer sig helgenkåring – arbejderne blev frelst fra »Hvide Måge« og Teddy Petersens danseorkester. Arbejderdrengen fra landsbyen ved Silkeborg, som blev teolog, højskoleforstander og litteraturkritiker, troede på en arbejderkultur, der var anderledes end den dominerende borgerlige. Den var der faktisk mange arbejdere der var

tilfreds med, men Bomholt kæmpede for arbejdere med en højere moral og civilisation end den, han så hos den borgerlige klasse – og det skulle være uden druk og røg! En hård kamp, som han aldrig vandt, men til gengæld opnåede han både at blive undervisningsminister, socialminister og landets første kulturminister. Alle poster, hvorfra han kunne forsætte kampen og absolut opnåede værdige sejre.

Bomholts store og fortjenstfulde indsats for dansk kulturpolitik kan ikke modsiges, men lidt mindre patos og lidt mere distance havde nok gjort Ole Hyltofts afsnit mere fremadrettet. Men i den forbindelse skal det nok huskes, at Ole Hyltoft var ministersekretær for kulturminister Bomholt og han stadig er tæt knyttet til kultureliten i socialdemokratiet.

John Chr. Jørgensen behandler Julius Bomholts forfatterskab, som vel for de fleste er ukendt. Bomholt havde en litterær åre, men det var svært for ham, der var fuldtids politiker næsten hele sit liv, at finde tid og træde ud af sin politiske rolle. Han ville formodentlig aldrig have modtaget Nobelprisen for sit forfatterskab. Det faldt ruflet (ujævnt) igennem årene, med en tyngde i hans sidste to årtier. Hans bedste værker, ifølge John Chr. Jørgensen, er selvbiografiske og nogle historiske romaner. Forfatteren Bomholt var en repræsentant for en ældre tids skriveform, når han var bedst.

Direktør for Thorvaldsens Museum Stig Miss skriver ikke om Julius Bomholt, men om kunstværket »Slægt løfter Slægt« og dets skaber Svend Wiig Hansen. Det gør han nydeligt og med glød, dog er det grænsende til det tåbelige, at der ikke vises et billede af det meget omtalt kunstværk i artiklen eller for den sags skyld andetsteds i bogen. Der afbildes flere andre omtalte kunstværker, men det afhjælper ikke savnet af det centrale værk. Skulpturen blev i øvrigt Svend Wiig Hansens sidste. Dette gør det absolut relevant at beskæftige sig med hans andre kunstværker, men artiklen er ikke særlig relateret til Julius Bomholt og derfor lidt ved siden af i denne »helgenbiografi«.

Det bedste for den personalhistorisk interesserede kommer til sidst. Pernille Jensen har lavet en Julius Bomholt-bibliografi. Her er tale om et stykke rugbrøds-arbejde: alle Bomholts værker – politiske og litterære, redaktørposter og de biografier, som indtil dato er skrevet om Bomholt. Tak skal du have Pernille, nu kan vi så komme videre i bekendtskabet med en mand, som med sikkerhed har haft en overordentlig stor betydning for det danske kulturliv – uanset om man var arbejder eller borgerlig. En mand og et liv på godt og ondt – utvivlsomt med flere nuancer end det kan læses i dette skrift.

Lisa Elsbøll

Marie Meyer: Hjertesprog. Erindringer fra grænselandet. Udgivet af Studiefælleskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 1999. 296 s. ISBN 87-89178-37-8. Pris kr. 198,-

Marie Meyer er en af de kendte sydslesvigere. *Hjertesprog* er hendes erindringer; men for tiden efter 1949, hvor hun blev gift med den ikke mindre kendte sydslesviger Karl Otto Meyer – skolelederen, chefredaktøren og politikeren – er hun yderst fåmælt og diskret med sin livshistorie. Bogen er derfor så absolut mest interessant, når det gælder dén periode, hvor Marie Meyer endnu var »Fräulein Hoop«.

Marie Meyer er født i 1926. Faderen, Arthur Hoop, var lærer og tysksindet. Moderen, Martha, syerske og dansk af sind – selv om hun måske ikke var helt glad ved at indrømme det (s. 224).

Af faderen tegner Marie Meyer et noget tvetydigt portræt. Thi på den ene side kan hun ikke skjule sin beundring for den dominerende charmetrold, på den anden side fortier hun ikke hans såre menneskelige sider. Eksempelvis beretter hun, hvorledes han i 1938 blev så forgabt i en af sine elever, en pige på 16, at affæren kostede ham – og dermed hele familien Hoop – en regulær tvangsforflytning fra posten som skoleleder i Kobbermølle til

den lille, enklassede skole i Klein Rheide, en udørk et par kilometer syd for Dannevirke. Desuden har Marie Meyer tydeligvis problemer med faderens bevidstløse systemtro og med hans småopportunistiske politiske holdninger.

Temaet er præcist truffet i en af bogens nøglescener (s. 268f.), hvor en gammel ven af familien, Hermann Schlüter fra Kurborg, tager ordet ved Maries og Karl Otto Meyers bryllup. Han indleder talen med »Modersmål er vort hjertesprog, kun løs er al fremmed tale, und darum, liebe Freunde, will ich auf deutsch sprechen« – hvorpå han fortsætter: »Wir standen treu zu Kaiser Wilhelm, ... wir standen treu zur Weimarer Republik, wir standen treu zu Adolf Hitler, und so, liebe Freunde, werden wir auch treu zu Dänemark stehen.« Heraf ses også, hvorfor en type som Arthur Hoop uden de større kvababbelser gik fra at være nazistisk partifunktionær under krigen til efter kapitulationen at engagere sig i det danske mindretals politiske parti Sydslesvigsk Vælgerforening.

Selv valgte Marie Meyer ligeledes dansk frem for tysk efter 1945, men på en noget anden baggrund. Når hun lod sig indskrive ved Danebod Højskole og siden tog en dansk læreruddannelse på Skårup Seminarium på Fyn, hænger det tydeligvis sammen med moderens påvirkning. En anden central episode i *Hjerteblod* er således dén (s. 205), hvor mor og datter sammen med tante Mimi rydder op i faderens nazistiske papirer og genstande, og hvor moderen i mørkningen systematisk pulveriserer en Hitler-buste på huggeblokken.

Inden Marie Meyer tog parti, havde hun imidlertid på egen krop oplevet, hvorledes Det tredje Rige trængte sig ind på hendes dagligdag, midt imellem skolegang, pubertet og de første kærester. I 1937 blev hun indrullet i Hitler Jugend (BDM) og gjort til Jungmädführerin for en flok 10-15 årige piger. Hun blev sendt på KLV (Kinder-Land-Verschickung) lejr ved Østersøbadet Zinnowitz, hvor Føreren og hans nationalsocialistiske Tyskland blev dyrket for fuldt udtræk med idræt og fællessang. Hun deltog i et stort Hitler Jugend-stævne i 1944, samme år som hun blev udkommanderet til arbejdstjeneste i en lejr i Burg i Ditmarsken. Og hun blev i februar 1945 indkaldt til den tyske værnemagt, hvor hun blev sat i tjeneste ved en lyskaster-enhed.

Disse skildringer fra Nazitiden tæller blandt bogens stærkeste, også fordi Marie Meyer ikke fornægter sine egne svigt. Til eksempel bebrejder hun stadig sig selv, at hun af bekvemmelighedsgrunde valgte det nazistiske Jugendweihe frem for en kristen konfirmation, ligesom hun knivskarpt (s. 95f.) erindrer sin egen kujonagtige optræden den dag i skolebussen, hvor hendes brødre Hein og Uwe mobbede to polske tvangsarbejderpiger og under stort postyr blev sat af bussen af en chauffør med både mod og mandshjerte – mens hun selv forholdt sig fuldstændig tavs.

Som Marie Hoop var Marie Meyer visseleg ikke en af de selvsikre, rapkæftede Hamborgertøser, de »Hamburger Deerns«, hun beundrer så meget, nej, hun var en stille, bange pige, og just derfor er hendes modige »erindringer fra grænselandet« – både i geografien og i sindet – ganske usædvanlig læsning. Dén bog er noget helt særligt, læs den!

Henrik Stevnsborg

Skov, Niels Aage: Brev til mine efterkommere. Oversat af Klaus Brøndum. (Odense University Studies in History and Social Sciences, vol. 227). Odense Universitetsforlag, Odense, 2000. 425 s. ill. Hft. ISBN 87-7838-475-3.

Rækken af erindringer om besættelsestiden 1940-45 er blevet forøget med et værk, som adskiller sig fra flertallet af de erindringsbøger, som indtil nu er udkommet. Det drejer sig om Niels Aage Skovs erindringer fra mellemkrigstiden, besættelsestiden og de første efterkrigsår; Skov blev født i Ribe i 1919, kom i 1930'erne i lære på Burmeister & Wain og var samtidig aktiv i KU. Efter at være blevet kornet i hæren i besættelsens første år blev Skov

en af de første sabotører og deltog i en række sabotagehandlinger. I maj 1944 blev han imidlertid arresteret af Gestapo og efter forhør og tortur sendt til Frøslevlejren og senere til koncentrationslejren Wansleben. Herfra flygtede han i krigens sidste måned og fik kontakt med den fremrykkende amerikanske hær. Her blev han optaget i en enhed, som eftersøgte krigsforbrydere i Thüringen. Efter at have afsluttet sine ingeniørstudier i Danmark, udvandrede han i 1947 til USA, hvor han har boet siden, og hvor han efter at have opbygget et rådgivende ingeniørfirma har indledt en akademisk karriere. Ved bogens fremkomst underviste han således på et college i staten Washington og var desuden tilknyttet Berkeley-universitet som visiting scholar i moderne historie. Bogen er en oversættelse af den engelske originalversion. Det fremgår af forord og indledning, at hans beslutning om at skrive sine erindringer skyldes to forhold. Dels et ønske om at kunne videregive sine livserfaringer og -oplevelser til sine børn og børnebørn, således at disse kunne få et indblik i det 20. århundrede og i de forandringer i hans fødeland Danmark, som var sket siden forfatterens barndom i 1920'erne. Og dels et ønske om at fastholde et forhold, som i de senere år – og helt uafhængigt af Skovs erindringer – har været et stort debattema i Danmark, nemlig det forhold, at den væbnede modstand mod besættelsesmagten, som eftertiden gerne ser som det helt centrale i besættelsestidens historie, kun vanskeligt rimer med det samarbejde i bredeste forstand med besættelsesmagten, som prægede det danske samfund helt frem til befrielsen. Erindringsafsnittene kombineres med korte beskrivelser af skelsættende begivenheder i mellemkrigstiden og under krigen og forfatterens vurdering af dem; for dem, der ikke har perioden præsent, er dette utvivlsomt een måde at få indblik i denne periode på, ikke mindst da noteapparatet og litteraturlisten åbner op for videre læsning. Men for dem, som er velbevandret i århundredets historie, vil selve erindringsdelen nok være den største gevinst, præget som den er af forfatterens omfattende hukommelse og evne til at anskueliggøre sit liv i Danmark (og i Tyskland). Alene af den grund vil Skovs erindringer hævde sig blandt rækken af erindringsværker om Danmark under besættelsen. Og et andet forhold: at forfatteren som boende i USA siden 1947 og som sådan fjernt fra det Danmark, hvor debatten om ret og uret i forbindelse med besættelsen med meget jævne mellemrum har rullet henover landet, kan fremlægge sit eget nuancerede syn på mellemkrigstiden og besættelsen. Et syn, som ikke nødvendigvis er præget af de forskydninger i erindringerne, som »tiden derefter« naturligt fører med sig, og som ville være forklarligt, dersom han var blevet boende i Danmark. Det giver erindringerne en særlig dimension.

Bogen er forsynet med gode fotos af steder og af personer, som forfatteren har haft kontakt med.

Peter Hertel Rasmussen

Andre bøger, årsskrifter m.m. modtaget 1999-2000

- Peter Frederiksen: Danmark besat og befriet. Fremstilling og kilder til belysning af Danmarks historie fra 1930'erne til 1949.* Forlaget Systime, Århus 2000. 192 s. ill. Hft. ISBN 87 616 0161 6. Pris kr. 225,- via www.systime.dk
- Christian Hau: Bjælken, sparren og den halve bjørn. Fra saltindustri til lavadel. Senmiddelalder studier omkring lavadelsslægten Vinter på Mors.* Eget forlag. Hjørring 1999. 184 s. ill. i s/h og farve. Indb. ISBN 87-987337-0-2. Pris kr. 200,- i boghandlen eller via forfatteren, Jelstrupvej 159, 9480 Løkken. Tlf. 9899 9248.
- Kvinder på randen. Redigeret af Annalise Kongstad, Britta Kyusgaard og Anette Storgaard. Tilegnet Beth Grothe Nielsen på 60-årsdagen, 6. november 1998.* Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 1998. 235 s. hft. ISBN 87 7288 741 9. Pris kr. 198,-
- Mads Lidegaard: Danske søer og vandløb fra sagn og tro.* Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck a/s, Kbh. 1999. 268 s. ill. i s/h og farve. Indb. ISBN 87-17-06909-2. Pris kr. 269,- via www.nyt-nordiskforlag.dk
- Alice Finnerup Møller: Arkitekten Viggo Norn.* Poul Kristensen Grafisk Virksomhed og Forlag, Herning 1999. 200 s. ill. i s/h og farve. Indb. ISBN 87-7468-444-2. Pris kr. 290,-
- Bjarne Stoklund: Bondefiskere og strandsiddere. Studier over de store sæsonfiskerier 1350-1600.* Landbohistorisk Selskab 2000. 224 s. ill. s/h. Hft. ISBN 87-7526-161-8. Pris: 248,- (medlemspris 198,-) via Landbohistorisk Selskabs Bogsalg. Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup, 8963 Auning. Tlf. 8648 3444.
- Per Straarup Søndergaard: Edderkopsagen. Danmarkshistoriens største kriminalsag.* Billesø & Baltzer, Værløse 1999. 104 s. ill. Indb. ISBN 87-7842-047-4. Pris kr. 148,- via www.forlagene.dk
- Niels Thomsen: Hovedstrømninger 1870-1914. Idélandskabet under dansk kultur, politik og hverdagsliv.* Odense Universitetsforlag. Odense 1998. 191 s. ill. Hft. ISBN 87-7838-256-4. Pris kr. 250,- via www.oup.dk
- Ole Vind: Grundtvigs historiefilosofi.* (Skrifter udgivet af Grundtvig-Selskabet XXXII). Gyldendal, Kbh. 1999. 645 s. Indb. ISBN 87-00-37308-7. Pris kr. 300,-

Årsskrifter m.m.

- Dansk Vestindisk Selskab*, 35. årg. 1-5. Redaktion Ole Bidstrup. Dansk Vestindisk Selskab, Frederiksberg 2000. ISSN 0909-4391. Pris kr. 200,- (kontingent) via www.dwis.dk
- Fund og forskning i Det Kongelige Biblioteks samlinger. Bind 38, 1999.* Redaktion John T. Lauridsen og Stig T. Rasmussen. Udgivet af Det Kongelige Bibliotek. Kbh. 1999. 371 s. ill. hft. Pris i abonnement 250,- kr. i løssalg 350,-
- Fund og forskning i Det Kongelige Biblioteks samlinger. Bind 39, 2000.* Redaktion John T. Lauridsen og Stig T. Rasmussen. Udgivet af Det Kongelige Bibliotek. Kbh. 1999. 371 s. ill. hft. Pris i abonnement 250,- kr. i løssalg 350,-
- Nationalmuseets Arbejdsmark 1999.* Udgivet af Nationalmuseet og Museumsklubben Nationalmuseets Venner. Faglig redaktion Steen Hvass. Poul Kristensen Grafisk Virksomhed a/s, Herning 1999. 188 s. ill. i s/h og farve. Indb. ISBN 87-7468-4051. ISSN 0084-9308. Bogladepris kr. 258,- (gratis for medlemmer af Nationalmuseets Venner)
- SAXO. Kulturhistorisk Årsbok för Skåneland 1999.* 15. årg. Monitor Förlaget, Kristianstad, 1999. 128 s. ill. Hft. ISSN 0282-2245. Sælges via MonitorFörlaget, Graagården i Vä, S-291 65 Kristianstad. Tlf. og fax: + 46 44-24 4885.

- Tidsskrift for Arbejdsliv*. 1. årg. Nr.1-4. Udgives af Center for Studier i Arbejdsliv (CSA). Redaktion Herman Knudsen m.fl. Odense Universitetsforlag, Odense 1999. ISSN 1399-1442. Årsabonnement 400,- (institutionsabonn. 500,-)
- Årbog 1998 for Svendborg & Omegns Museum*. Redigeret af Henrik M. Jansen. Udgivet af Museumsforeningen, Svendborg 1999. 192 s. ill. i s/h og farve. Hft. [heri: Emnereg. 1979-1997 og artikelindeks 1979-1997 ordnet efter forf.] ISBN 87-87769-98 0. ISSN 0106-2220. Pris kr. 187,50,- (150,- for medl. af museumsforeningen, studerende og pensionister dog 100,-) via www.svendborgmuseum.dk

Personallhistorisk Tidsskrift

udgives af *Samfundet for dansk genealogi og Personallhistorie*, hvis formand er Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV. Tidsskriftet redigeres af Samfundets skriftudvalg ved redaktørerne, Jørgen Mikkelsen, Nynne Helge og Anne Dorthe Suderbo.

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse. Foreninger og biblioteker kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til kassereren, Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg. Medlemskontingent udgør for 2001: 175 kr.

Redaktionens adresse: Jørgen Mikkelsen, Landsarkivet for Sjælland m.m., Jagtvej 10, 2200 København N. E-mail: jm@lak.sa.dk.

Udgivet med støtte af Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter, Undervisningsministeriets tipsmidler og Alfred Goods Fond.

Personallhistorisk Tidsskrift er medlem af Foreningen af danske Kultur-tidsskrifter.

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a.s. Trykt på papir, der opfylder de i ISO 9706:1994 fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

ISSN 0300-3655

DIS-Danmark

